

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

На правах рукопису

ЗАХАРОВА КСЕНІЯ ФЕДОРІВНА

УДК 338.242.4.025.2

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КАРТЕЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність: 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Алімпієв Євгеній Володимирович,
доктор економічних наук, доцент

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНТИКАРТЕЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.....	13
1.1. Теоретичні основи функціонування конкурентних та олігопольних ринкових структур	13
1.2. Передумови, чинники та форми картелізації в олігопольних моделях ринків.....	42
1.3. Еволюція антикартельних концепцій наднаціонального рівня в розвинутих економіках.....	56
Висновки до Розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ КАРТЕЛЬНИХ ЗМОВ.....	69
2.1. Стан та економічні наслідки картелізації ринків в національній економіці	69
2.2. Організація заходів державного контролю та протидії картелізації в Україні	86
2.3. Світовий досвід організації контролю та запобігання картельним змовам.....	105
Висновки до Розділу 2	127
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ КАРТЕЛЬНИХ УГОД	131
3.1. Система методичних заходів виявлення картелів у формі цінових змов	131
3.2. Розширення повноважень контролюючих органів під час виявлення та припинення картельних угод.....	155
3.3. Посилення моніторингу картельних угод у контексті євроінтеграції національної економіки	171
Висновки до Розділу 3	208
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215
ДОДАТКИ.....	240

ВСТУП

Актуальність теми. Фундаментом ефективного функціонування національної економіки є конкуренція, наявність якої забезпечує дію механізмів ринкової координації. За певних умов конкурентне змагання призводить до появи на товарних ринках таких суб'єктів господарювання (інтегрованих структур), які, виробляючи переважну частину товарів та послуг, займають значну частку ринку та отримують перевагу над іншими учасниками у вигляді ринкової влади.

Особливістю сучасного етапу розвитку конкурентних відносин на товарних ринках України є створення асоціацій та бізнес-груп, членство в яких дає найкращий доступ до фінансових ресурсів та можливість використання нерозвиненості державних інститутів. Фактори пошуку надприбутку та прагнення влади грають важливу роль в цінovій або будь-якій іншій узгодженій поведінці бізнес-груп та асоціацій.

У вітчизняній економічній науці та антимонопольній практиці визнається необхідність удосконалення методики оцінки кількісних параметрів колективного домінування, яке стало звичним явищем у функціонуванні ринків з олігополістичною структурою. Як свідчить цінова статистика, ситуація вкрай катастрофічна, адже інтереси споживачів в умовах недосконалості державної влади обмежують двічі: коли виробники завищують ціну на конкретний товар чи послугу, вдруге, коли держава не здатна обмежити цінові збурення, що знижують доходи та скорочують попит.

Актуальним завданням антимонопольної діяльності є протидія групі підприємств, що утворюють картель і колективно монополізують ринок, або, навіть, галузь національної економіки. Учасники картелю отримують карт-бланш у вигляді можливостей фіксування цін або обмеження виробництва, розподілу ринків за територіальним принципом, усунення з ринку або обмеження доступу на ринок інших суб'єктів господарювання тощо.

Зазвичай ринкові структури олігополістичного типу опиняються під пильною увагою державних антимонопольних органів. Проте, у вітчизняній антимонопольній практиці виявлення та припинення картельних змов є невирішеною проблемою. Відсутність достатньої кількості прецедентів ефективною протидії картельним змовам в нашій країні при наявності періодичних цінових збурень, що не обґрунтовані об'єктивними економічними причинами, на тлі падіння основних макроекономічних показників свідчить про актуальність досліджуваної теми.

Реформування економіки України має сприяти побудові ефективного механізму координації суб'єктів господарювання, одним з елементів якого є державне регулювання розвитку конкуренції.

Актуальність теми дисертаційного дослідження також обумовлюється процесами європейської інтеграції. Успішність останньої залежить й від того, наскільки норми антимонопольної діяльності в Україні відповідатимуть аналогічним нормам ЄС в частині протидії картельним змовам – найбільш загрозливому для конкуренції та національної економіки злочині, як їх визначають європейські експерти. Потреби інтеграції, а також поширеність і частота випадків утворення картелів на вітчизняних товарних ринках дозволяє визначити протидію картельним змовам одним з пріоритетних напрямків вдосконалення державного регулювання економіки.

Загальнотеоретичні та деякі методологічні аспекти антимонопольного регулювання, а також практичні питання контролю угод, що обмежують конкуренцію на товарних ринках, отримали відображення в працях В. Кіпа Віскузі, Джона М. Вернона, Джозефа Е. Гарингтона, С. Авдашевої, Л. Бадалова, В. Венгера, А. Гретченко, І. Князевої, Л. Куракова, І. Окрепілової, А. Петрова, Л. Птащенко, Н. Ребельського, Н. Розанової, Н. Фонарьової, А. Шаститко та інших вчених і практиків. Теоретичні аспекти конкурентної поведінки суб'єктів господарювання досліджено в працях зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів Д. Арментано, Ж. Тироля, О. Уильямсона,

Ф. Шерера, З. Борисенко, В. Грушка, Б. Кузнецова, В. Лагутіна, А. Пороховського, І.Румика, В. Терехова, О. Шапоренко.

Інструменти аналізу функціонування суб'єктів господарювання в умовах олігополістичного ринку обґрунтовано і застосовано в роботах таких дослідників, як Ф. Вербовен, М. Вінстон, А. Герасименко, А. Діксіт, К. Едвардс, Є. Алімпієв, О. Костусєв, Б. Одягайло, Р. Портер, Р. Селтен, Дж. Стіглер, С. Черненко, А. Щербак та ін.

Попри увагу багатьох дослідників до проблем антимонопольного регулювання та картелізації, методи виявлення угод, що обмежують конкуренцію на товарних ринках, умови їх ефективного застосування потребують подальших досліджень та вдосконалення. Існуючий рівень впровадження результатів наукових досліджень і розробок у практику антимонопольних органів є недостатнім. Це викликає необхідність пошуку та використання більш достовірних критеріїв і методів кількісної оцінки ефективності механізму контролю картельних змов, що обмежують конкуренцію на товарних ринках, що дасть можливість, одного боку, більш обґрунтовано вирішувати питання їх доцільного застосування, а з іншого боку, – з'ясувати причини, що перешкоджають такому їх застосуванню.

Науковим завданням дисертаційного дослідження є пошук шляхів підвищення ефективності державного регулювання картелізації національної економіки, що являє собою важливу та актуальну задачу сучасного етапу формування конкурентного середовища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось в рамках науково-дослідної роботи «Антикризовий потенціал державного регулювання економіки: світовий досвід та українська практика» (номер державної реєстрації УкрІНТЕІ 0110U001588), фундаментальної науково-дослідної роботи «Ефективність державного регулювання національної економіки в умовах посткризового розвитку: теоретичний та прикладний аспекти», (номер державної реєстрації УкрІНТЕІ 0114U002517) кафедри економічної теорії ВНЗ «Університет

економіки та права «КРОК»; науково-дослідної роботи «Тенденції змін стану конкурентного середовища в економіці України у 2014 році» Центру комплексних досліджень з питань антимонопольної політики Антимонопольного комітету України (номер державної реєстрації УкрІНТЕІ 0115U002192).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення особливостей державного регулювання картелізації національної економіки та її макроекономічних наслідків, вдосконалення механізму державного регулювання цього процесу.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність вирішення таких завдань:

- систематизація теоретичних засад функціонування конкурентних ринків і передумов виникнення картельних угод;
- визначення факторів та наслідків картелізації для національної економіки;
- аналіз еволюції антикартельної практики в розвинутих економіках;
- уточнення категоріального апарату, що віддзеркалює процес картелізації та реакцію уряду на виникнення картельних змов;
- аналіз практики антикартельного регулювання в українській економіці та можливості застосування кращого міжнародного досвіду антикартельного регулювання;
- дослідження особливостей контролю за ціновими змовами суб'єктів господарювання з боку антимонопольних органів України;
- визначення зв'язку між картелізацією національної економіки та макроекономічною стабільністю;
- обґрунтування системи заходів щодо виявлення та запобігання картелізації на товарних ринках;
- обґрунтування пріоритетних заходів і рекомендацій з удосконалення антимонопольної політики в частині контролю картельних змов.

Об'єктом дослідження є державне регулювання розвитку конкуренції.

Предметом дослідження є система заходів протидії картелізації національної економіки як інструмент державної антимонопольної політики.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження виконане з використанням низки загальнонаукових і спеціальних економічних методів досліджень, зокрема: історичного (для аналізу розвитку теорій ринкових структур та опису історії формування антикартельних концепцій, як основи антимонопольного регулювання провідних країн світу); аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняння і групування (для систематизації теоретичних і практичних наукових засад аналізу узгодженої поведінки суб'єктів господарювання в умовах олігополістичного ринку та визначення її антиконкурентних проявів); моделювання, формалізації та регресійного аналізу (для побудови економетричних моделей тестування класичних ринкових структур, аналізу ринкової поведінки учасників картельної змови і оцінки макроекономічних наслідків картелізації національної економіки – розділи 2, 3); описово-аналітичного та статистико-економічного (для побудови скоригованих статистичних та аналітичних таблиць – розділи 2, 3); графічного (для побудови графічних зображень і наочної демонстрації отриманих результатів – розділи 2, 3); системного аналізу (для розробки моделі оцінки макроекономічних наслідків картелізації).

Інформаційну базу дослідження формують роботи вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем узгодженої поведінки ринкових суб'єктів, аналітичні матеріали, у яких відзеркалено вітчизняний і зарубіжний досвід контролю за картельними угодами (як в частині законодавчо-методологічної бази, так і практики застосування), рішення і нормативні документи органів виконавчої влади України, звітні матеріали Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Антимонопольного комітету України, Державної служби статистики України і регіональних органів управління, практика розслідування справ Антимонопольним комітетом України в сфері порушення вітчизняного антимонопольного законодавства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у обґрунтуванні нових акцентів і пріоритетів реформування діяльності державних органів антимонопольного регулювання з врахуванням масштабів поширення та наслідків картелізації національної економіки.

Найбільш вагомими результатами дисертаційної роботи, що характеризують її наукову новизну, є такі:

вперше:

– обґрунтовано авторський підхід до виявлення загроз макроекономічній стабільності від картелізації національної економіки, що спирається на ідею врахування міри зростання картельних змов і передбачає комплекс заходів, які охоплюють: своєчасне виявлення ознак картельної угоди; статистичний аналіз картелізації ринків; прогнозування з метою передбачення тенденцій картелізації та застосування профілактичних регулюючих заходів; оцінювання здатності антимонопольних органів запобігати картелізації через вчасне отримання та обробку інформації щодо картельних змов, виявлення та доведення їх фактів, забезпечення симетричної протидії наростаючим тенденціям утворення картелів;

удосконалено:

– критерії визначення пріоритетів державної політики протидії картелізації, які передбачають: розширення міжнародного співробітництва з питань антимонопольного регулювання та наближення національного антимонопольного законодавства до європейських стандартів; уніфікацію процедур боротьби з картелізацією з боку контролюючих органів; розширення внутрішньої та міжнародної взаємодії державних регулюючих органів у частині обміну економічною та юридичною інформацією; вдосконалення методики аналізу індикаторів картелізації, зокрема, шляхом встановлення кількісної залежності інтегрального показника макроекономічної стабільності від показників картелізації національної економіки;

– систему категорій, які віддзеркалюють антиконкурентні дії учасників ринку, зокрема, через уточнення таких понять, як «узгоджена конкурентна поведінка», «картелізація національної економіки», «коректна ідентифікація картелю»;

– систему заходів упередження картелізації національної економіки шляхом визначення потенціалу картелізації з врахуванням джерел колективного домінування суб'єктів господарювання, що оцінюються з використанням таких індикаторів, як: симетричність олігопольного ядра ринку, повторюваність взаємодії, однорідність товару, ступінь ринкової влади покупця, наявність асоціацій виробників, діапазон цінових коливань; частка підприємств, що діяли на ринках певних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції, частка найбільших 10, 20, 50, 100 підприємств в обсязі виробленої продукції;

– механізм імплементації в українську практику традиційних для країн ЄС заходів протидії картелізації завдяки: розширенню повноважень і можливостей Антимонопольного комітету України в частині формування доказової бази, поєднанню загальних інструментів виявлення картелізації з особливими, які враховують специфічні ознаки картелізації в українській економіці;

отримали подальший розвиток:

– інструментарій моніторингу картелізації національної економіки завдяки використанню прямих та опосередкованих індикаторів, а саме: показників стану ринків за виявленими загальними порушеннями конкуренції, попередніх ознак картельної змови, ознак фактичного утворення картелю, наявності необхідних засобів протидії картельним змовам;

– концепція боротьби з картелізацією, завдяки обґрунтуванню таких змін до Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 роки: перенесення акцентів антимонопольного регулювання з природних монополій на обмеження економічних та правових передумов колективного

домінування у вигляді картелів, врахування необхідності контрсистемних заходів протидії системним картельним змовам на різних ринках.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що запропонований комплекс методичних прийомів аналізу товарних ринків на предмет виявлення ознак картельної змови на ринку олігополістичної моделі може бути використано в практиці органів Антимонопольного комітету України з метою вдосконалення механізму виявлення, доведення та припинення картельних змов в національній економіці (довідка №50-28/16 від 26.02.2016 р.).

Результати дисертаційного дослідження в частині розробки інструментарію моніторингу картелізації національної економіки за допомогою використання прямих та опосередкованих індикаторів картелізації та пропозицій щодо підвищення результативності системи контролю картельних змов в національній економіці пройшли апробацію та прийняті до впровадження у практичну діяльність Департаменту розвитку підприємництва та регуляторної політики Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. (довідка №3622-05/2237-07 від 28.01.2016 р.).

Методологічні та науково-теоретичні положення у сфері державного регулювання, а також практичні методики оцінки стану конкурентного середовища на товарних ринках використано при викладанні таких навчальних дисциплін: «Макроекономіка», «Національна економіка», «Регіональна економіка», «Економічна теорія» у навчальному процесі ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» (довідка №2/1 від 12.01.2016 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження апробовано на конференціях: всеукраїнська науково-практична конференція «Розвиток інноваційної культури суспільства: проблеми та перспективи» (м. Сімферополь, листопад 2006 р.); всеукраїнська науково-практична конференція «Реструктуризація розвитку фінансового ринку в Україні: філософія, стратегія, тактика» (м. Київ,

березень 2007 р.); міжнародна науково-практична конференція студентів, магістрантів, аспірантів, молодих учених «Стан і перспективи соціально-економічного розвитку суспільства XXI століття» (м. Харків, квітень 2008 р.); IV міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні» (м. Ялта, травень 2008 р.); міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів» (м. Київ, листопад 2008 р.); міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні напрямки розвитку підприємств харчових виробництв, ресторанного господарства і торгівлі» (м. Харків, листопад 2008 р.); V всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасний соціокультурний простір» (м. Київ, вересень 2009 р.); V міжнародна науково-практична конференція «Ключевые проблемы современной науки – 2009» (м. Софія, квітень 2009 р.); V міжнародна науково-практична конференція «Актуальные проблемы современной науки – 2009» (м. Прага, червень 2009 р.); II міжнародна науково-практична конференція «Основные проблемы европейской науки – 2009» (м. Софія, червень 2009 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан соціально-економічного розвитку України: проблеми, пріоритети та перспективи» (м. Кам'янець-подільський, травень 2014 р.).

Особистий внесок здобувача полягає у запропонованому автором підході до виявлення загроз макроекономічній стабільності національної економіки, спричинених картелізацією, у обґрунтуванні змін в системі державного регулювання процесу картелізації. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, усі наукові положення, які викладені у дисертації й виносяться на захист, отримано автором особисто і висвітлено в наукових публікаціях.

Публікації. Основні наукові положення та результати дослідження дисертаційної роботи викладено у 20 наукових працях загальним обсягом 5,3

д.а., з них: 8 статей – у наукових фахових виданнях; 1 стаття – у зарубіжному виданні та 11 – матеріали та тези конференції.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг основного тексту дисертації становить 211 сторінок. Робота містить 35 рисунків на 22 сторінках, 13 таблиць на 9 сторінках, 7 додатків на 7 сторінках. Список використаних джерел налічує 227 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНТИКАРТЕЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

1.1. Теоретичні основи функціонування конкурентних та олігопольних ринкових структур

Сьогодні, в умовах економічної нестабільності, конкурентне середовище вітчизняної економіки як ніколи зазнає дестабілізуючого впливу внутрішніх та зовнішніх факторів. Надійна система вільної економічної конкуренції відіграє вирішальну роль у забезпеченні не тільки економічного зростання, а й у підтримці темпів розвитку на товарних ринках України. Завдання щодо забезпечення конкурентних відносин з боку держави виступає каталізатором пошуку різних шляхів виживання, розвитку та адаптації суб'єктів господарювання. Вкрай актуальним на сучасному етапі для вітчизняної економіки є виявлення та ідентифікація чинників ризику, небезпек і загроз макроекономічній стабільності національної економіки, які несе в собі подібний пошук.

Двома складовими ринкової економіки є «механізм господарювання» та «вільна (неспотворена) конкуренція». Тому збереження і підтримка вільної конкуренції має кореспондувати фундаментальним загальним (публічним) інтересам, для здійснення яких свобода економічної діяльності суб'єктів підприємництва має постійно регулюватися. Досягнення цієї загальної мети визначає ту роль, яку конкурентні правила забезпечують.

Завдання щодо збереження конкурентних правил, роль яких виявляється у забезпеченні відкритості (прозорості) ринків сьогодні постає як одна з найактуальніших. Конкуренція є, з одного боку, істотною характеристикою ринку, заснованого на принципах економічної свободи, а з

іншого боку, вона служить інструментом захисту ринку від зловживання окремими суб'єктами набутою економічною владою. Конкурентні правила опосередковано сприяють усуненню з ринку застарілих господарських структур, не здатних до конкурентної боротьби, відкриття ринків шляхом пропозиції споживачам широкого вибору товарів і послуг за найбільш низькими цінами та кращої якості, створення підприємствам нових можливостей доступу на ринки і можливостей розвитку не шляхом протекціоністських заходів з боку держави, а орієнтації на превалювання ринкової боротьби шляхом використання їхньої власної потужності та зусиль.

Так, конкуренція представляє собою невід'ємну складову економічних процесів, що супроводжує прогресивний розвиток ринку. З іншого боку, за умови збереження чесних конкурентних правил забезпечується механізм протидії властивій конкурентному ринку небезпеці, пов'язаній з процесами концентрації економічної влади на певних сегментах ринку, і, відповідно, закриття або обмеження доступу конкурентів на ці ринки. У цьому аспекті конкурентні правила забезпечують інструменти, необхідні для боротьби проти антиконкурентних угод або зловживань домінуючим становищем на ринку для підтримки конкуренції, що при неконтрольованій дії ринкових сил може ослабнути або остаточно зникнути. Це, в свою чергу, призводить до небажаної «розстановки сил» шляхом набуття окремими суб'єктами господарювання ринкової влади не лише на окремих товарних ринках, а й в масштабах економіки в цілому. У літературі відзначається, що зміни в масштабах та сферах діяльності впливових суб'єктів господарювання зумовлюють трансформацію конкурентного середовища на відповідних ринках. Ця трансформація може мати як антиконкурентний, так і проконкурентний характер. Проте, на особливу увагу заслуговують процеси, що мають антиконкурентний характер, оскільки саме вони найбільш негативно впливають на умови підприємницької діяльності, ефективність ринкового саморегулювання [160, с. 68]. Незважаючи на наявність

антимонопольних органів, формальний, подекуди, характер їхньої діяльності, неконкретність окремих формулювань законів спричинюють ігнорування чи неповне дотримання антимонопольного законодавства. Навіть у високорозвинутих країнах, які проголосили посилення контролю за галузевими об'єднаннями, кількість порушень антимонопольного законодавства постійно зростає. Особливо це є типовим для потужних фінансових угруповань [158, с. 196].

Проте, успішним конкурентом може бути лише ефективний власник, адже ринок – жорстка, складна та безкомпромісна система, що випробовує всіх його учасників на виживання і примушує суб'єктів господарювання змінювати тактику та стратегію виробництва, підвищувати якість та номенклатуру товарів, використовувати найбільш довершені та гнучкі методи ціноутворення, «...стремление каждого капиталиста извлекать свои фонды из менее прибыльного и помещать в более прибыльное дело не позволяет рыночной цене товаров надолго оставаться или много выше или много ниже их естественной цены. Именно конкуренция устанавливает меновую стоимость товаров на таком уровне, при котором после выдачи заработной платы за труд, необходимый для их производства, и покрытия всех прочих расходов, требующихся для того, чтобы применяемый капитал сохранял состояние своей первоначальной пригодности, остаток стоимости или избыток ее будет в каждой отрасли пропорционален стоимости затраченного капитала.» [178, с. 404]. Жорсткий характер сучасної конкурентної боротьби все частіше змушує підприємців вдаватись до штучного обмеження умов конкуренції, поступово підпорядковуючи своїм інтересам рух економічних процесів. Вільне ціноутворення дає змогу певним суб'єктам завищувати власні вимоги, прямо (через впровадження цінової дискримінації або цінової змови) чи опосередковано (спотворюючи систему формування собівартості продукції, шляхом штучного збільшення останньої) намагатись максимізувати прибуток, вдаючись до нечесної практики і отримуючи надприбутки. [155, с. 337 – 248].

Можливість впливати на ціну – характерний та явно негативний випадок прояву монопольної влади. Чому питання ринкової влади викликає таке занепокоєння? «Обладание властью провоцирует акты произвола, угрожает свободе людей, разрушает сформировавшиеся хорошие порядки. Вместе с тем нет социальной жизни без существования положения, дающего власть, поскольку для любой жизни в обществе, будь то в государстве или на предприятии, необходим авторитет. Друзья власти преуменьшают ее опасность, а противники – ее безусловную необходимость. Преодоление этой дилеммы, видимо, является решающей задачей любой политики, в том числе и экономической» [154, с. 248].

Сучасна теорія галузевих ринків пов'язує відносини економічної влади в першу чергу із намаганням суб'єктів господарювання отримати контроль над ринковою ціною. Так, поведінка учасників ринку може відрізнитись в залежності від більшої чи меншої концентрації ринкової влади, наявності потенційних бар'єрів входу, можливості учасників у досягненні картельної змови. Проте, не можна не відмітити особливість у трактуванні владної поведінки з точки зору інституційної теорії – суб'єкти господарювання, що володіють економічною владою в умовах недосконалої конкуренції є не стільки учасниками глобальної боротьби «всіх проти всіх», скільки членами інтегрованої соціальної мережі, що заснована на перехресній акціонерній власності, довгострокових контактах та особистих зв'язках, які сперечаються «умовно» за так звану «рівновагу сил», що визначатиме роль та частку кожного на спільному ринку. Це характеризує процес набуття контролю над ринком обмеженої кількості суб'єктів господарювання та утворення складної взаємодії із ринковою конкуренцією.

Економічна концепція необмеженої конкуренції базується на уявленні про постачання на ринок товарів необмеженою кількістю постачальників, кожний з яких конкурує зі всіма іншими на ринку. Проблемою для макроекономічної стабільності діяльність суб'єктів господарювання стає тоді, коли підприємці починають порушувати конкурентні правила та

впливати на рівень цін, тим самим порушуючи макроекономічну рівновагу. Конкурентна поведінка визначається як будь-яка поведінка суб'єктів господарювання, що стосується конкуренції на ринку товару, у тому числі засобів, методів конкурентної боротьби, факторів, які впливають на рух товарів на ринку, структуру ринку, виробництво, менеджмент, планування, попит і пропозицію. Однак «ідеальні» умови для добросовісної конкурентної поведінки зрідка існують у дійсності. За умови сучасного економічного розвитку баланс попиту та пропозиції може бути легко порушений внаслідок нехтування суб'єктами ринку чесних правил конкурентного змагання. Один із прикладів – це угода всіх постачальників одного товару продавати тільки за визначеною ціною – картельна змова. Це – особливо небезпечний варіант порушення чесних правил конкуренції, що ілюструє приклад колективного домінування на ринку шляхом узгодження конкурентної поведінки. За умов ринкових відносин можуть укладатися такі угоди, які спрямовані на заміну ризику конкуренції координацією конкурентами поведінки між собою, в першу чергу, з метою отримання контролю на ринковою ціною.

Одним із показників наявності обмеження конкуренції є динаміка (коливання) цін на ринку певного товару. Зазначимо, що причиною цінових коливань може бути кон'юнктура ринку (попиту і пропозиції) або порушення чесних правил конкурентної боротьби. Варто звернути увагу на те, що умова, яка дозволяє здійснювати фірмам вплив на конкуренцію, ціноутворення та підтримку певного рівня цін на товарному ринку штучно – продавець або група продавців повинні володіти достатньою владою на ринку. Крім офіційно визнаних та законодавчо закріплених антиконкурентних дій, що кваліфікуються як злочини, в недобросовісній підприємницькій практиці існують неявні прояви ринкової влади, наприклад – ринкова влада може проявлятися через зниження якості товарів (послуг) при незмінних цінах або відсутності інновацій у виробництві.

Наслідками існування проявів економічної влади в першу чергу є:

- відсутність зацікавленості споживачів у планування господарського процесу;
- спотворене співвідношення витрат та прибутку через відсутність примусового цінового механізму;
- несправедливість у перерозподілі прибутку;
- порушення індивідуальної свободи та принципів правової держави.

Ці дії, по суті, означають протиправне привласнення чужих прибутків, отже, споживача в подібних умовах грабують двічі: вперше, коли внаслідок узгодження конкурентної поведінки на товарних ринках підвищуються ціни і вдруге, коли держава вступає в тривалий бій з інфляцією, знижуючи доходи та скорочуючи попит. Чим недосконаліший ринок, тим більше можливостей мають фірми для здійснення узгодженої політики.

Питання відхилення ринкової ціни від «природної», та факторів, що його спричиняють залишається вкрай актуальним сьогодні. За умов вільної конкуренції ринок працює як регулятор природного руху товарних потоків до стану ринкової рівноваги за умови взаємодії попиту та пропозиції: «будь-яке людське втручання у вигляді різного роду привілеїв, регламентів, монополії порушує цей природний стан, стримує зростання продуктивності праці». [186, с. 148]. Так, концепція вільної ціни, що висунута класиками, заперечує можливості коливання цін за умови вільної конкуренції.

З кінця ХХ сторіччя, після вступу капіталізму до монополістичної стадії, ціни набули односторонньої еластичності, переважно в бік підвищення: падіння цін в період економічної нестабільності вже ніколи не компенсує повністю їхнє підвищення в періоди піднесення та підйому, загальний рівень цін в розвинутих країнах сьогодні майже ніколи не знижується. Ринкова економіка, для якої вже закономірним є панування монополістичних тенденцій, при цьому незалежно від стадії її розвитку, не спроможна сама по собі, без державного втручання збалансовано та стійко розвиватись, проте, при цьому, вона тяжіє до постійного підвищення ціни за рахунок штучного обмеження обсягів виробництва.

Конкурентне ціноутворення формує ефективний розподіл обмеженої кількості товарів між тими, хто відчуває у них потребу, підкріплену грошовими коштами. Ціна лише тоді може сприяти встановленню рівноваги між попитом та пропозицією, коли є всі умови для вільної конкуренції та переливу капіталу, не існує бар'єрів входження виробників та споживачів на товарний ринок. Роль конкурентного ціноутворення як одного з основних елементів ринкового механізму проілюстровано на рис 1.1.

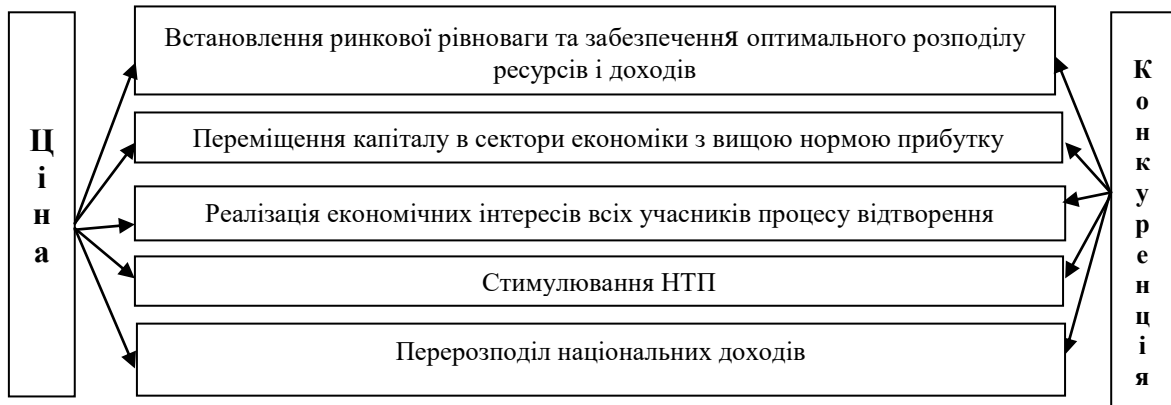


Рис. 1.1. Роль конкурентного ціноутворення як одного з основних елементів ринкового механізму

Джерело: складено автором самостійно

Значення ролі та ступеня розвитку конкуренції в контексті забезпечення справедливого рівня цін в ринковій економіці неодноразово підкреслювалося вченими [132], але, оскільки категорія конкуренції є складною і багатозначною, вона трактується в науковій літературі неоднозначно. Розкриємо найбільш поширені з цих трактувань. Одним з найвідоміших є визначення в економічній літературі конкуренції в якості об'єктивного економічного закону розвинутого товарного виробництва, дія якого для товаровиробників є зовнішньою примусовою силою до підвищення продуктивності праці на своїх підприємствах, розширення масштабів виробництва, прискорення НТП, впровадження нових форм організації виробництва і систем заробітної плати тощо [156, с. 188]. Саме конкуренція

обумовлює ринкову модель функціонування економіки в якості найкращої в сучасних умовах порівняно з альтернативними варіантами [195, с. 622].

Іноді підкреслюють роль конкуренції як важливого елементу механізму саморегулювання ринкової економіки і, водночас, конкретної форми її функціонування [157, С .187]. Добросовісна конкуренція серед підприємців – основа ринкового господарства. Тиск конкурентів – це стимул для вищої продуктивності праці в змаганні з конкурентами [78, с.39]. Найтипівішим є визначення конкуренції як суперництва між суб'єктами ринкової економіки за кращі умови виробництва, вигідну позицію на ринку тощо. Вона є тією ринковою силою, що забезпечує взаємодію попиту і пропозиції, яка урівноважує ринкові ціни [157, с. 187].

Разом з тим, позначення конкуренції в якості суперництва, змагальності не є однозначним у літературі, оскільки по-різному розуміються суб'єкти такої змагальності та її мета.

Вчені-економісти зазвичай визначають конкуренцію як суперництво між учасниками ринкового господарства за кращі умови виробництва, купівлі і продажу товарів [71, с. 111; 88, с. 62; 66, с. 99] або як суперництво між учасниками ринку за кращі умови виробництва і реалізації продукції [224, с. 62].

Характерним є визначення сутності конкуренції як прагнення фірм набути перевагу в умовах суперництва [64, с. 62]. Менш прийнятним є визначення мети конкуренції як залучення споживачів, а точніше, - боротьба за гроші споживача, з метою отримання максимального прибутку [225, с. 154] або за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів [226, с. 12].

Не можна не погодитись з тим, що здійснення підприємницької діяльності немислиме без забезпечення добросовісної конкуренції на ринку [91, с. 168] і що конкуренція створює найбільш сприятливі умови для економічного розвитку окремих підприємців і в цілому є рушійною силою економічного прогресу [140, с. 8]. Два поняття – підприємництво і

конкуренція аналітично нероздільні. Підприємницька діяльність за своєю суттю конкурентна. І, таким чином, конкуренція внутрішньо властива природі підприємницького ринкового процесу. Або, якщо сказати інакше, підприємництво властиве конкурентному ринковому процесу [115, с. 25].

Коректним вважаємо також позначення конкуренції, як механізму, за допомогою якого ринок виконує свої функції. Конкуренція – змагальність між виробниками, що дозволяє якнайкраще задовольняти потреби людей і забезпечувати ефективне використання обмежених ресурсів суспільства [93, с. 134]. Тільки в умовах конкуренції ринкові закони забезпечують оптимізацію господарської діяльності [72, с. 164].

Таким чином, найбільш розповсюдженими трактуваннями сутності конкуренції є наступні:

- 1) змагальність, суперництво, боротьба між конкурентами;
- 2) об'єктивний економічний закон розвинутого товарного виробництва;
- 3) елемент механізму саморегулювання ринкової економіки;
- 4) механізм виконання ринком його функцій;
- 5) рушійна сила економічного прогресу;
- 6) антипод монополізму в економіці;
- 7) запорука встановлення справедливої ціни.

Підсумовуючи, виокремимо такі підходи до формулювання і дослідження сутності ринкової конкуренції:

- Поведінковий;
- Структурний;
- Підприємницький;
- Функціональний;
- Еволюційний;
- Марксистський (відтворювальний).

Поведінковий підхід ілюструє класичні погляди на природу конкуренції, що бере початок з робіт Адама Сміта, який розглядає

конкуренцію як суперництво, що ведеться між суб'єктами ринку за вигідні умови реалізації свого продукту [186].

В неокласичній політичній економії вчені пов'язували конкуренцію з боротьбою за рідкісні економічні блага, а також за вибір споживача та його доходи. Рідкість, в їх розумінні, означає, що кількість благ є обмеженою в порівнянні із постійно зростаючими потребами людей [186].

Нові аспекти поведінкового підходу було розкрито в працях М. Портера, П. Хайне та ряду інших авторів. Обмеженість ресурсів для суб'єктів ринку стала передумовою аналізу не тільки структури ринку, а й мотивів, методів та стратегій конкурентної боротьби, конкурентних сил (концепція М. Портера основою для розгляду сутності конкуренції визначає «галузь, як сукупність компаній», які виробляють продукти, близькі за своїми властивостями і функціональному призначенню, де межі галузі нечіткі і залежать більше від конкретних завдань дослідження. При цьому стан конкуренції в кожній з галузей економіки залежить від конкурентних сил – споживачі, постачальники, субститути, потенційні учасники, що значно розширює сутність поняття конкуренції, виводячи її далеко за область поведінки діючих гравців-конкурентів. «Конкуренція в такому широкому сенсі може бути визначена як розширене суперництво») [169, с.37]. Таким чином, конкурентна стратегія опиняється в центрі цього підходу, виникає ряд нових об'єктів аналізу, зокрема, взаємодіючі структурні чинники, від яких залежить інтенсивність конкуренції і характер її посилення.

Структурний підхід щодо аналізу сутності конкуренції сформувався в кінці XIX ст., представниками якого стали Ф. Еджуорт (розробник теорії олігополії і монополії), А. Курно (автор теорії досконалої конкуренції), Дж. Робінсон, Е. Чемберлін (розробники теорії монополістичної конкуренції) та інші. Представниками даної концепції ринок вважається конкурентним, якщо кількість фірм, що продають однорідний продукт, настільки велика і частка конкретної фірми на ринку настільки мала, що жодна з них не має можливості істотно вплинути на ціну товару шляхом зміни обсягу продажів.

Тобто, при структурному підході акцент в поясненні сутності конкуренції зміщується з самої міжфірмової боротьби на аналіз структури ринку і умов, що на ньому панують [210].

Підприємницький підхід пояснює сутність конкурентного змагання, як процес творчого руйнування або, за визначенням Й. Шумпетера: «...конкуренція – суперництво старого з новим, з інноваціями» [223, с. 160].

В рамках функціонального підходу основна увага приділяється ролі конкуренції в економіці в цілому. Ф. фон Хайек розглядав конкуренцію як «процедуру відкриття»: «...конкуренція – процес, за допомогою якого люди отримують і передають знання, на ринку тільки завдяки конкуренції приховане стає явним». На його думку, підприємцю важливо, орієнтуючись на підвищення або зниження цін на ресурси і вироблені з їх допомогою блага, зрозуміти, в якому напрямку потрібно діяти, що, як і для кого виробляти. На ринку тільки завдяки цінам і конкуренції приховане стає явним. Так, тільки «процедура» конкуренції «відкриває» інформацію про те, які ресурси і в якій кількості необхідно використовувати, що, скільки, де і кому продавати.

Відповідно до марксистської теорії (рис. 1.2), конкуренція пояснюється з позиції відтворення капіталу, і окрім того, «...конкуренція – є не що інше, як внутрішня природа капіталу, його істотне визначення, що виявляється і реалізується у взаємному впливі багатьох капіталів один на одного, не що інше як внутрішня тенденція, яка виступає у формі зовнішньої необхідності» [144]. К.Маркс та Ф.Енгельс надають особливо важливе значення конкурентному процесу ще й з точки зору питання справедливості прибутку: «...конкуренция – великая уравнильница прибылей» [143, с. 24].

Таке розмаїття характеристик конкуренції пояснюється тим, що конкуренція досліджується з різних сторін, як з позиції її значення, так і функцій у ринковій економіці. Окрім цього, конкуренція породжує та стимулює прогресивний розвиток суспільного виробництва та пріоритетно орієнтується на інтереси споживача, «виховуючи» ефективного конкурента.



Рис. 1.2. Тракткування конкуренції з позиції закономірностей відтворення капіталу

Джерело: складено автором за даними: [189]

Проте, варто відзначити, що ефективний власник, як і ефективний конкурент – питання досить розмите в сучасних умовах, адже головна передумова розвитку ефективного конкурентного середовища як арени рівних можливостей – це приватна власність. Сучасні тенденції розвитку економічних процесів наочно демонструють протиріччя між очікуваними та фактичними результатами приватизаційних процесів. Так, саме приватизація повинна була створити децентралізовані стимули для суперництва між ринковими агентами та спричинити потужний розвиток і становлення структури вітчизняних товарних ринків, проте в окремих випадках цього не відбулось. На практиці можливість набуття реальних та формальних прав власності, які захищаються легально, багато в чому «перевищила» сподівання, безперечно, не найкращим чином вплинувши на подальший

вибір стратегій економічних суб'єктів. Так, спочатку, набуття реальних прав власності перетворилось на боротьбу за контроль над фінансовими потоками, а потім прискорилось прагнення до набуття формально закріплених прав власності, при чому обидва ці процеси активно вплинули на формування галузевих ринків. Вплив таких процесів на розвиток конкурентного середовища видається двоїстим – з одного боку, для захисту реальних прав власності нераціональною є поведінка фірм в аспекті зловживання монопольним становищем, стримуються процеси вертикальної та горизонтальної концентрації. З іншого ж боку, так звані «розпилені компанії», що охоплюють ринок за допомогою формальних прав власності, стримують активні адаптаційні процеси, які сприяють розвитку конкуренції через відтік капіталів для координації в середині компанії. Права власності повинні зумовлювати рівність економічних суб'єктів в конкурентному змаганні, в іншому випадку наявність/відсутність власності набуває якості або предмету боротьби або конкурентної переваги [153].

Змагальність і конкуренція ділових одиниць є найважливішою умовою досягнення макроекономічному оптимуму. Головний метод конкуренції – зниження витрат, як і результат – відбір найефективніших ділових одиниць, незмінні у всіх укладах, що ґрунтуються на товарній формі виробництва. [159, с. 314]

Саме з цієї точки зору логічним є приділити увагу вивченню конкурентних передумов ціноутворення, що є, водночас, і процесом оцінювання вартості, тобто розміру пожертв капіталіста й робітника. У зв'язку з цим, підкреслюючи визначальну роль факторів попиту й корисності для фіксування ціни порівняно з таким чинником, як витрати виробництва, ми звертаємо увагу на те, що ці чинники діють лише за умов вільної конкуренції. Монополізація виробництва повністю нівелює дію конкуренції. Рівень монополізації виробництва визначає, який із трьох факторів (витрати, попит чи пропозиція) більше впливає на ціну. Висновком з цієї тези є те, визначена під впливом конкуренції між виробниками ціна є базовою на

ринку. Але в результаті протистояння виробника і споживача ціна зафіксується на рівні вартості, чи на рівні витрат виробництва. Як бачимо, це, фактично, новий підхід до визначення вартості через витрати виробництва, які фіксуються в ціні завдяки зіткненню двох суб'єктивних оцінок величини утримання з боку споживача та виробника.

На підтвердження цієї думки пропонуємо вислів видатного англійського вченого-економіста, послідовника класичної традиції Джона Стюарта Мілля з приводу впливу стану конкуренції на процес встановлення ринкової ціни: «для ціноутворення має значення конкурентна боротьба, яка в кінцевому рахунку, впливає на пропозицію та ступінь покриття витрат виробництва.» При цьому, на його думку, втручання держави в розвиток економічних процесів є неприйнятним, за винятком, коли необхідність втручання не доведено у кожному окремому випадку. Це пояснюється великим об'єктивним законом – законом особистої зацікавленості (гедоністичний принцип), згідно з яким усе раціональне через зіткнення інтересів торує собі шлях. «Різниця інтересів – це і є свобода, що стає гарантом інших свобод: конкуренції, праці, зовнішньої та внутрішньої торгівлі, норми процента, банківської діяльності. Саме індивідуалізм протидіє будь-якому втручання держави в економічну сферу.» [28, с. 291].

Навіть враховуючи те, що в економічній думці ми можемо знайти вкрай критичні вислови стосовно шкоди від монополістичних тенденцій, наслідки неконкурентного ціноутворення все ж недооцінюються. Так, відомою є думка англійського економіста Ф. Еджуорта, з приводу того, що некерована монополія з часом призведе до знищення механізмів саморегулювання ринку, як цілісної системи, і це потребує державного впливу. На противагу цьому твердженню висувається концепція А. Маршалла стосовно того, що монополістичні тенденції в економіці – не привід для втручання в розвиток економічних процесів, а виняток, відхилення від чистої конкуренції, коли той, хто набуває ринкової влади і має можливості впливу на встановлення ринкової ціни «певною мірою бажає

сприяти інтересам споживача», тобто це перевага, правильна оцінка ролі споживчого попиту на ринку, запорука подальшого розвитку виробництва [145, с. 185].

Безумовно, в структурі економічних процесів відбуваються суттєві зміни: економічний прогрес, концентрація та централізація капіталів викликають «об'єктивну», на думку Маршалла, появу монополістичних утворень, і при цьому, таким підприємствам, що мають значну ринкову владу, завжди протистоїть конкуруюча сила – споживчий попит, тобто конкуренція лише набуває нової форми і не втрачає свою регулюючу функцію. Проте, з цієї позиції залишається нерозглянутим ще одне вкрай важливе питання: чи виконує так само нова, вже монополісна ціна свої інформаційну, розподільчу та стимулюючі функції?¹

Не можна не сказати про критичний підхід видатних вчених-економістів, які заперечували переваги вільної конкуренції та, взагалі, вважали її неіснуючим станом товарного ринку. Так, представник посткейнсіанської економічної думки, а саме лівих кейнсіанців, П. Сраффа піддав гострій критиці розподільчу функцію вільної конкуренції, яка, за твердженням класиків, стихійно забезпечує отримання кожним із факторів виробництва (праця, земля, капітал) своєї частки у створеному доході відповідно до граничної продуктивності. Конкуренцію в сучасній економіці західних країн він визнає недосконалою. На його думку, криві руху ціни й доходу неадекватні кривим руху граничної продуктивності, тобто не забезпечують однакових умов виробникам. Так, наприклад, на великих монополістичних підприємствах гранична величина витрат виробництва завжди є меншою, а отже, розмір отриманого ними доходу більший. Це додатково посилює монополістичні тенденції, що призводять до захоплення

¹ Так, ще в межах неокласичного підходу формується напрямок дослідження, якій ревізує класичну ринкову концепцію, базуючись на тезі, що умови реалізації механізмів саморегулювання, в основу яких покладено цінову конкуренцію, змінились, тому нові тенденції можна описати, тільки перейшовши від аналізу вільної конкуренції до аналізу конкуренції за умов монополії. Послідовниками кембриджської школи, заснованої А.Маршаллом, зокрема Дж. Робінсон, були продовжені дослідження конкуренції за умов монополістичних тенденцій, доводилось, що конкуренція за умов монополізації видозмінюється, але зберігається, як зберігається сам ринок. [65]

ринку окремими підприємствами. «Існує межа для подальшого розширення виробничої діяльності для підприємця через проблеми реалізації товару, в результаті чого знижуються ціни і зростають витрати обігу. Якщо існує можливість зниження або підвищення цін окремими продавцями, то немає мови про жодну вільну конкуренцію» [112, с. 365].

Аналіз підходів до визначення суті та особливостей конкурентного ціноутворення вимагає дослідження факторів, які змушують економічного суб'єкта використовувати арсенал методів недобросовісної цінової конкуренції.

Якщо сповідувати класичний підхід до мотивів діяльності фірми в аспекті максимізації прибутку та набуття ринкової влади, то монополізація постає як закономірний процес. Але, чому ж тоді фірма, що за всіма можливими кількісними та якісними характеристиками, що визначають монопольний статус суб'єкта на ринку не класифікується, як монополіст, має та на практиці використовує цінові методи отримання надприбутку, що цілком підпадає під визначення монопольного? Таке протиріччя лежить в основі теорії ринкової влади, що є одним з проявів господарської влади в економіці, специфічних форм її прояву та джерел отримання [137]. Величина фірми, її частка на товарному ринку сама по собі ще не констатує наявності економічної влади, «...величина производственной единицы создает властные позиции лишь тогда и постольку, когда и поскольку она ведет к образованию монополистических, олигополистических или иных рыночных форм, отличающихся от свободной конкуренции» [155, с. 256].

Проте такий стан подій, знову ж таки, створює ситуацію, за якої визначним фактором в процесі ціноутворення стає ступінь ринкової влади фірми-учасника ринку. Ринкова влада – це здатність продавців чи покупців впливати на цінові та нецінові (поведінкові) параметри² конкурентної боротьби на товарному ринку за допомогою управління попитом та пропозицією.

² Під параметрами конкуренції ми розуміємо умови, за яких відбувається конкурентна боротьба на товарному ринку.

Сама присутність (наявність) економічної влади – це існування обмежень свободи, в свою чергу означає обмеження впливу споживача та механізму цін на господарські плани. Набуття ринкової влади дозволяє їй «носіям» отримувати не тільки контроль над ринковою ціною, а ще й побудувати «зручну» модель взаємовідносин на товарному ринку не стільки з метою явного домінування, скільки з метою отримання гарантовано сталого прибутку та закріплення позиції на підвладному сегменті товарного ринку.

Вся різноманітність відносин влади в умовах недосконалої конкуренції зводиться до наступних чотирьох аспектів (рис. 1.3).

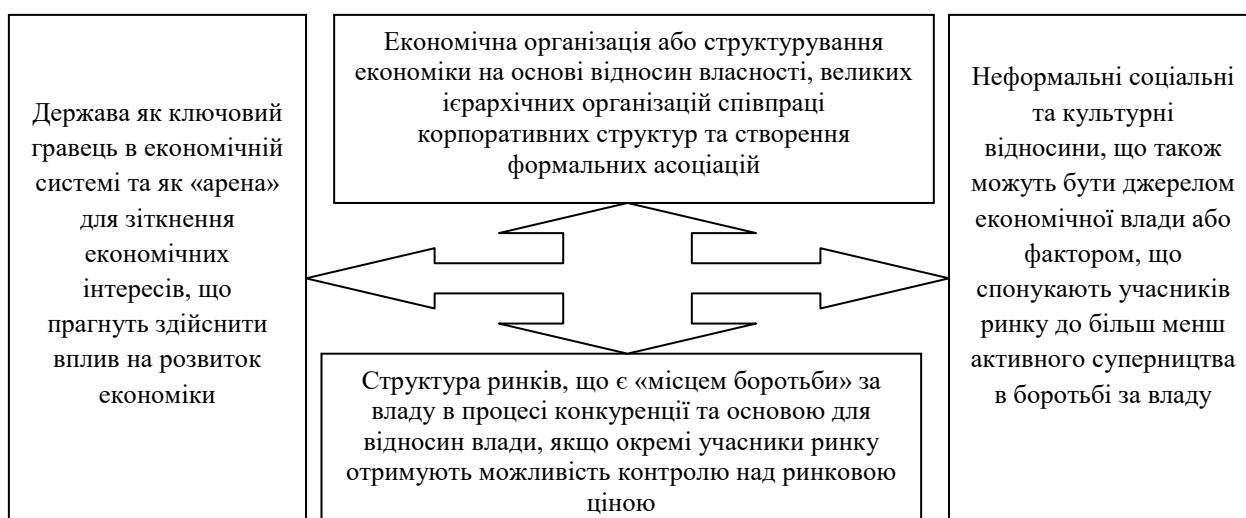


Рис. 1.3. Відносини влади в ринковій економіці

Джерело: складено автором самостійно

Проникаючи у всі сфери економіки, влада суб'єкта господарювання змінює суспільні відносини виробництва. Нарощування кількісних змін та поява монопольних утворень призводить до якісних змін у характері відносин всередині самого монопольного утворення та поза його межами. Виробник, що володіє значною ринковою часткою, прагне перетворити відносини конкурентної боротьби та чесного конкурентного суперництва на відносини підпорядкування та панування. Так, закони капіталістичного привласнення перетворюються на закони монополістичного привласнення, в результаті чого економічний диктат таких суб'єктів ринку розповсюджується

далеко за їхні формальні межі. Саме тому, дедалі частіше, могутність учасника ринку визначається не його розмірами, а можливістю охоплення всього процесу виробництва та диктування власних умов споживачеві. Так, це призводить до використання суб'єкту господарювання власної економічної влади для встановлення контролю над всіма умовами відтворення монополістичного капіталу [168, с. 31].

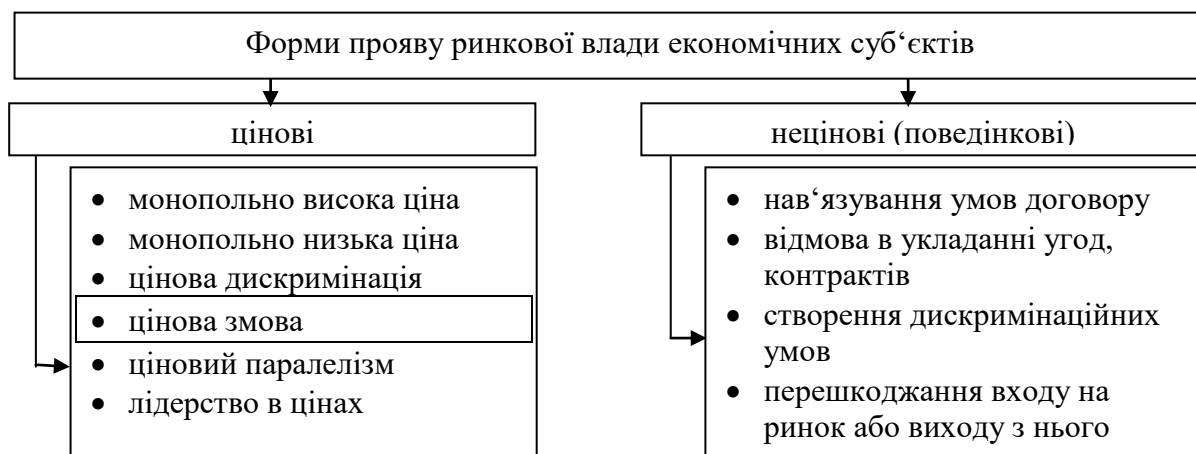


Рис. 1.4. Форми прояву ринкової влади економічних суб'єктів

Джерело: складено автором самостійно

Наслідками існування проявів економічної влади в першу чергу є:

- відсутність зацікавленості споживачів у планування господарського процесу;
- спотворене співвідношення витрат та прибутку через відсутність примусового цінового механізму;
- цінові змови та інші антиконкурентні узгоджені дії;
- нерівномірність розподілу прибутку;
- порушення індивідуальної свободи та принципів правової держави.

Так, суб'єкти, що володіють економічною владою, спотворюють механізм справедливого розподілу прибутку, тому що розмір цих прибутків визначається, виходячи не з пропорцій обмеженості, а з владних позицій, які займають учасники ринку. Отриманий за умов владного домінування

прибуток може не класифікуватися як монопольний, проте, від буде апріорі «несправедливий», адже носії приватної ринкової влади в змозі усунути гарантовані права інших суб'єктів на свободу в отримання прибутку [154, с. 248].

Джерела монопольної влади утворюються через існуюче прагнення до влади («класичний» мотив підприємства в умовах ринкової економіки, що характеризує жагу збагачення через отримання могутності в розмірах, зв'язках тощо), специфіку організації економічних процесів на сучасному етапі через поділ праці та специфічні відносини з приводу «визнання ринку». Ринок в умовах вільної конкуренції часто не характеризується «визнанням» споживачами переваг когось з конкурентів, оскільки за відсутності лідируючої групи або явного лідера відчутності інтенсивності конкуренції у споживача не виникає.

Економічна влада – фактор, нерідко недооцінюваний в економічному аналізі, не дивлячись на його значимість не тільки в економіці, а й у суспільному житті. Спрощено можна говорити про двоїсту природу економічної влади:

- специфічні відносини між гравцями на ринку;
- благо, за яке сперечаються учасники ринку.

В першому випадку економіка може розглядатись як структура влади, особливості якої впливають на кінцевий результат функціонування економічної системи в цілому [38]. В другому випадку особливий інтерес представляють інституційні рамки, які визначають формат та інструменти конкуренції за владу та вплив, застосування яких грають важливу роль в економічній еволюції, їх стійкість як до внутрішнього руйнування так і до зовнішніх шоків [136, с. 153]. Обидва ці аспекти тісно між собою пов'язані – відносини влади формуються в результаті зіткнення в боротьбі за владу та вплив, на яку впливає попередня структура влади та суспільства, таким чином, конкуренція опосередковано сприяє виокремленню «сильніших» і спричиняє боротьбу за ринкову владу. Конкуренція – невід'ємна риса

ринкової економіки і найважливіший чинник, що забезпечує ефективність функціонування товарних ринків. Але сам по собі ринковий характер економічних відносин не забезпечує добросовісної конкуренції чи відсутність монопольних зловживань, тому сучасна конкуренція державно регульована. Державне регулювання конкурентних відносин полягає в дотриманні оптимального поєднання монопольно-регулюючих та конкурентних сил в економіці. Усунення впливу приватної ринкової влади на розвиток конкурентних відносин залишається ключовою проблемою в організації економічних процесів [208].

В умовах ринку власники факторів виробництва відстоюють свій дохід і межі майбутнього прибутку залежать від ступеня контролю суб'єктів ринку над цінами. В умовах досконалої конкуренції контролю над цінами не існує, він присутній лише на ринках недосконалої конкуренції і саме ступінь контролю над ціною проявляє ступінь монополізації ринку. Ця теза вступає в протиріччя із результатами досліджень, присвячених вивченню проявів монопольної влади. Адже, найчастіше рівень монопольної влади пов'язують з рівнем концентрації підприємств на ринку [82, с. 468]. На основі такої методологічної оцінки базуються дії органів антимонопольного контролю у всіх країнах, де присутнє антимонопольне законодавство. Проте, монопольна влада є складною та суперечливою економічною категорією, що характеризує конкретну ситуацію, адже підприємство, що нею володіє, не обов'язково займає монопольне становище. Для володіння монопольною владою достатньо мати можливість впливу на ціну власного товару або послуги, змінюючи обсяги запропонованої продукції [134, с. 57].

Щодо конкретних проявів економічної влади, то варто відзначити, що в умовах недосконалої конкуренції для цього є всі передумови – регулююча сила споживача суттєво обмежується та проявляється значно слабше, ніж в умовах досконалої конкуренції та існування владних об'єднань стає звичним явищем. Враховуючи, що олігополістична конкуренція, як проміжний стан між конкуренцією та монополією, є найбільш розповсюдженою моделлю

(типом) ринку і саме цій структурі притаманні цінові злочини найбільше, пропонуємо зупинитись на їхньому аналізі детальніше.

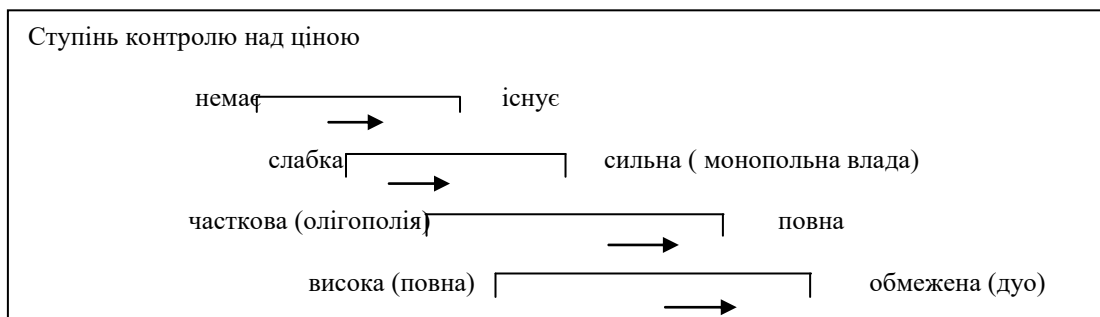


Рис. 1.5. Ступінь контролю над ціною в різних моделях ринків

Джерело: складено автором самостійно

Перейдемо до аналізу поведінки на ринку, адже, ринкова поведінка і структура ринку не можуть бути повністю розділені. Аналіз поведінки ринкових суб'єктів – необхідна умова дослідження товарного ринку.

Важливим завданням теорії товарних ринків є виявлення зв'язків, що йдуть від структури ринку до результату його функціонування через такі аспекти поведінки, як ціноутворення, інвестиції, інновації та ін. Очевидно, що наукове визначення стану конкурентної поведінки ринкових суб'єктів є дуже складним завданням у силу розмаїття та труднощів фіксації форм і проявів поведінкової стратегії та тактики.

Як правило, в економічній науці виділяються чотири основні аспекти поведінки підприємств (фірм) на ринку:

- чи можуть підприємства (фірми) і якою мірою створювати бар'єри входу конкурентів на ринок;
- чи відчувають підприємства (фірми) конкуренцію з боку імпорту;
- чи існує на ринку цінова конкуренція або має місце цінова змова;
- чи існує нецінова конкуренція між підприємствами (фірмами).

На конкурентному ринку для поведінки підприємств характерним є наступне: усі виробники, що пропонують свій товар на ринку, виробляють ідентичний за якістю продукт; частка продукції кожного виробника є малою

порівняно із загальною товарною масою, що реалізується на цьому ринку; виробник не може істотно впливати на ціну, реагуючи на коливання цін лише зміною обсягів виробництва; виробник має можливість вільного входження на цей ринок і в цю галузь та вільного виходу з них. Саме тому пануючою є нецінова конкуренція і передумови стратегічної взаємодії та антиконкурентної практики відсутні.

Достатньою умовою для підтримки конкуренції є наявність конкурентного (або змагального) ринку – такого ринку, на якому відсутні вхідні бар'єри, а вихід з ринку є майже безкоштовним, тобто відсутні незворотні витрати. Важливою є відсутність бар'єрів для входу нових підприємств (фірм) і мобільність на ринку ресурсів, які вже використовувалися чи придатні для використання. Навпаки, значні бар'єри для входу на ринок є умовами монополістичної та олігополістичної поведінки, адже кількість суб'єктів, що є потенційними учасниками ринку скорочується.

Обмежене коло ринкових суб'єктів призводить до того, що на ринках виникає загроза обмеження конкуренції внаслідок антиконкурентних змов або внаслідок паралельної поведінки. Паралельна поведінка на ринку має місце на ринку олігополії, в умовах, коли ринкові суб'єкти, володіючи достатньою інформацією про ринкову поведінку один-одного, пасивно утримуються від конкуренції, обираючи один з видів представлених нижче конкурентних стратегій.

Реалізація стратегічної поведінки фірми в умовах олігополії відбувається у двох основних формах: у вигляді некооперативної взаємодії фірм (коли фірми конкурують один з одним і більшою мірою проводять самостійну політику на ринку) і у вигляді кооперативної поведінки (коли фірми попередньо домовляються про спільні дії і виступають на ринку значною мірою «єдиним фронтом»).

Під олігополією в економічній теорії розуміють такий стан ринку, на якому діє незначна кількість суб'єктів господарювання, або коли сукупна

частка на ринку декількох суб'єктів господарювання значно перевищує сукупну частку інших підприємців [139, с. 126]. Причому кожен з них зберігає повну незалежність у встановленні цін та обсягу виробництва. Коли ми чуємо «велика трійка, четвірка, шістка, сімка», то мова йде саме про олігопольний ринок.

Олігополія – переважаюча ринкова структура сучасної економіки, на частку якої у розвинених країнах припадає більша частина виробленої продукції. Відомий американський економіст Дж. К. Гелбрейт зазначав, що сучасний капіталізм має яскраво виражені олігополістичні риси, що передбачає наявність на ринку невеликої кількості покупців і продавців продукції. На олігополістичних ринках один з одним конкурують лише кілька підприємств (фірм), і вхід на ці ринки нових підприємств (фірм) є ускладненим. Ринкова влада і прибуток в олігополістичних галузях залежать від того, як взаємодіють підприємства-олігополісти. Наприклад, якщо взаємодія має тенденцію до узгодженості дій, а не до конкуренції, то підприємства (фірми) можуть призначати ціни, вищі за граничні витрати, і отримувати більший прибуток. Кожне підприємство (фірма) на олігополістичному ринку, приймаючи рішення, повинно зважити ймовірну реакцію своїх конкурентів.

В західній економічній літературі стверджується, що в сучасних олігополіях основною силою, яка примушує продавців прислухатись до вимог покупців і не підвищувати надмірно ціни порівняно з рівнем витрат, є не конкуренція, а певна протидія з боку сильних покупців.

Для олігополії є характерними наступні риси:

- невелика кількість підприємств (фірм) у галузі, коли декілька підприємств (фірм) можуть контролювати основну частину ринку, виробляючи як однорідну, так й диференційовану продукцію;
- високі бар'єри для входу в галузь;

- взаємозалежність підприємств-олігополістів один з одним як за ціною, так й за випуском продукції, яку суб'єкти ринку усвідомлюють;
- окремі фірми-олігополісти володіють значними частками ринку і ступінь володіння ринковою владою високий, як і можливість впливу на ціну.

На олігополістичному ринку два або більше підприємств (фірм) разом можуть досягати контролю над ринком через володіння значною часткою на ньому та/або іншим чином. Олігополістичний ринок у такому випадку характеризує ринок, на якому домінують декілька конкурентів. Безумовно, поняття «олігополія» є досить розпливчастим порівняно з «монополією» або з «досконалою конкуренцією»; воно залишає відкритим питання, скільки саме підприємств (фірм) містить термін «декілька», так само, як і їх відповідні розміри.

Специфіка олігополістичної структури передбачає зміни поведінки фірм в порівнянні з досконало конкурентною або монополією структурою (типами) ринків – поведінка фірми-олігополіста стає стратегічною. Стратегічною поведінкою фірми називається така її поведінка, коли при прийнятті ділових рішень (встановлення ціни, визначення кількості і якості товару, рівня реклами, обсягу інвестицій тощо) фірма бере до уваги можливі відповідні дії конкурентів.

Реалізація стратегічної поведінки фірми в умовах олігополії відбувається в двох основних формах: як некооперативна взаємодія, коли фірми конкурують один з одним і проводять самостійну політику на ринку та як кооперативна взаємодія, коли фірми домовляються про спільні дії і узгоджують свою поведінку на ринку.

Дослідимо кілька варіантів стратегічної поведінки фірм в залежності від послідовності прийняття рішення (приймаються рішення одночасно всіма фірмами або послідовно – спочатку свої умови призначає лідер ринку, а потім рішення приймають фірми-послідовники) і від вибору фірмами стратегічної змінної (обсяг випуску або ціна) (рис. 1.6).

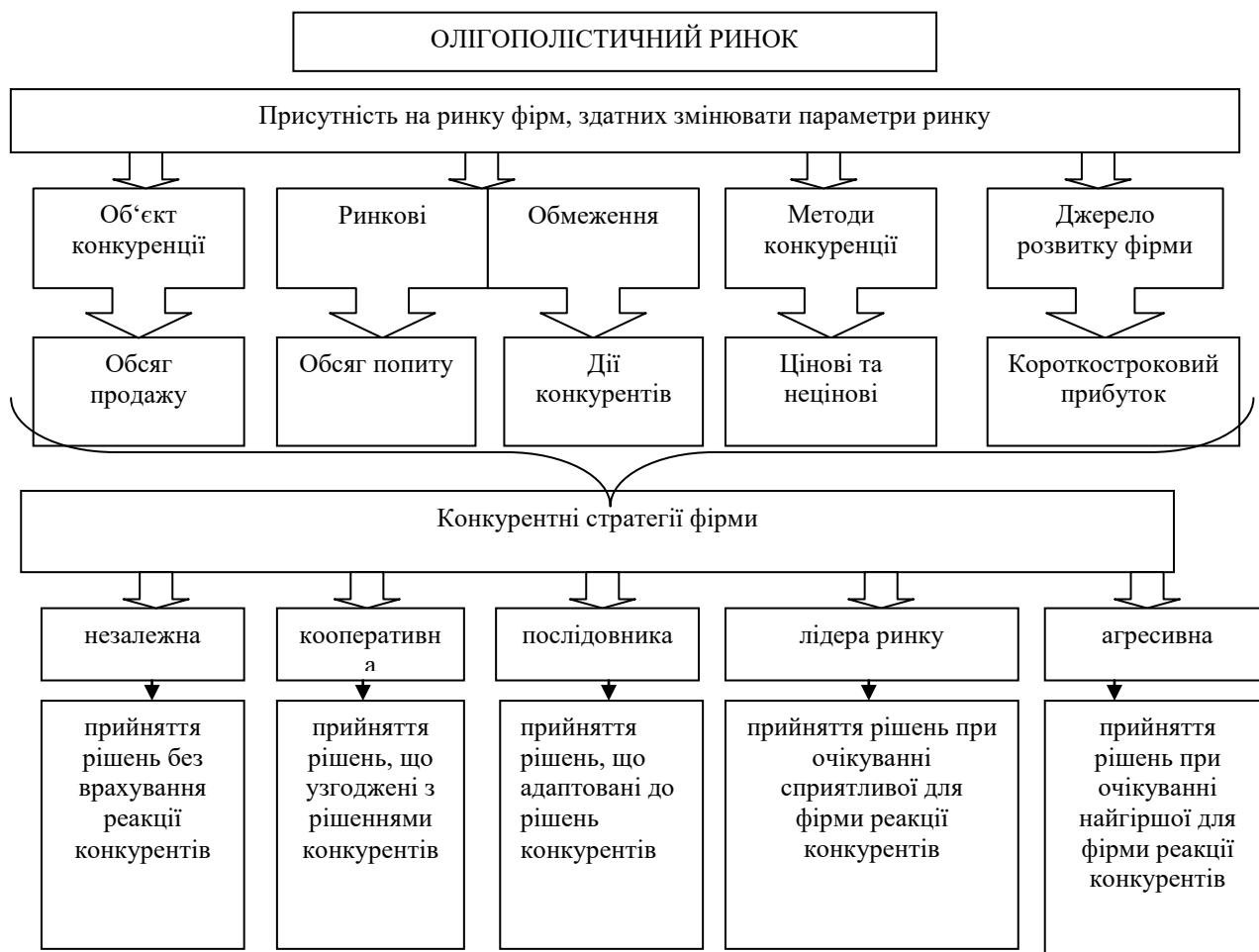


Рисунок 1.6. Конкурентні умови та конкурентні стратегії фірми, що діє в умовах олігополістичного ринку

Джерело: складено автором за даними [194, с. 33]

Підприємства-олігополісти володіють здатністю реалізовувати надприбуток на основі розуміння своєї взаємообумовленості та передбачення реакцій конкурентів у процесі прийняття рішень про обсяги виробництва або про рівень цін на свою продукцію. Олігопольна влада означає наявність на ринку явища свідомого паралелізму. Підприємства-олігополісти завжди готові приєднатися до загального курсу на ринку і узгоджувати свою поведінку з іншими підприємствами (фірмами). Залежність поведінки кожного підприємства-олігополіста від реакції конкурентів називають олігополістичним взаємозв'язком.

Форми кооперативної взаємодії фірм в умовах олігополії представлено на рис. 1.7.

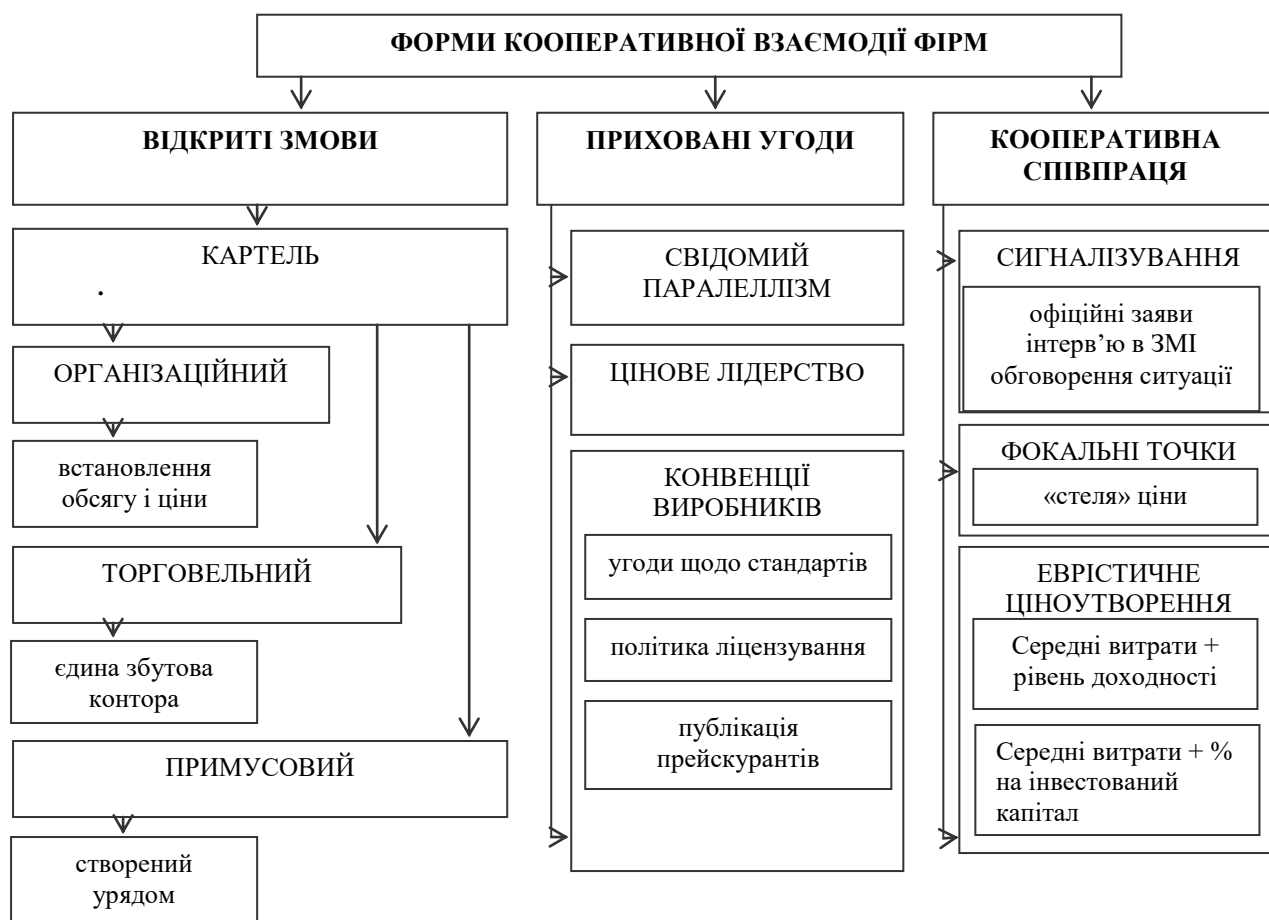


Рис. 1.7. Стратегії кооперації фірм в умовах олігополії

Джерело: складено автором за даними: [194, с. 34]

Так, в умовах свідомого цінового паралелізму спостерігається намагання виробників призначати однакові ціни. Паралелізм цін може виникнути через те, що виробники, побачивши взаємозалежність, намагаються уникнути цінової конкуренції, яка призводить до скорочення прибутку, або, як результат змови між виробниками, що домовились фіксувати ціни на рівні, що максимізує їхній прибуток.

Іншою формою прихованої координації цінової поведінки в умовах олігополії є цінове лідерство, при якому один з виробників отримує визнаний іншими учасниками ринку статус цінового лідера. Ціновий лідер встановлює,

змінює ціну, а всі інші олігополісти більш-менш автоматично слідують цим змінам.

Так, в якості лідера виступає:

- фірма, що має значну долю у виробництві даного продукту або низькі витрати;
- фірма, чиї цінові зміни підтримуються іншими фірмами, що визнають здатність лідера адаптуватись при встановленні ціни у повній відповідності до мінливих ринкових умов.

На ринках олігополії можливим методом конкуренції може стати цінова війна, що базується на агресивному пониженні ціни. Виникає така ситуація за умови скорочення попиту на продукцію та, відповідно, утворюється надлишок пропозиції. Якщо постійні витрати складають більшу частину загальних витрат, то у виробників виникає стимул до зниження ціни, з метою підтримки повного використання виробничих потужностей. Слід відзначити, що цінова війна корисна для споживачів і це хіба не єдиний інструмент добросовісної конкуренції, що, нажаль, наодинці виконує очікувану та справедливу «роль» конкурентного змагання на практиці. Для виробника ж виникає наступна задача – не втратити власну частку ринку, адже значення ціни внаслідок конкурентної боротьби призводить, в першу чергу, до скорочення прибутковості ринку та може закономірно призвести до погіршення стану будь-якого з його учасників. Тому олігополісти конкурують за допомогою різноманітних стратегій, що базуються на диференціації продукту, адже ці засоби зберігають та підвищують рентабельність, гарантуючи стабільність та даруючи власнику імунітет від цінового паралелізму. Диференціація продукту дозволяє постійно збільшувати частку на ринку, не знижуючи при цьому ціни та не перекладаючи додаткові витрати на покупця.

Окрім домовленості про рівень цін, на сучасному олігопольному ринку досить часто виникають антиконкурентні змови, при яких фірми домовляються про певні принципи встановлення цін та/або розподілу часток

ринку. Метою змови може бути монополізація ринку з метою вилучення максимально можливого спільного прибутку або захисна реакція на несприятливі умови кон'юнктури, що спрямована на недопущення падіння ціни. Змови існують наявні та не наявні. Наявна змова має форму письмового договору або усної угоди, що укладається на нараді зацікавлених у цьому фірм. Не наявна змова може приймати форму «не сказаного взаємопорозуміння», яке досягається дистанційно, в процесі ознайомлення фірм з поведінкою один одного.

Розглянуті вище форми олігополістичної взаємодії доводять, що олігополія як модель ринкових відносин є найбільш сприятливою ринковою формою для виникнення картелів. Особливо у тих випадках, коли обрана стратегія поведінки фірм-олігополістів тяжіє до форм, які виключають олігополістичну боротьбу, і, навпаки, передбачають різні форми явної або прихованої взаємодії.

Центральною проблемою цінової політики в умовах олігополії є аналіз зв'язку реакцій різноманітних учасників ринку, яка виражається у взаємному, прямому та оберненому впливі. На практиці у багатьох випадках можна спостерігати, що конкуренти приймають відносно швидкі відповідні міри по зниженню цін конкурентом і нерішуче або взагалі не реагують на підвищення цін. Тут підприємства не намагаються змінювати ціни, якщо вони отримують задовільний прибуток. Оскільки цінова конкуренція призводить в першу чергу до зниження прибутку, то підприємства в умовах даного стану ринку прагнуть уникати її. Саме цим пояснюється довготривала стабільність, негнучкість цін на олігополістичному ринку. Друга причина незмінності витрат відноситься до області витрат. В даних умовах навіть можлива незмінність цін при зростанні і попиту і витрат в певних межах.

Отже, на олігополістичному ринку відчутна взаємозалежність підприємств, один з одним як за ціною, так й за випуском продукції та контроль над ціною є істотним у разі узгодження дій конкуруючих підприємств. В умовах цієї моделі ринку використовується величезна

кількість стратегій ціноутворення, серед яких є як легальні, так і протизаконні, такі, що прямо загрожують конкуренції. Найнебезпечнішими, вочевидь, є картельні змови, адже для розвитку конкурентних відносин вони несуть пряму небезпеку. Мова йде про координацію дій при встановленні ціни через укладання цінових угод (змов) або проведення паралельної цінової політики. Так, фірми калькуюють витрати виробництва за уніфікованими статтями витрат та, додаючи певну норму прибутку, встановлюють конкурентну ціну. Під впливом ринкових факторів ціни всіх фірм-учасників ринку змінюються в одних і тих самих пропорціях і в одному напрямку.

Головною характерною рисою олігополістичного ринку є взаємопов'язаність поведінки підприємств та виникнення колективного домінування, що означає об'єктивне створення стимулів до спільних узгоджених дій на ринку [134, с. 59]. Тому тут йдеться про «пов'язану з конкурентами» політику та відповідні сподівання олігополістів.

Часто в умовах олігополії спостерігається активне використання методів нецінової конкуренції, особливо, якщо обсяг прибутку є задовільним. Цінова конкуренція призводить до зниження прибутку і підприємства в умовах даного типу ринку прагнуть її уникати, чим пояснюється довготривала стабільність і негнучкість цін. В рамках високої вірогідності незмінності цін при зростанні і попиту й витрат в певних межах та взаємозумовленості конкурентних стратегій олігополістів, виникають можливості для узгодження своїх дій задля максимізації прибутку.

Отже, ринкова влада і прибуток в олігополістичних галузях залежать від характеру взаємодії фірм-олігополістів. За умови узгодженості з'явиться можливість призначати ціни, вищі за граничні витрати та отримувати більший прибуток.

Так, економічні основи кооперативної поведінки фірм в умовах олігополії мають свої передумови, адже за умов потужної конкуренції кожна фірма розглядає скорочення власного обсягу виробництва не зважаючи при

цьому на наслідки свого рішення для конкурентів, хоча це призводить до скорочення сукупної пропозиції та підвищення рівноважної ціни.

1.2. Передумови, чинники та форми картелізації в олігопольних моделях ринків

Принципи свободи договору та чесної конкуренції, на яких базується сучасна економіка, підриваються угодами, що укладаються суб'єктами господарювання-конкурентами на шляху отримання ринкової влади та надприбутків. Такі угоди мають відверто антиконкурентний характер, адже їх учасники вдаються до колективного домінування, координуючи свої дії, здійснюють вплив на ринкову ціну так, як би це могла робити фірма-монополіст. До прикладу, якщо всі підприємства галузі є учасниками такої угоди, то всі вони діють, як монополія. Якщо ж угоду уклали декілька фірм-конкурентів, то за таких обставин ситуація нагадує поведінку домінуючої фірми. Домінуюча поведінка передбачає, що фірма прагне визначати параметри як своєї, так і інших учасників ринку [42].

Як визначено вище, стратегії індивідуального чи колективного домінування на товарних ринках мають на меті заміну реального конкурентного змагання спробами підпорядкувати ринкову ситуацію собі на користь. Що, в підсумку призводить до порушення механізму ринкової координації суб'єктів господарювання та падіння рівня суспільного добробуту. Найбільшу небезпеку при цьому становлять антиконкурентні змови, оскільки вони безпосередньо збільшують ринкову владу їх учасників, саме тому необхідним є ґрунтовний аналіз варіантів стратегічної взаємодії фірм на олігопольному ринку за різних його моделей.

Варіанти стратегічної поведінки фірм, залежно від послідовності прийняття рішення та від вибору підприємством стратегічної змінної надає змогу представити наступну класифікацію моделей ринку олігополії.

Таблиця 1.1

Класифікація некооперативних стратегій поведінки на ринку олігополії

		Стратегічна змінна	
		Обсяг продажу	Ціна
Послідовність прийняття рішень	одночасно	Модель Курно	Модель Бертрана
	послідовно	Модель Штакельберга	Модель Форхаймера

Джерело: складено автором самостійно

Вихідною моделлю олігополістичного ринку є модель, розроблена французьким економістом О. Курно у 1838 р. У цій моделі фірми виробляють однорідний товар і знають криву сукупного ринкового попиту. Кожне підприємство вирішує, скільки продукції випускати, і приймає рішення одночасно з конкурентами, керуючись критеріями максимізації прибутку. Отже, суть моделі Курно полягає в тому, що в умовах олігополії досягаються більш високі ціни і менші обсяги виробництва в порівнянні з досконалою конкуренцією, що веде до появи чистих втрат суспільного добробуту. Таким чином, збільшення числа фірм в даній моделі сприятливо позначається на суспільному добробуті, але може отримати протидію з боку фірм, які діють на ринку. Прикладом виступає введення різних сертифікацій та обов'язкового ліцензування, агресивна діяльність професійних або галузевих асоціацій, а також різні заходи економічної протидії входу нових фірм на ринок. Коли число фірм зростає, рівновага в цій моделі наближається до досконало конкурентної при нескінченній кількості фірм.

Г. Штакельберг проаналізував ситуацію в умовах олігополії, в якій фірми конкурують за обсягами виробництва і на ринку присутня фірма-лідер. При цьому фірми виробляють однорідну продукцію; обсяги виробництва

фірми-лідера є орієнтиром для інших учасників ринку, які визначають свої обсяги виробництва, виходячи з критерію максимізації прибутку; фірма-лідер володіє повною інформацією щодо ринку і діючих на ньому фірм; фірми-послідовники мають повну інформацію про ринковий попит і при визначенні оптимальних обсягів виробництва припускають, що обсяги виробництва всіх інших фірм залишаться незмінними.

Загальний випуск в моделі Штакельберга при інших рівних умовах перевищує випуск в моделі Курно. Тобто, поява в галузі лідера сприяє зростанню суспільного добробуту; прибуток, обсяг виробництва (якщо існує перевага у витратах) і ринкова частка фірми-лідера істотно збільшуються в цій ситуації, тобто стратегія лідера має безумовні переваги, фірми-послідовники, натомість, втрачають прибуток і їхні ринкові частки скорочуються; спостерігається скорочення обсягів виробництва послідовників, збільшення загального обсягу виробництва продукції та зниження ринкових цін. Таким чином, при зростанні числа послідовників ринкова частка лідера падає, при нескінченному числі послідовників прагне до 50%.

Основна ідея Моделі Ж. Бертрана полягала в тому, що в умовах однорідності продукції логічніше чекати від фірм, що діють на ринку, конкуренції в цінах, а не в обсягах виробництва, адже фірма, знижуючи ціну в порівнянні зі своїми конкурентами, отримує можливість значно збільшити обсяг продажу, а отже, має стимули максимізувати отриманий прибуток шляхом зміни цін на свою продукцію, не змінюючи обсягів виробництва.

Умовами цієї моделі є:

1) продукція є однорідною, купується у того з конкурентів, хто встановлює найнижчу ціну; у випадку, якщо ціни однакові, ринок ділиться між виробниками порівну;

2) виробники прагнуть максимізувати прибуток, встановлюючи відповідну ціну на свою продукцію і припускаючи, що ціни конкурентів постійні;

3) залишковий попит на продукцію виробників є спадною функцією від обсягу продажів.

Рівновага настає на ринку за умови рівності граничних витрат всіх учасників ринку; рівноважною буде ціна на рівні граничних витрат, як на досконало конкурентному рівні, відповідно прибуток олігополістів сприятиме проникненню на ринок нових фірм, допоки значення прибутку не дорівнюватиме нулю. Це є парадокс Бертрана – фірми, що володіють ринковою владою в умовах олігополії, під впливом цінової конкуренції позбавлені надприбутків. Якщо у однієї з фірм є перевага у витратах, тоді під впливом цінової конкуренції за умови, що дана фірма не обмежена в обсягах виробництва, всі інші фірми будуть витіснені з ринку, і дана фірма стане монополістом, ціни зростатимуть, що може привести на ринок нових суб'єктів і знову активізувати цінову конкуренцію, тобто рівновага відрізняється нестійкістю і циклічністю. Фірма, що має перевагу у витратах перешкоджатиме входу на ринок нових суб'єктів.

У разі якщо виробничі потужності фірм є обмеженими, ціни в результаті конкуренції можуть встановитись на рівні, що перевищує граничні витрати, що діють на ринку фірм. Якщо фірми досягли межі завантаження виробничих потужностей, у них виникають стимули до підвищення ціни вище встановленого рівня, що, в свою чергу, веде знову до цінової конкуренції.³ Модель Бертрана демонструє стимули фірм до координації своїх дій через укладення будь-яких угод про цінову політику для того, щоб уникнути жорсткої цінової конкуренції. Дійсно, угода про встановлення єдиної ціни на монополю високому рівні призвела б до максимізації сукупного прибутку фірм. Разом з тим дана модель демонструє і наявність стимулів до порушення подібних угод.

Модель домінуючої фірми К. Форхаймера заснована на аналізі ринкової структури, в якій є одна велика (домінуюча) фірма, що володіє

³ Таку ситуацію вперше досить докладно описав Ф. Еджуорт (1925), – в разі обмежених виробничих потужностей виникає циклічний рух цін. Це явище прийнято називати «циклами Еджуорта».

стратегічними перевагами над конкурентами, її ціни є орієнтиром для інших учасників ринку, і це також модель цінового лідерства. Перевагами в такій ситуації є: перевага у витратах виробництва, використання більш ефективних технологій, реалізація ефекту масштабу за рахунок великих обсягів виробництва; вища якість товару; набуття можливостей впливу на ціну внаслідок укладання картельної угоди.

Домінуюча фірма має повну інформацію про ринковий попит і про функції сукупної пропозиції фірм-конкурентів, фірма має перевагу в витратах, фірми-конкуренти визначають обсяги виробництва виходячи з ціни, встановленої домінуючою фірмою, припускаючи, що вона є незмінною.

Таким чином, фірми-конкуренти діють як фірми на абсолютно конкурентному ринку і виробляють такий обсяг продукції, при якому їх граничні витрати дорівнюють ціні, встановленій домінуючою фірмою.

Представлений аналіз базових моделей, що описують варіанти олігополістичної взаємодії фірм на ринку дає змогу узагальнити наступне: стратегічна поведінка фірм дозволяє їм отримувати більший прибуток, ніж конкурентне змагання. Наявність асиметрії ринку в умовах олігополії веде до зростання суспільного добробуту в порівнянні з симетричними його моделями. Зростання числа фірм в галузі призводить до зростання галузевого випуску і падіння цін. Узгоджена конкурентна поведінка є традиційною формою обмеження конкуренції, її можна визначити як комплекс дискримінаційних заходів щодо встановлення певного рівня цін, встановлення й додержання контролю над ринками збуту, тиску на конкурентів і нав'язування їм нерівноправних умов обміну.

В умовах олігополії характер конкурентної боротьби зумовлений специфікою структури ринку, але цінова форма конкуренції призводить до загальних втрат, тому олігополісти загалом зацікавлені в підтримці єдиного рівня цін та уникають цінових війн. Це видається можливим за умови неявного дотримання рівня ціни фірми-лідера, адже така мовчазна стратегія цінового лідерства виключає гостру конкуренцію в частині цін. Проте,

можливі й інші варіанти цінової політики, не виключаючи узгодженої поведінки або змови.

Олігополіст завжди керований в своїй поведінці двома силами протилежної спрямованості. Перша – індивідуальне прагнення максимізації прибутку, незалежно від того, який це спричинить результат для сукупного прибутку галузі.

Друга сила – прагнення максимізації сукупного прибутку в галузі шляхом змови та спільних дій.

Змова – це явна або неявна (мовчазна) угода між фірмами в галузі з метою встановлення фіксованих цін і обсягів випуску або ж з метою обмеження будь-яким іншим способом суперництва між ними.

Вдаючись до змови, олігополісти відтворюють поведінку монополіста і ціна встановлюється на рівні, вищому за значення граничних витрат, звідси виникає стимул до виходу учасників з картелю через спокусу збагатитись, знизивши ціну і захопивши значну частку продажів. Розгортання цінової конкуренції в такому випадку призведе до зниження рівня ціни і учасникам змови це не вигідно так, як було б за умови збереження змови, проте і покупці і суспільство мають від таких наслідків вираш.

Мотив змови пояснюється прагненням уникнути жорсткої цінової конкуренції, він підштовхує олігополістів до пошуку варіантів узгодженої антиконкурентної поведінки задля максимізації прибутку, адже, якщо всі фірми поведуться незалежно, тобто не змовляються між собою, то всі вони будуть отримувати нижчі прибутки, а ринкова ціна впаде до конкурентного рівня.

Узгоджена антиконкурентна поведінка передбачає тимчасове колективне домінування, в кінцевому рахунку ці дії мають на меті вилучення у споживачів якомога більшого надлишку та є однією з причин інфляційних процесів. Оскільки подібне намагання призводить до штучного підвищення ціни та, подекуди, скорочення обсягів продукції в обігу, то цілком очевидним

є ще й той факт, що споживачі недоотримують достатньої кількості продукції.

Антиконкурентні угоди подібні до паралельної поведінки суб'єктів господарювання на ринку. Але паралельна поведінка має місце серед незалежних суб'єктів господарювання, а її результати (встановлення ціни, обсягів виробництва, умов договорів) є подібними до тих, що були б за умови входу зазначених суб'єктів господарювання до складу одного суб'єкта господарювання, тому ці дії не є протиправними.

Спільною рисою неправомірної угоди (узгоджених дій) і паралельної поведінки є те, що в обох випадках досягається один і той же результат – обмежується конкуренція на ринку. [77] Відмінність між цими діями полягає у тому, що неправомірна угода (узгоджені дії) обумовлює спільні дії між суб'єктами господарювання, а паралельна поведінка передбачає самостійність кожного суб'єкта господарювання у визначенні його дій на ринку (тобто незалежно від інших суб'єктів господарювання).

Найбільш розповсюдженим варіантом колективного домінування є надзвичайно привабливі за результатами для фірм-учасниць олігопольного ринку угоди – картелі. Картель – це угода між конкурентами в галузі виробництва або торгівлі, яка укладається з метою обмеження конкуренції шляхом розподілу ринків збуту, встановлення цін на товари або фактичного обмеження виробництва. Економічна наука визначає картель як форму монополізації товарного ринку, яка, не дивлячись на відмінності у суб'єктному складі в порівнянні з індивідуальним домінуванням, призводить до значних негативних наслідків відносно конкуренції.

Економічна природа картелю лежить в площині досліджень економічної поведінки фірм в умовах тієї чи іншої структури ринку (рис. 1.8). Адже, як відомо, закономірності встановлення ціни за різних типів

(моделей) ринків, особливостей встановлення різноманітних форм контролю на ринком, що проявляються як фактори монополізації товарного ринку.⁴

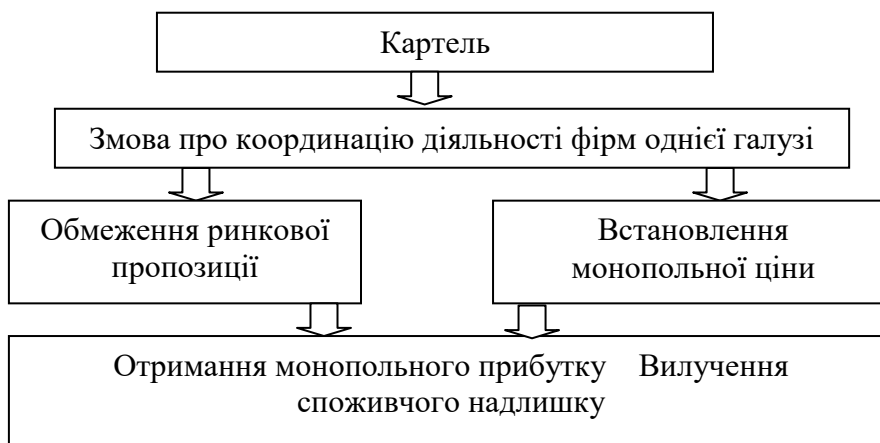


Рис. 1.8. Економічна природа картелю

Джерело: складено автором самостійно

Картель – такий варіант змови олігополістів, що є найбільш небезпечним для ринку, адже він укладається з метою повного або часткового знищення конкуренції. Картелі можуть приймати різноманітні форми. Наприклад, виробники можуть створити одну спільну організацію із збуту, яка буде скуповувати продукцію у кожного виробника окремо за договірною ціною та потім реалізовувати продукцію на основі координації. Ще один варіант такої взаємодії може існувати, коли виробники діють на основі угоди, у відповідності з яким встановлюється єдина ціна на їхню продукцію. Також картель включає обмеження виробництва шляхом встановлення квот обсягу випуску для окремих фірм та скоординованого регулювання виробничих потужностей [82, с. 31].

В класичній економічній літературі картель, – як зазначає Крег В. Конрат, – це «група конкурентів, які досягають згоди для того, щоб

⁴Ми можемо спостерігати в концепції представників цієї економічної течії вкрай актуальні і на даному етапі функціонування ринкової економіки практичні рекомендації, зокрема вчення Дж.В.Робінсон, що запропонувала теорію «ефективного попиту» як метод боротьби із проблемами ціноутворення, заробітної плати та економічного зростання в цілому. Така концепція є прогресивною, бо, по-перше, вона критикує засилля монополій, підкреслюючи небезпеку надмірної концентрації економічної могутності в їхніх руках, вона висуває ряд антимонопольних вимог, прихильники цієї концепції наполягають на розв'язанні певних соціальних проблем, зокрема ліквідації нерівності в розподілі доходів, спричиненої монополістичними тенденціями в економіці, необхідність збільшення купівельної спроможності населення тощо.

обмежити змагання між собою в спробі діяти як монополія» [123, с. 46]. На практиці зазначені вище цілі картельних угод досягаються шляхом фіксації цін, обмеження виробництва, розподілу ринків, розподілу споживачів або територій, змови про встановлення цін на продукцію або комбінації вищезазначених дій [81, с. 187].

Картель (фр. cartel) - угода підприємств, зазвичай однієї і тієї ж галузі, про ціни, ринки збуту, обсяги виробництва та збуту, обмін патентами і т.д. картель є однією з форм монополістичного об'єднання, що часто існує приховано. Фірми, які вступили до картелю, зберігають свою юридичну, фінансову, виробничу і комерційну самостійність [206].

На відміну від інших, більш стійких форм монополістичних структур (синдикати, трести, концерни), кожне підприємство, яке увійшло в картель, зберігає фінансову і виробничу самостійність. Об'єктами угоди можуть бути: ціноутворення, сфери впливу, умови продажів, використання патентів, регулювання обсягів виробництва, узгодження умов збуту продукції, наймання робітників. Діє, як правило, картель в рамках однієї галузі та ускладнює функціонування ринкових механізмів. У ряді країн (де картелі заборонені) потрапляє під дію антимонопольного законодавства; в інших країнах, навпаки, створення картелів заохочується в цілях реструктуризації промисловості, стандартизації матеріалів і комплектуючих, обмеження конкуренції між дрібними фірмами.

Картельна змова – неформальна угода учасників однієї ринкової галузі продавати або купувати товари або послуги за певною ціною. Також картельною змовою є договірне регулювання обсягів закупівель і продажів учасниками ринку з метою впливу на рівень цін.

Специфікою картелю є його організаційна будова, – він не має ніколи яскраво вираженої домінуючої ланки. Картельна угода досягається шляхом зустрічей та домовленостей керівників підприємств, які, навіть, не оформлюються письмово, мають умовний характер неявної угоди. Зазвичай, домовленості такого роду закріплюють у вигляді секретних статей, що

доповнюють, як правило, якийсь офіційний текст, або, взагалі, у формі усної «джентльменської угоди».

Окрім вказаних, ознаками картелю є:

- це форма змови групи виробників з метою повного або часткового знищення конкуренції між ними та отримання монопольного прибутку;
- як правило, об'єднання ряду компаній однієї галузі;
- в об'єднанні існує спільна діяльність з реалізації продукції, яка може поширюватися в певній мірі й на її виробництво;
- наявність системи примусу, що включає виявлення порушень і санкції до порушників картельної угоди.

Картельні змови можуть виражатися у двох формах (*форми картелів*):

1. Вертикальний картель. Подібні змови мають місце між господарюючими суб'єктами, які знаходяться на одному і тому ж ринку, однак не можуть замінити собою один одного (не є аналогічними), а виступають один по відношенню до іншого в якості ресурсу (тобто між такими суб'єктами має місце непряма конкуренція). Таким чином, дані угоди мають місце між:

- постачальниками та їх клієнтами (між виробником борошна і виробником хлібобулочних виробів, який виготовляє продукт з цього борошна);
- виробниками і оптовими продавцями;
- оптовими продавцями та підприємствами роздрібною торгівлі;

2. Горизонтальний картель. Такі змови мають місце між господарюючими суб'єктами, які продають, постачають, виготовляють на одному і тому ж ринку (тобто між конкуруючими суб'єктами) товари, що можуть бути взаємозамінюючими один щодо одного. Тому, такі картелі часто розуміють в якості синоніму зловживання колективним домінуючим становищем на ринку, що не в повній мірі є юридично коректним.

Тобто, горизонтальний картель відрізняється від вертикального головним чином тим, що він частіше завдає шкоди конкуренції (особливо у випадках, коли картельну угоду спрямовано на підвищення цін і обмеження виробництва), а вертикальний картель не завжди завдає серйозної шкоди конкуренції на ринку, і, більш того, в деяких випадках, може бути корисним в якості засобу підвищення ефективності виробництва (наприклад, спільна збутова діяльність, що дозволяє швидше й ефективніше постачати товарами клієнтів).

З суб'єктивної сторони, учасники картелів можуть вчиняти антиконкурентні дії і наносити, як наслідок, збиток економіці як з прямим умислом, так і без нього.

Суб'єктами картелів є два або більше незалежних суб'єкта господарювання, які прямо або опосередковано конкурують між собою на одному ринку і вступили між собою у змову чи налагодили між собою недобросовісне торгове співробітництво.

Світова практика дозволяє виділити наступні види картелів, представлені в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Класифікація картелів в світовій практиці

Грошовий картель	Калькуляційний картель	Патентний картель
Пайовий картель, що включає квотний та територіальний підвиди	Кондиційний картель	Виробничий картель
	Контингентований картель	Регіональний картель
Закупівельний картель	Кризовий картель	Ціновий картель

Джерело: складено автором самостійно

Зокрема, за формою вини учасників картелів визначаються такі основні види картельних змов:

1. Явна змова (*explicit collusion*) – такий вид картелю, який вимагає обов'язкової координації дій, є умисним діянням, що спрямоване на (або

наслідком якого є) підвищення цін або обмеження виробництва (угоди щодо встановлення цін, обмеження виробництва, розділу ринків і змовою на торгах). Тобто, картель є явним тоді, коли суб'єкти господарювання колективно домовляються спільно використовувати їх промислові потужності задля їх оптимізації за рахунок, приміром, обмеження виробництва, встановлення близьких до монопольних цін або розподілу ринку між собою;

2. Мовчазна змова (*tacit collusion*) – вид організаційно-складного картелю, який за своєю природою не завжди є наслідком прямого умислу, є по своїй суті змовою, яка реалізується некооперативним способом, що ускладнює процес гармонізації дій між учасниками змови. Така змова може мати місце, коли два і більше незалежних суб'єкта господарювання, які, як правило, неодноразово взаємодіяли на спільному ринку, попередньо не узгодивши свої антиконкурентні діяння, немов погодивши (*as if*), – досягають антимонопольного результату на ринку, які можна досягти картелем по відношенню до ціни, обсягів продажів і величини прибутку. Наприклад, ситуація, коли декілька конкурентів взаємно обмежують себе в реалізації продукції на конкретному ринку, пояснюється тим, що кожен з цих суб'єктів обирає для себе окрему територію (регіон), віддаючи при цьому конкуренту іншу територію (регіон) для встановлення там монополії, щоб уникнути конкуренції, яку вони можуть створити один одному реалізацією аналогічного взаємозамінного товару на одному й тому ж ринку [30, с. 21].

Загальним мотивом створення будь-якого картелю є бажання максимізувати прибуток за допомогою встановлення монопольних цін на товари. Вторинними мотивами для створення картелю можуть бути різного роду пов'язані між собою причини, зокрема, викликані бажаннями досягти зниження ризику та убезпечення власної господарської діяльності від конкуренції, головним чином, завдяки отриманню інформації про стратегії конкурентів на ринку, особливо коли такий ринок характеризується нестабільністю, фрагментарним й непередбаченим зовнішнім інвестуванням

конкуренції, великими циклами кон'юнктури. Поряд з цим, обмін інформацією також може бути окремим мотивом антиконкурентних узгоджених дій [26].

Негативні наслідки картелю в порівнянні з умовами конкуренції виражаються в:

- Більш високих цінах;
- Меншому обсязі угод в натуральному вираженні;
- Меншому загальному вигравшеві покупців (споживачів);
- Більш високих прибутках продавців;
- Чистих втратах добробуту (сумарний вигравш покупців і продавців);
- Гальмуванні нововведень у вигляді зниження витрат і/або поліпшення

корисних властивостей товарів [216; 10; 11].

Чинниками, що сприяють створенню картелів є такі:

1. Основні чинники – універсальні для всіх картелів:

1) фактори, що є необхідними для подолання проблем в процесі досягнення картельної змови (зокрема, існування сприятливого середовища для вчинення конкурентами дій щодо антиконкурентних домовленостей; можливість для конкурентів взаємно понизити ціни на аналогічні товари);

2) фактори, що є необхідними для подолання проблем функціонування картельної змови (наприклад, функціонування асоціації, членами якої є учасники картелю, саме вона здійснює координуючу антиконкурентну функцію картелю).

2. Другорядні чинники є специфічними елементами, що не завжди мають місце у всіх картельних змовах:

1) неефективність санкцій (так, якщо суб'єкт господарювання підраховує, що вигоди від картельної змови перевищують негативні для нього наслідки санкцій антимонопольного законодавства (якщо змову викриють), – він буде більш схильним вступити у картельну змову);

2) наявність на ринку невеликої кількості конкурентів (такий фактор полегшує процес досягнення антиконкурентної домовленості);

3) адміністративні бар'єри для реалізації підприємницьких прав (якщо фізичні чи юридичні особи позбавлені можливості вийти на ринок, то внаслідок цього на ринку усувається можливість появи нових конкурентів, які можуть протиставити свій бізнес картелю або відслідкувати та заявити про нього антимонопольним органам);

4) прозорість ринку (такий фактор може бути важливим інструментом унеможливлення картельної змови, проте, також бути чинником для створення мовчазного картелю, тому важливо розмежовувати приватну та публічну бізнес-інформацію господарських суб'єктів).

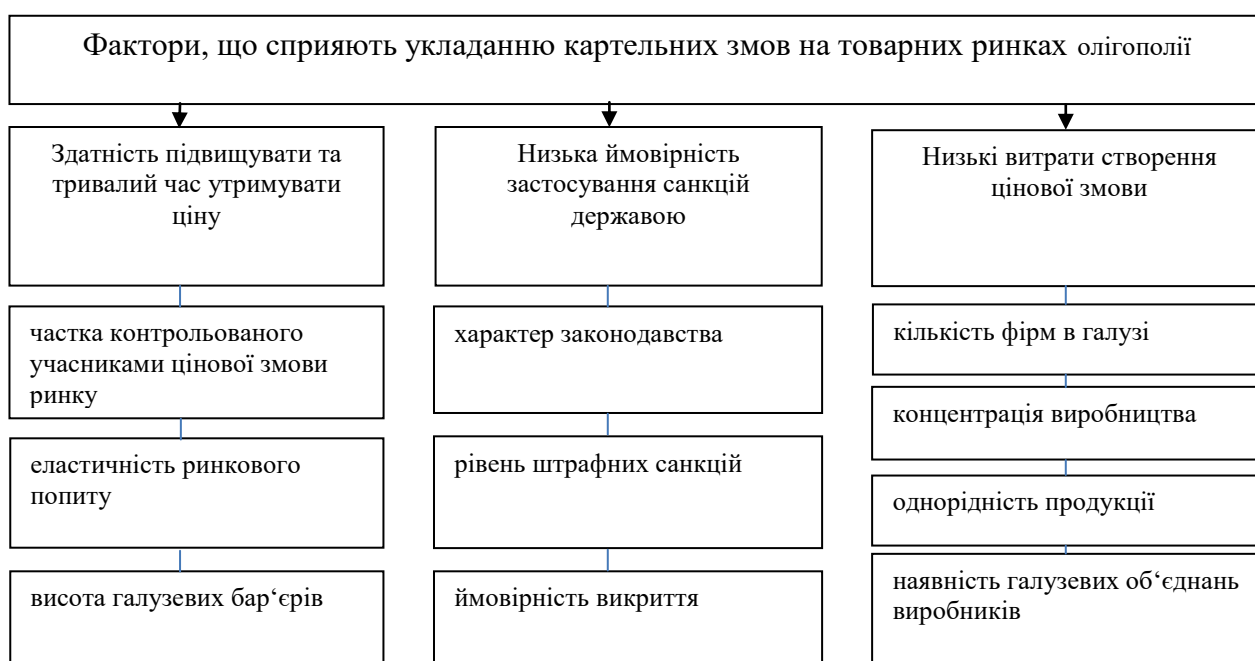


Рис. 1.9. Фактори, що сприяють картелізації економіки

Джерело: складено автором самостійно

Отже, виникнення картелів в умовах олігополії залежить від широкого кола факторів, зокрема:

- особливості олігополістичної структури, серед яких найбільшу складність із погляду державного регулювання являють «м'які» та диференційовані форми олігополії, а також їх комбінації, коли основну частину продукції галузі випускають 10 і більше підприємств та коли

підприємства-олігополісти виробляють широку номенклатуру неоднорідної продукції;

- особливості ринкової стратегії (поведінки) фірми-олігополіста серед яких ми виділяємо кооперативну стратегію, стратегію послідовника та стратегію лідеру ринку, як найбільш сприятливі картелізації;
- фактори картелізації зумовлені особливостями конкретного ринку, ринковим становищем окремої фірми-олігополіста та фірм-потенційних учасників картелю, характер взаємовідносин між учасниками ринку;
- фактори картелізації зумовлені недосконалістю державного антимонопольного регулювання. І цей пункт постає одним із найвагоміших в процесі аналізу мотивів щодо вступу олігополіста до картельної змови.

Як бачимо, економічні основи кооперативної поведінки фірм в умовах олігополії мають свої передумови, адже при потужній конкуренції кожна фірма розглядає скорочення власного обсягу виробництва, не зважаючи при цьому на наслідки свого рішення для конкурентів, хоча це призводить до скорочення сукупної пропозиції та підвищення рівноважної ціни. Тоді як, за умови картелю, подібне рішення враховується для всіх учасників, і головне – картель як галузь виробляє набагато менше обсягу продукції, ніж ринок вільної конкуренції, чим зокрема пояснюється його нестійкість з середини.

1.3. Еволюція антикартельних концепцій наднаціонального рівня в розвинутих економіках

У сучасному економічному просторі існування «економічних змов» не викликає жодних сумнівів. Як на національному, так і на світовому рівні (зокрема, у рамках Організації Об'єднаних Націй та Світової Організації

Торгівлі) ведеться постійна робота щодо вдосконалення правового інструментарію боротьби з даним негативним явищем ринкової економіки.

Проте, проблема взаємодії підприємців і суспільства не така молода, вона стала особливо актуальною вже з того моменту, як перші підприємці почали зловживати своїми економічними правами і порушувати встановлені правила у сфері добросовісної конкуренції. Найшкідливішими для розвитку підприємництва стали латентні торговельні змови найбільших підприємців щодо ціни. Дослідження показують, що з 51 цінової змови, – в 20 випадках було підвищено ціни на 200% вище суми максимальних витрат на виготовлення та реалізацію товару [25, с. 80].

Враховуючи загрозу макроекономічній стабільності, конкурентам на ринку та суспільству в цілому від цінових змов, перші капіталістичні держави під час початкових етапів формування антимонопольного законодавства законодавчо закріпили заборону чи обмеження таких змов. У XIX ст. конкуренція в усіх капіталістичних країнах діяла як одна з динамічних сил економічного розвитку. Однак, наприкінці XIX ст. передусім у США розпочався бурхливий процес монополізації економіки, що призвело до підвищення цін, погіршення життєвого рівня населення. У відповідь на це американська юридична та економічна наука запропонувала посилити державний контроль над економікою. Конгрес США у 1890 р. прийняв антитрестовський закон (акт) Дж. Шермана. Так, зокрема, на протидію подібним торговим змовам і угодам була спрямована перша стаття цього найвідомішого антимонопольного закону в світі: «Оголошується незаконним будь-який договір, об'єднання у вигляді тресту чи іншій формі, а також змова з метою обмеження торгового або комерційного обміну між різними штатами або з іноземними державами.»

Слід зазначити, що закон Шермана не був першим антитрестовським правовим документом у США. На рівні штатів до 1890 року діяли власні антимонопольні заходи. З 1880 р. до 1920 рр. в окремих штатах США діяло

місцеве антитрестовське законодавство і при цьому були досягнуті успіхи в антимонопольній діяльності.

Важливим теоретичним принципом антимонопольної діяльності в США 1911 року стало так зване «правило розумності». «Правило розумності» або *rule of reason* – виважений «розумний» підхід до оцінки антиконкурентних цінових змов, коли протиправними визнаються лише такі дії монополій, що передбачають реальне невиправдане обмеження конкуренції.

Для більш точного визначення антимонопольних намірів державної влади в США у 1914 р. було прийнято закон Клейтона. Ст. 3 якого оголошувала порушенням закону угоди, які пов'язували покупця умовами чи не допускали на ринок інших осіб. До нових юридичних положень належало також те, що закон Клейтона прагнув оголосити незаконними ті способи, якими монополія гіпотетично могла би розвиватися. Тобто цей закон значною мірою був превентивним заходом.

Тривала історія Європейської боротьби із ціновими змовами в економіці тісно пов'язана з формуванням антикартельних механізмів, що паралельно розвивались в США і Європі, антимонопольне законодавство останньої вважається сьогодні найбільш оптимальним, прогресивним та ефективним антимонопольним законодавством у світі.

В рамках Європейського Союзу діяльність щодо протидії ціновим змовам не обмежилась фіксацією їх заборони в первинному праві антимонопольних стандартів. Антикартельний процес Європейського Союзу представлений декількома тривалими етапами:

1. Формування антикартельної концепції.

Початок ХХ ст. характеризувався широким поширенням цінових змов у Європі. Так, в Німеччині 1905 р. існувало близько 385 картелів, в які входило не менше 12000 суб'єктів господарювання, а вже до 1923 року – чисельність картелів зросла до 1500. Таке становище на німецькому ринку зумовило підрив економіки, закриття безлічі позаконкурентних підприємств

і, в результаті – гіперінфляцію. З метою подолання такої ситуації у 1923 році в Німеччині був прийнятий Закон про картелі, що не забороняв, а обмежував картельні змови шляхом встановлення вимоги щодо обов'язкової реєстрації картелів в спеціальному державному органі, для того аби унеможливити появу абсолютних монополістів у державі. Проте пізніше, з приходом до влади НСДПР, цінові змови набули примусового характеру, тому що нацистський режим їх заохочував, вбачаючи в них засіб стабілізації державної економіки та конкурентну перевагу для заволодіння лідируючим становищем на світовому ринку.

Досвід виявлення та припинення цінових змов в країнах, що сьогодні входять до складу Об'єднаної Європи є величезним і характеризується значним внеском у конкурентне право ЄС, з самого початку зародження практики протидії торговельним змовам будувався за принципом формування комплексних механізмів забезпечення чесної конкуренції на внутрішньодержавному ринку. Через те, що цінові змови – це реальна форма вираження економічної свободи їх учасників і вони умисно та прямо обмежують економічну свободу інших підприємців, держави-члени Європейського Союзу спочатку піддали обмеженням цінові змови, а потім заборонили взагалі.

Антикартельне законодавство Великобританії ілюструє поетапне введення заборони на цінові змови:

- Закон про спекуляції, прийнятий в 1919 році (передбачав недопущення необґрунтованого зростання цін);
- Закон про монополії і обмежувальну практику від 1948 року;
- Закон про обмежувальну торговельну практику, прийнятий 1956 року (на відміну від Закону 1948 року, ним була введена система реєстрації монополістичних угод та можливість судового контролю за їх вмістом на предмет їх відповідності публічним інтересам);
- Закон про ціни при перепродажі товарів 1964 року;
- Закон про монополії та злиття 1965 року;

- Закон про конкуренцію 1998 року (цей нормативно-правовий акт, власне і відобразив загальноєвропейську антимонопольну практику в британській законодавчій конкурентній практиці).

2. Попередній етап тривав з 1951 по 1957 роки, протягом якого було закріплено перші антимонопольні стандарти для Європейського союзу в ст. 65 і 66 Договору про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ECSC), який було укладено 1951 року терміном на 50 років. Положення Договору були спрямовані на врегулювання й встановлення антимонопольного контролю над такими процесами, як злиття і поглинання, створені вони були під впливом американського антимонопольного права, переважно, ст. 1 та 2 Закону Шермана та ст. 7 Закону Клейтона.

Європейський шлях боротьби із ціновими змовами будувався паралельно із американським, визначальний вплив на антимонопольні правові норми в Європі було здійснено прецедентною практикою Верховного Суду США стосовно розгляду картельних справ та про цінові змови зокрема.

Внаслідок прийняття рішення по справі *Northern Pacific Railway Co. v. United* 1958 року, що його виніс Верховний Суд США, існують угоди або практики, що мають згубний вплив на конкурентних відносин і неспростовно вважаються невинуватими, протизаконними без ретельного розслідування конкретних збитків, які вони завдали, чи економічних підстав їх застосування. Це рішення стало головним у розумінні сутності цінової змови та вплинуло на процес формування європейської концепції антимонопольної діяльності.

3. Етап формування союзного антимонопольного права тривав з 1958 по 1989 роки. Питання загальноєвропейської протидії ціновим змовам постало одразу з об'єднанням європейських держав в економічне співтовариство. Держави-члени ЄС закріпили в своєму первинному законодавстві заборону цінових змов задля стабілізації конкуренції на ринку, забезпечення економічних прав підприємців, адже такі угоди завжди є

бар'єрами для торгівлі між підприємствами країн-членів, що прямо суперечить принципам єдиного ринку.

В подальшому, вже в рамках Лісабонської реформи, маючи на увазі цінову змову, творці первинного права Євросоюзу в Договорі про функціонування ЄС в п. 1 ст. 101 заборонили як несумісні з внутрішнім ринком будь-які угоди між підприємствами, рішення об'єднань підприємств та узгоджені дії, які здатні зачіпати торгівлю між державами-членами і мають на меті (або наслідком) недопущення, обмеження чи порушення конкуренції на внутрішньому ринку, зокрема «пряме або непряме спільне встановлення закупівельних або продажних цін або будь-яких інших умов торгівлі; застосування неоднакових умов у еквівалентних операціях з іншими контрагентами, що ставить тих в невігідне конкурентне становище; укладання контрактів з умовою прийняття іншими сторонами додаткових зобов'язань, які в силу свого характеру або сформованої комерційної практики не мають ніякого відношення до предмету таких контрактів.»[120]

Після набуття чинності Римським договором, на вимогу статті 87 (процедура реалізації ст. 85 і 86 Договору повинна бути врегульована нормами окремого положення Європейської Ради) в рамках цього наднаціонального інституту тривали переговори про необхідність розробки та прийняття окремого й загального для усіх держав-членів антимонопольного акту, в положеннях якого було б деталізовано заборону створення картельних змов. Результатом тривалих та напружених переговорів в 1962 році Європейською Радою було введено в дію Положення № 17/62, на характер норм якого визначальний вплив мало німецьке антимонопольне право, а саме – концепції Фрайбурзької економічної школи, таких ордолібералів як Л. Ерхард і В. Хальштайн.

Серед найважливіших функціональних особливостей Положення № 17/61 є факт набуття Радою Європейської комісії двох антимонопольних функцій щодо цінових змов, які дійсні і на сьогоднішній день, а саме:

1) проведення дослідження ринку на предмет недобросовісних змов незалежних підприємств, висунення обвинувачень у картельній практиці, розслідування картельних справ і винесення по ним рішень.

2) наділення Комісії виключною компетенцією видачі суб'єктам господарювання санкцій на звільнення від виконання п. 3 ст. 85 Римського договору (п. 3 ст. 85 визначає винятки із загального правила про заборону угод між підприємствами. Вони стосуються тих угод, які не накладають на підприємства картельних обмежень, що не є необхідними для досягнення поліпшення виробництва, розповсюдження товарів або сприяння економічному прогресу в інтересах надання споживачам переваг, що виникають з подібного роду угод і дій. Суд ЄС (а з 1989 року Суд першої інстанції) застосовує правило «de minimis», оцінюючи такі угоди на предмет їх виключення з-під дії ст. 85, – правила, згідно з яким дрібні угоди між підприємствами, що не заподіюють шкоди торгівлі між державами-учасницями ЄС і не обмежують свободу конкуренції, можуть бути виключені з-під дії ст. 85. Правовою підставою для оцінки подібних дрібних угод слугує в першу чергу Регламент Ради ЄС № 17 (№ 204/62), Регламент Комісії ЄС № 1983/83 про деякі категорії ексклюзивних дистриб'юторських угод, які не підпадають під дію ст. 85, Оповіщення Комісії ЄС від 3 вересня 1986 року про дрібні угоди та про застосування винятків у порядку ст. 85, а також кілька регламентів Комісії про реалізацію групових вилучень для деяких категорій дрібних угод);

3) надання права офіційного тлумачення застосування ст. 85 та 86 Римського договору (ст. 101, 102 Договору про функціонування ЄС) є логічним, оскільки саме Єврокомісія є основним антимонопольним практиком-органом Союзу, який виконує процедури висунення обвинувачень, розслідувань, та здійснює квазісудові процедури, в рамках яких Комісія безпосередньо застосовує антикартельне законодавство в ряді випадків, і в результаті такої практики найповніше може роз'яснити

правовий та економічний зміст антимонопольного права в частині заборони картельних змов.

У зв'язку із актуальністю для об'єднаної Європи питання протидії картелям деякі країни-члени ЄС неодноразово піднімають питання про необхідність створення самостійного європейського картельного органу за аналогією з Європейським Центральним банком. Проте, до сьогоднішнього дня реальних зрушень в цьому питанні не має.

4. Етап оптимального функціонування механізмів реалізації антикартельної боротьби триває з 1990 року до сьогодні). В кінці ХХ ст. в Євросоюзі боротьба з ціновими змовами була проголошена пріоритетним напрямком своєї діяльності й за прикладом Сполучених Штатів в 1996 році прийняла Положення про помилування, відповідно до якого компанії, які самі повідомляли Єврокомісію про свою участь в ціновій змові, не штрафувалися. Комісія також мала змогу знижувати штрафи іншим компаніям, якщо вони активно з нею співпрацювали. У результаті характер боротьби з ціновими змовами значно змінився: вона стала ефективнішою, велика кількість компаній виявила бажання співпрацювати з Єврокомісією. До того ж, Комісія прийняла Положення про штрафи, підвищивши їх до раніше небаченого рівня – в 20 разів [74].

Загалом лише за останні десятиріччя в ЄС відбулась оптимізація антимонопольного законодавства, зокрема, поряд із існуванням картельних змов в Договорі про функціонування Європейського Союзу були також прийняті Регламент Єврокомісії щодо застосування п. 3 ст. 101 Договору про функціонування ЄС по категоріях вертикальних угод та практик № 330/2010 від 20 квітня 2010 року (виключає зі сфери дії антимонопольних обмежень, закріплених у п. 1 ст. 101 Договору, вертикальні угоди), Керівництво щодо вертикальних обмежень, що є додатком до регламенту № 330/2010, Регламент Комісії щодо застосування п. 3 ст. 101 Договору про функціонування ЄС по категоріях вертикальних угод та практик в сфері автомобільного транспорту № 461/2010 від 27 травня 2010 року.

5. Етап глобального впливу. На цьому етапі проблема цінових змов почала висвітлюватись, як серйозна загроза макроекономічній стабільності не лише в США, але й в ЄС, і в рамках міжнародної спільноти було проголошено необхідність пошуку контрзаходів у боротьбі з картелізацією.

Так, на сьогоднішній день цінові змови (явні і мовчазні) є глобальною проблемою всього світового співтовариства, яку можна вирішувати лише послідовними діями кожної держави. Зокрема, 9-11 липня 2012 року Міжурядова група експертів по законодавству та політиці в галузі конкуренції на Дванадцятій сесії (у рамках Конференції ООН з торгівлі та розвитку, ЮНКТАД) розробила Типовий закон про конкуренцію з переглянутою Главою III (TD/B/CI/CLP/L.4), в основу якої було покладено п. 3 Розділу D Комплексу принципів і правил ООН для контролю за обмежувальною діловою практикою, який в свою чергу був створений і прийнятий під впливом антикартельного законодавства Європейського союзу.

Висновки до Розділу 1

Системний аналіз теоретичних концепцій конкурентної поведінки суб'єктів господарювання в умовах сучасної олігополії, специфіки вибору моделі цінової конкурентної стратегії фірми та спонукальних мотивів щодо участі у картельній змові, дає можливість зробити наступні висновки:

В умовах ринкової економіки регулювання процесів відтворення здійснюється, окрім інших законів функціонування ринкового механізму, законом вартості, який діє через механізм цін та ціноутворення. Диспропорції в системі сучасних економічних відносин, що характеризують епоху монополістичного капіталізму, спричинили необхідність пошуку

принципово інших підходів до формування цін, моделі ціни та конкурентного ціноутворення в цілому.

Закон вартості та товарно-вартісні відносини можуть складатися лише за умов економічної свободи учасників ринку та наявності конкуренції. Адже свобода та самостійність економічних суб'єктів обумовлює те, що вони на власний ризик провадять господарську діяльність, враховуючи інформативність ринку та прагнуть до виробництва максимуму продукції за наявних ресурсів. Проте, основним фактором, що забезпечує умови функціонування товарно-вартісних відносин та має значний вплив на процес формування ринкової ціни є конкуренція. Детальний аналіз конкуренції як фундаментального елементу ринкових відносин продиктований обов'язковістю умови створення конкурентного середовища, адже це є сутнісною рисою існування сучасної економіки і першочерговим завданням в структурі трансформаційних перетворень економіки. Задля підтримки конкуренції та розвитку здорового конкурентного середовища в контексті сучасних економічних реформ з урахуванням трансформаційного характеру економіки України необхідно враховувати аналіз протиріч конкурентного змагання, представлений потужним досвідом світового наукового товариства, зокрема, в частині передумов конкурентного ціноутворення та мотивів щодо його уникнення учасниками ринку в гонитві за надприбутками.

Аналіз підходів до визначення суті та особливостей конкурентного ціноутворення вимагає дослідження факторів, які змушують економічного суб'єкта використовувати арсенал методів недобросовісної, антиконкурентної поведінки в умовах сучасної олігополії. Економічні основи кооперативної поведінки фірм в умовах олігополії мають свої передумови, адже за умов потужної конкуренції кожна фірма розглядає скорочення власного обсягу виробництва не зважаючи при цьому на наслідки свого рішення для конкурентів, хоча це призводить до скорочення сукупної пропозиції та підвищення рівноважної ціни.

Центральною проблемою цінової політики при олігополії є аналіз зв'язку реакцій різноманітних учасників ринку. Окрім цього, цінова поведінка олігополістів передбачає наявність стимулів та узгоджених дій при встановленні або зміні цін (невизначеність конкурентного не змовницького ціноутворення спонукає олігополіста до змови), що описано умовами моделей олігополістичної конкуренції.

Базові моделі олігополії, представлені вище, ілюструють наступні характерні риси стратегічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах даного типу ринку: узгодження стратегічної поведінки фірм в умовах олігополії дозволяє їм отримувати значно більший прибуток, аніж за умов конкурентного змагання. Асиметрія олігополістичного ринку призводить до підвищення суспільного добробуту в значній мірі у порівнянні із симетричним варіантом олігополії. Зростання кількості суб'єктів господарювання в галузі стимулює зростання галузевого випуску та зниження рівня цін. Традиційно обмежуючи конкуренцію шляхом узгодження конкурентної поведінки, підприємства-олігополісти вдаються до комплексу дискримінаційних заходів щодо установа п певного рівня цін, встановлення й дотримання контролю над ринками збуту, тиску на конкурентів і нав'язування їм нерівноправних умов обміну.

Доведено, що факторами, які зумовлюють виникнення картелів, є наступні: перша група факторів пов'язана із здатністю картелів підвищувати та довгий час утримувати ціну; друга група факторів спричинена низькою ймовірністю санкцій за порушення антимонопольного законодавства; третя група факторів пов'язана із низькими витратами створення цінової змови.

За умови колективного домінування, для поведінки підприємств характерним є намагання щодо отримання надприбутку шляхом зниження обсягів пропозиції та підвищення ціни. Ця тенденція має довгостроковий характер тому, що змовники захищені системою внутрішніх і зовнішніх бар'єрів. Отже, ринкова поведінка монополістів характеризується, насамперед, встановленням монополю високих цін і отриманням

монополю високого прибутку. Дуже часто монополю поведінка супроводжується також падінням якості послуг та іншими економічними зловживаннями.

Фірми на таких ринках розуміють, що їх рішення про обсяги виробництва продукції істотно впливають на ціну, або, іншими словами, має місце істотний рівень впливу на ціни. Олігополісти часто домовляються поводити себе таким чином, аби зникла будь-яка цінова конкуренція, навіть якщо при цьому деякі чи всі продавці страждають від надлишку потужностей. Проте, при утворенні картелю таке рішення враховує інтереси всіх його учасників, головне в цьому – картель як галузь вироблятиме набагато менше продукції, ніж за умови функціонування ринку вільної конкуренції, цим пояснюється нестійкість картелю зсередини, проте, ця особливість не зменшує, в кінцевому рахунку, втрат економіки від антиконкурентних змов.

Стабільність й перспективи сталого розвитку економіки провідних країн в світі забезпечується рівноправністю функціонування в національних економіках і на наднаціональному рівні систем вільного ринкового ціноутворення у поєднанні з заходами виваженого антикартельного регулювання, адже принципи, на яких базується сучасна економіка – свободи договору та чесної конкуренції, нівелюються картелями в гонитві за отриманням ринкової влади та надприбутків. Картелі мають відвертий антиконкурентний характер, учасники картелю вдаються до колективного домінування, координують свої дії, здійснюючи вплив на ціну, фактично монополізуючи ринок. Картелі виступають як загроза макроекономічній стабільності, спричиняючи цінові збурення та руйнуючи конкурентне середовище, масштаби ураження ринків картельними змовами мають глобальний характер і шлях вирішення цієї проблеми лежить у послідовних діях кожної з держав за умови тісної взаємодії та обміну досвідом протидії картелям.

Еволюція формування антикартельних концепцій яскраво ілюструє відповідні тенденції економічного розвитку та тісний взаємозв'язок науки і практики і підтверджується тим фактом, що всі країни світу мають потужне розвинуте законодавство в сфері протидії монополізму та захисту конкуренції.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора: [102; 105; 106; 108].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ КАРТЕЛЬНИХ ЗМОВ

2.1. Стан та економічні наслідки картелізації ринків в національній економіці

Світовою практикою доведено, що найбільш ефективним типом економічних відносин є взаємодія на умовах рівноправності державного і недержавного секторів, заснована на ефективній (за рахунок умови не порушення механізмів ринкового саморегулювання) системі державного регулювання економічних процесів. Головна мета системи державного регулювання – за допомогою широкого спектру форм, методів та інструментів забезпечити баланс соціально-економічного розвитку країни на засадах конкурентного змагання. Ступінь державного впливу, його характер та співвідношення можливих форм та методів залежить від рівня економічного, соціального та політичного розвитку країни в цілому.

Картельні змови на вітчизняних товарних ринках сьогодні виступають однією з загроз макроекономічній стабільності, враховуючи їхню природу та руйнівний вплив на стан розвитку конкурентного середовища. Передумови подібних поведінкових тенденцій в національній економіці слід шукати в мотивах підприємницької діяльності, «скоригованих» ступенем розвитку конкурентного середовища та здатністю до набуття ринкової влади, коли цінова конкуренція стає не єдиним, але найдієвішим методом конкурентної боротьби в умовах недосконало конкурентного ринку та показником ефективності його розвитку.

Картель визначається у вітчизняному законодавстві як антиконкурентні узгоджені дії та відноситься до категорії заборонених відповідно до букви

закону – або *per se*. Враховуючи гостроту проблеми та статистику картелізації, на вітчизняних товарних ринках сформовані правові засади щодо запобігання картелізації національної економіки забезпечують контроль даного виду порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Картелі заборонені в зв'язку з тією шкодою, якої вони завдають ефективності використання ресурсів та споживачам, негативні наслідки картелю в порівнянні з умовами конкуренції можуть бути класифіковані за критерієм їх впливу на споживачів, виробників товарів та послуг та суспільство в цілому і є такими (рис.2.1).



Рис. 2.1. Наслідки картелізації національної економіки

Джерело: складено автором самостійно

Так, за даними АМКУ структурні передумови конкуренції в Україні на сьогодні характеризуються значною часткою висококонцентрованих, олігопольних ринків [48] і це, безумовно, є закономірним з точки зору

процесів глобалізації та інтернаціоналізації в економіці, і це означає, що характер конкурентної боротьби визначається типом ринкової структури.

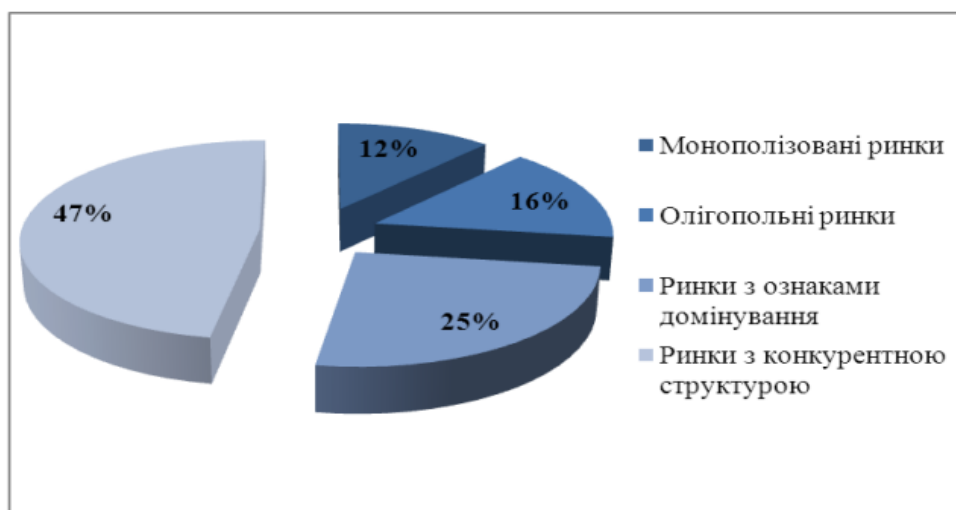


Рис. 2.2. Структурні передумови конкуренції в економіці України на початок 2014 року, %.

Джерело: складено автором за даними: [48]

На вітчизняних олігопольних ринках існує високий потенціал картелізації, адже фірми мають потужний стимул щодо координації своєї конкурентної поведінки.

Найбільш розповсюдженою формою картелізації на вітчизняних товарних ринках є обмеження випуску продукції та фіксація ціни для збільшення сукупного прибутку галузі та кожної з фірм, що уклали картельну угоду. Усвідомлюючи свою взаємопов'язаність та той факт, що, діючи поодинокі, фірма-олігополіст прибутку отримує набагато менше, ніж у картельній змові, учасники такого типу ринку вдаються до порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Однією з головних передумов картелізації є загальний рівень монополізації в економіці: внаслідок концентрації та централізації промислового капіталу монополізується банківський капітал, відбувається зрощування монополістичного промислового й монополістичного банківського капіталів з утворенням фінансового капіталу і фінансової олігархії, а далі спрацьовує закономірність, притаманна такому типу

економічних відносин – капіталіст прагне до накопичення прибутку з метою його подальшого рефінансування, саме цей безперервний рух спричиняє періодичні кризи, коли накопичення капіталу залишає позаду обмежені ресурси економіки. Як правило, інструментом, що забезпечує безперервність та гарантію прибутковості фірми стає недобросовісна конкуренція у вигляді організації антиконкурентної змови – картелю суб'єктів господарювання.

Функціонування конкурентного середовища в Україні за останні роки відбувалося за складних умов, коли в національній економіці спостерігалась дія низки чинників, які мали негативний вплив на передумови конкуренції на вітчизняних ринках, серед яких, безперечно, численні порушення дисципліни цін та нехтування чесних правил конкуренції внаслідок картельних змов. Зокрема, відбулося скорочення обсягу пропозиції товарів, робіт і послуг через загальний спад внутрішнього валового продукту, скорочення промислового виробництва, зменшення обсягів імпорту. Водночас мало місце зменшення обсягів платоспроможного попиту, обумовлене, зокрема, погіршенням фінансового результату підприємств, зростанням заборгованості з виплати заробітної плати, інфляційними процесами.

Це призвело до того, що у 34 галузях протягом останнього року спостерігалось зростання рівня монополізації, зокрема, це галузі добування корисних копалин, виробництва напоїв, оброблення деревини та виробництва меблів, виробництва гумових та пластмасових виробів, виробництва комп'ютерів і оптичної продукції, ремонту і монтажу устаткування, наземного транспорту, складського господарства та допоміжної діяльності в транспорті, діяльності готелів та ресторанного бізнесу, діяльності туристичних агентств та охоронних служб тощо.

За результатами анкетного опитування в 2014 році 512 підприємств у 22 областях України встановлено, що 37,0 відсотків опитаних вважали рівень конкуренції з боку інших вітчизняних підприємств високим, 35,0 відсотків –

помірним, 6,0 відсотків – слабким і 8,0 відсотків взагалі не відчували конкуренції з боку українських товаровиробників.

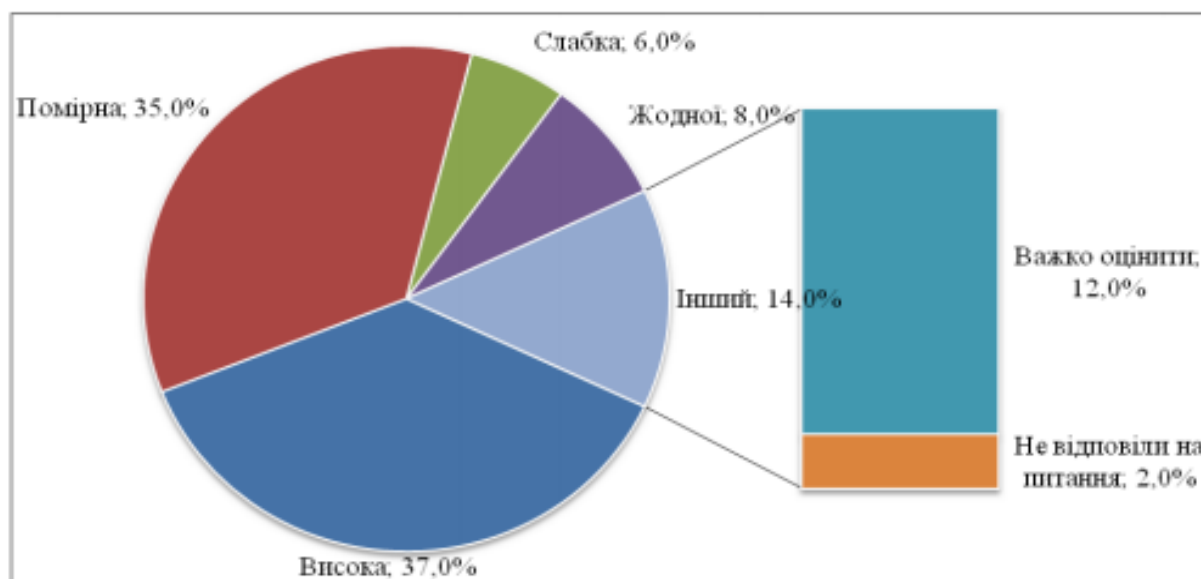


Рис.2.3. Оцінка рівня конкуренції на ринках України у 2014 році

Джерело: складено автором за даними: [48]

Отже, частка опитаних підприємців, які відчують значну або помірну конкуренцію з боку вітчизняних виробників (72,0 %) є порівнянною з часткою в загальному обсязі реалізації ринків з конкурентною або олігопольною структурою (62,9 %). Разом з тим, порівняно з попереднім часом частка опитаних, що відчують значну або помірну конкуренцію, зменшилась: у 2014 році вона становила 76,0 %, у 2012 році – 82,7 %, у 2010 році – 84,8 %, а в 2008 році – 87,5 %, що підтверджує вищеописане.

Відповідно до Концепції Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 роки, рівень розвитку конкуренції на вітчизняних товарних ринках залишається низьким для того, аби гарантувати повноцінне функціонування основних функції ринкової економіки та забезпечення макроекономічної стабільності. Серед ознак недостатнього рівня розвитку конкуренції виділяються наступні (рис.2.4). Зростання цін, яке не може бути пояснено впливом інших факторів, підвищення рівня концентрації товарних

ринків та значна їх монополізація, низький рівень продуктивності праці та інноваційної спрямованості національної економіки.

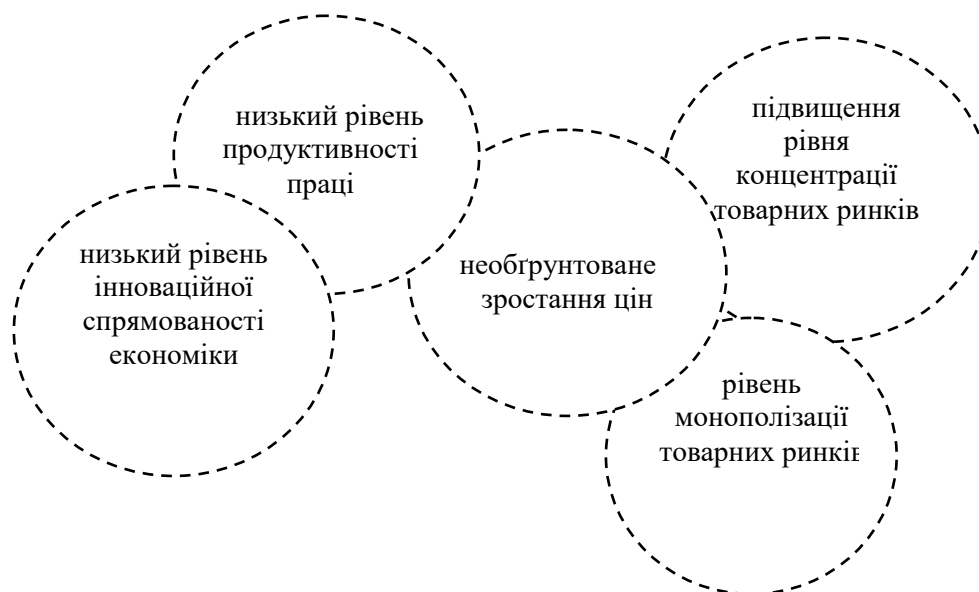


Рис. 2.4. Ознаки недостатнього рівня розвитку конкуренції в національній економіці

Джерело: складено автором за даними самостійно

Як бачимо, причинно-наслідковий зв'язок між діями продавців, які є учасниками картельної угоди, і обмеженнями конкуренції чітко доведений практикою антимонопольного регулювання на вітчизняних товарних ринках.

Безумовно, боротьба із картельними змовами в контексті постійних цінових збурень та забезпечення макроекономічної стабільності сьогодні є надзвичайно актуальною, але поступовий перехід до ринкової системи гнучких, плаваючих цін так чи інакше, все одно загрожує суттєвим їх підвищенням в подальшому. В тих сферах, що мають риси високо конкурентних, таке підвищення, напевне, матиме тимчасовий характер, а в монополізованих призведе, в кінцевому рахунку, до загрозованих інфляційних процесів, які без застосування контрзаходів ризикують перетворитись на «хронічні». Суб'єкти господарювання, що володіють ринковою владою, під загальною «інфляційною панікою» провадитимуть підтримку монополю високих цін, встановлюватимуть різні (дискримінаційні) ціни для покупців,

вчинятимуть цінові змови, вдаватимуться до штучного скорочення обсягів виробництва товарів, які користуються високим попитом. Особливістю вітчизняного бізнесу є те, що вказаними формами недобросовісної цінової конкуренції можуть скористатися не лише підприємства-монополісти, а й малі підприємства з метою підвищення ринкової ціни власної продукції та отриманні надприбутків. Це – найнебезпечніші на шляху до створення дієвого, сприятливого конкурентного середовища в економіці України, дуже вагомі перепони.

Наслідками картелізації товарних ринків є цінові збурення, що виникають в економіці все частіше. Вони, зокрема, є причиною порушення макроекономічної рівноваги, дисбалансу попиту та пропозиції товарів та послуг, спаду виробництва при значному зростанні ціни, тобто набагато складніше явище, ніж в минулі часи. Основа таких явищ – закони розвитку фіктивного капіталу, що витікають із закономірностей втілення інтересів і умовах панування монополістичних утворень на ринку, а наслідок – порушення макроекономічної стабільності.

Макроекономічна стабільність – це складна комбінація внутрішньо - та зовнішньо орієнтованих заходів, які, відбиваючи діалектику частини й цілого, визначають сутнісні особливості ендегенних соціально-політичних і економічних акцій у конкретний момент розвитку економічної системи на інноваційних засадах [72].

Макроекономічна стабільність – економічне зростання, що забезпечується підвищенням ефективності виробництва разом із застосуванням досягнень науки і техніки; це повна зайнятість в економіці; це стабільність цін, адже зростання цін ускладнює господарські зв'язки в економіці, знижує реальні доходи населення та призводить до знецінення заощаджень; це рівноважний стан зовнішньоекономічних зв'язків країни, що відповідно відображено в стабільному курсі національної валюти і активному сальдо платіжного балансу.

Окрім цього, макроекономічна стабільність – це врівноваження двох складових ринку: сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага знаходить прояв у відповідних макроекономічних параметрах, що мають корелювати між собою. Ці параметри відображають взаємодію та взаємозалежність розвитку реальних економічних та фінансових процесів. Тому макроекономічна стабільність як стан економіки характеризується врівноваженістю й збалансованістю усіх показників економічного розвитку. Зазначимо, що при умові, коли навіть один показник істотно відхиляється від нормального стану, підстав для визнання загальної макроекономічної стабільності немає, тому що, навіть, якщо в даний час це відхилення не спричиняє загострення економічної ситуації, то може значно погіршити її в майбутньому.

Характеризується макроекономічна стабільність наступними параметрами (рис.2.5), серед яких одним з головних є стримування інфляційних процесів.

Макроекономічна стабільність
<ul style="list-style-type: none"> - стримування інфляції - підтримка високого рівня зайнятості; - забезпечення високих темпів економічного зростання; - досягнення справедливого розподілу доходів і власності; - забезпеченням населення основними видами соціальних послуг; - формування та вдосконалення ринкової інфраструктури; - формуванням врівноваженого платіжного балансу при відповідному балансі поточних платежів; - досягнення збалансованості розширеного державного бюджету; - встановлення контролю над грошовою пропозицією в умовах її зростання.

Рис.2.5. Параметри макроекономічної стабільності

Джерело: складено автором самостійно

Взаємозв'язок стану картелізації національної економіки та оцінку її макроекономічних наслідків пропонуємо проілюструвати за допомогою параметрів макроекономічної стабільної вітчизняної економіки на сучасному

етапі, що найбільш яскраво здійснити, використавши методику інтегральної оцінки стану конкурентоспроможності країни. Поясненням цьому є обрання індексу споживчих цін (ІСЦ) основним показником макроекономічної стабільності для розрахунку такого субіндексу, як «Макроекономічна стабільність», який є суттєво значимим, особливо з урахуванням найновіших подій в історії України, станом на 2014 рік Україна посіла за цим показником 105 місце, за загальним рейтингом – 76 місце.

Позиція України в Рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, що одним з найавторитетніших міжнародних рейтингів, побудованих на оцінці факторів, що формують конкурентне середовище (рис.2.6).

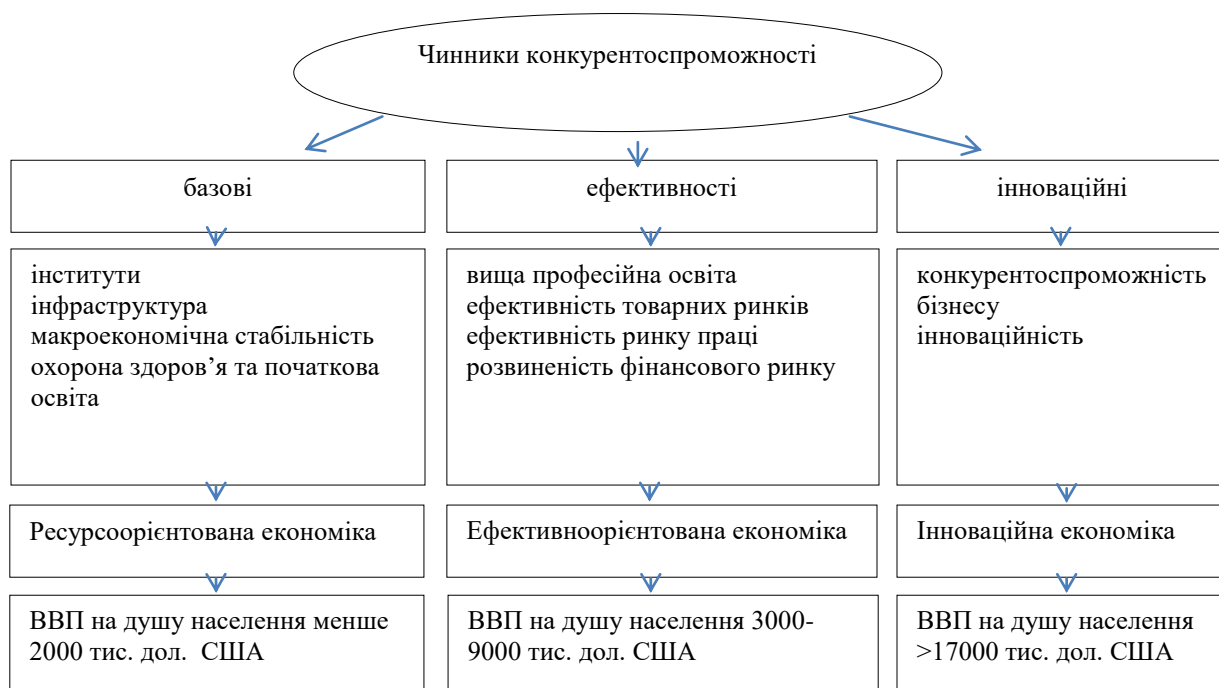


Рис.2.6. Класифікація чинників конкурентоспроможності відповідно до методики Всесвітнього економічного форуму

Джерело: складено автором самостійно

Головним інтегральним показником цього рейтингу є Індекс глобальної конкурентоспроможності, складові його мають різний ступінь впливу на формування конкурентного середовища національної економіки на різних стадіях її розвитку. Відповідним чином складові індексу згруповано у три

субіндекси: перша стадія – загальні вимоги, друга стадія – підсилювачі ефективності, третя стадія – інновації та розвиненість.

Таблиця 2.1

**Позиція України в Рейтингу глобальної конкурентоспроможності
Всесвітнього економічного форуму**

Субіндекс	Назва складової ІГК	Місце України в Рейтингу ВЕФ							
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	Загальний індекс	73	72	83	89	82	73	84	76
Загальні вимоги	Макроекономічна стабільність	82	91	106	132	112	90	107	105
	Інфраструктура	77	79	78	68	71	65	66	68
	Інституційне середовище	115	115	120	134	131	131 132	137	130
	Здоров'я та початкова освіта	74	60	68	67	74	62	49	43
Підсилювачі ефективності	Ефективність ринку товарів	101	103	109	129	129	117	116	112

Джерело: розроблено автором за даними: [38]

Дані табл. 2.1 вказують на зростання загального рівня конкурентоспроможності України впродовж останніх років. У 2012 році, порівняно з 2011 роком, за загальним індексом вітчизняна економіка покращила свої позиції, піднявшись на 9 позицій і опинилась на 73 місці серед 144 країн, що дорівнює показникам докризового 2007 року. Таке покращення відбулось за рахунок підвищення рейтингу України за дев'ятьма з дванадцяти складових. На це вплинули такі процеси, як зменшення дефіциту державного бюджету з 5,8 до 2,7 % та державного боргу з 40,5 до 36,5 %, що спричинило підвищення рейтингу відповідно на 37 позицій до 68 місця; зниження темпу інфляції на 1,5 % дозволило Україні піднятися на 19 пунктів за значенням показника.

Проте, макроекономічна стабільність залишається слабкою стороною економічного розвитку вітчизняної економіки, враховуючи той факт, що протягом 2011 та всіх наступних років макроекономічні показники значно погіршились – як бачимо, дуже погіршилась позиція країни 2013 року за критеріями макроекономічного середовища – з 90 на 107 місце, нажаль, це

підтверджується і значеннями інших показників, зокрема, дефіцит державного бюджету у 2012 р. склав 53,4 млрд. грн., що становить 3,8 % ВВП, а це на 1,1 % більше ніж за попередній рік. Сума державного та гарантованого державою боргу України в кінці 2012 року становила 515,5 млрд. грн., що становить 36,6 % ВВП, це на 0,1 % гірше за значення показника 2011 р.

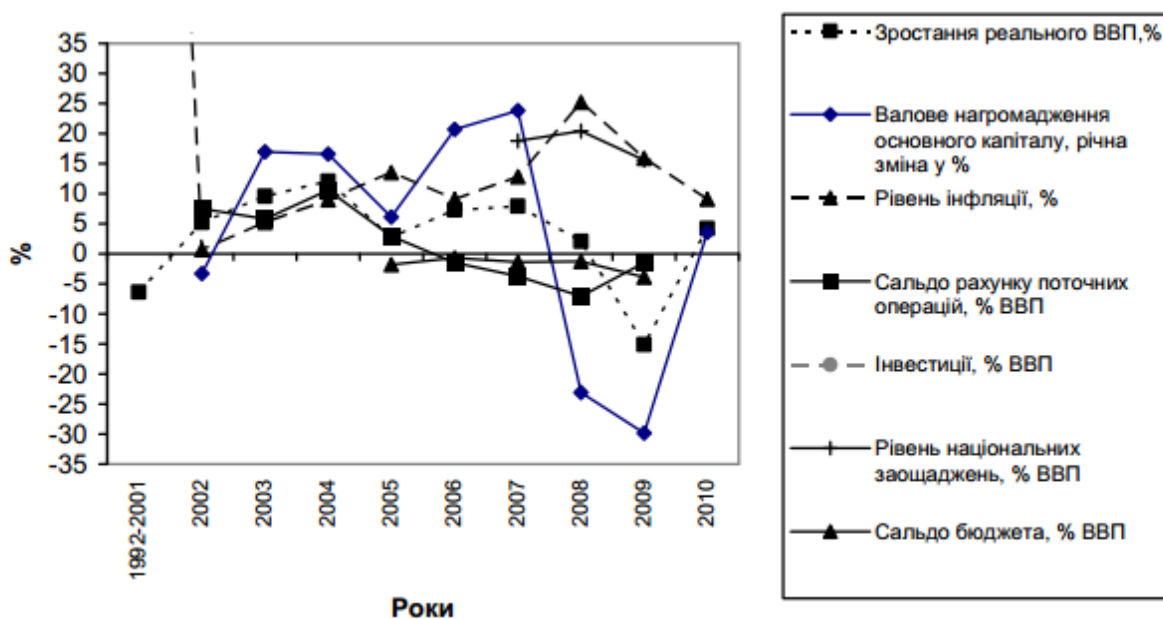


Рис.2.7. Порівняльна динаміка темпів зростання економіки України та базових показників макроекономічної стабільності.

Джерело: складено автором за даними: [38]

Позиція країни у рейтингу визначається за даними середньорічного індексу споживчих цін для визначення індексу макроекономічної стабільності.

Зниження рейтингу України порівняно з оцінкою конкурентоспроможності за останні роки пов'язано зі значним погіршенням показників Індексу споживчих цін та рівня валових національних заощаджень та, в незначній мірі, сукупного державного боргу. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2002-2015рр. (до попереднього року; відсотків) представлено у Додатку А.

Водночас позитивний розвиток показників зменшення дефіциту бюджету та облікової ставки НБУ не змогли вплинути на збалансування загальної оцінки макроекономічного рейтингу України внаслідок низької ефективності товарного ринку та відсутності контролю за рівнем цін в економіці. Позитивні макроекономічні результати, на нашу думку, можливі за рахунок перегляду комплексу заходів антимонопольного контролю процесів картелізації.

Стрибок національної економіки в даному рейтингу за складовою «Макроекономічна стабільність» на 22 пункти 2010 року зумовлений, на нашу думку, посиленням антимонопольного контролю за процесами картелізації та відповідним підвищенням санкцій за участь в картелях, що підтверджується результатами аналізу вітчизняної практики антимонопольного контролю за цей період (рис.2.8).

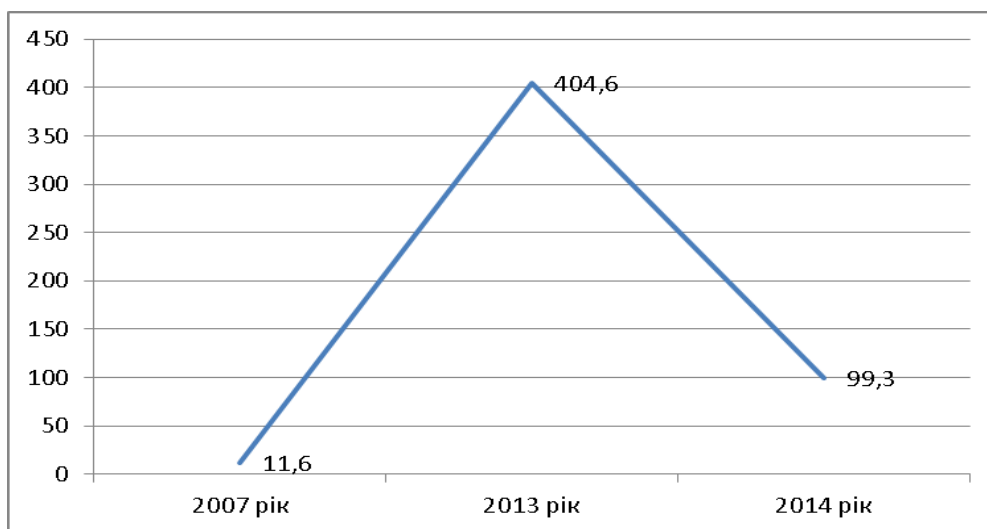


Рис.2.8. Динаміка штрафних санкцій, накладених органами комітету на порушників у 2007 - 2014 роках, млн. грн.

Джерело: складено автором за даними: [48]

Окрім цього, загальна тенденція картелізації підтверджується динамікою таких показників стану розвитку конкурентного середовища, як сукупний рівень концентрації суб'єктів господарювання та частка олігопольних ринків у національній економіці в 2007-2012 рр. (рис.2.9)

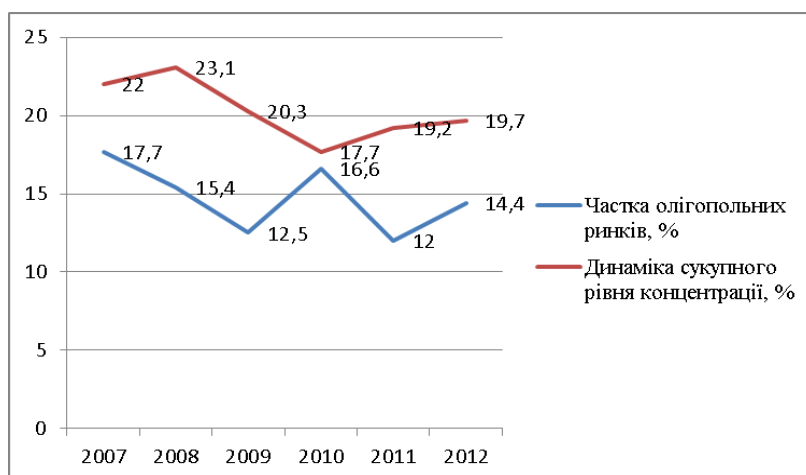


Рис.2.9. Динаміка показників сукупного рівня концентрації суб'єктів господарювання та частки олігопольних ринків у національній економіці в 2007-2012 рр.

Джерело: складено автором за даними: [48]

Щодо дієвості антимонопольної політики в сфері контролю картелізації, то ми можемо побачити наступну статистику виявлених та припинених АМКУ картельних змов в 2007-2012 рр. справ про порушення законодавства в сфері захисту економічної конкуренції у вигляді картельних змов, динаміка якої підтверджує вищевикладене припущення.(рис.2.10)

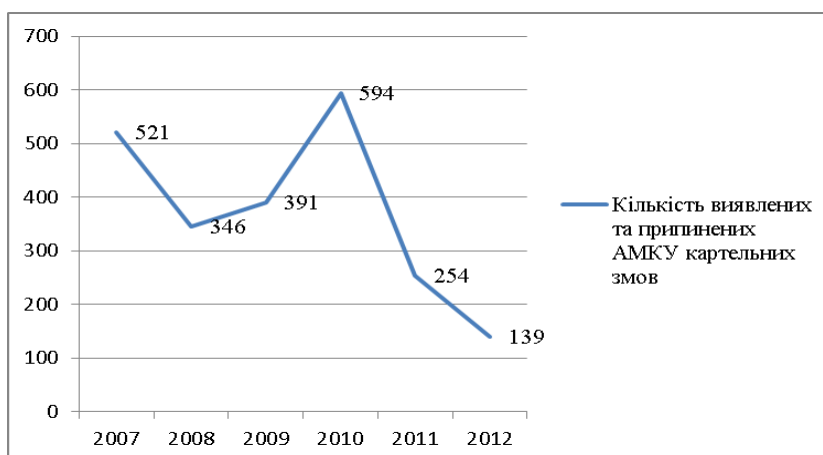


Рис. 2.10. Кількість виявлених та припинених АМКУ картельних змов в 2007-2012 рр.

Джерело: складено автором за даними: [48]

Саме через масштаби та характер макроекономічних наслідків картелізація національної економіки знаходиться на одному з перших місць в переліку загроз макроекономічній стабільності і пояснюється це з одного

боку недосконалістю системи державного антимонопольного регулювання, з іншого – самою природою картельної змови.

Так, сьогодні найгіршими є показники, що демонструє вітчизняна економіка по групами чинників, пов'язаних із макроекономічною стабільністю, ефективністю товарних ринків та ефективністю макроекономічної політики, що значно стримує розвиток конкурентного середовища та перешкоджає формуванню ефективного підприємництва. Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що недостатній рівень ефективності товарних ринків та антимонопольного контролю в частині протидії картелізації національної економіки спричиняє падіння показників макроекономічної стабільності, що, зокрема, підтверджується погіршенням позицій України за значенням субіндексу «Макроекономічна стабільність» в роки відсутності. Макроекономічна нестабільність та неефективність товарного ринку негативно впливають на темпи розвитку конкурентного середовища та розвитку економіки країни в цілому. Враховуючи те, що конкурентною перевагою національної економіки і сьогодні залишається обсяг ринку, необхідність усунення критичних відставань за таким показником, як «Макроекономічна стабільність» дозволить прискорити здобуття економічної стійкості та увійти до групи країн з ефективно орієнтованою економікою.

Враховуючи особливості сучасного періоду національного розвитку, які пов'язані з виникненням глибоких політичних суперечностей, для України надзвичайно важливими стають не тільки ті заходи, що пов'язані з усуненням критичних відставань. Як ніколи до цього, набувають важливості обґрунтовані та вчасно застосовані дії, що стосуються процесів збереження конкурентних переваг країни, а також посилення контролю за картелізацією національної економіки, що існує в сфері потенційних загроз макроекономічній стабільності.

Приборканню картелізації слугує механізм антимонопольно-конкурентної політики держави, основним завданням якої є створення

дієвого конкурентного середовища, характерною ознакою якого є цивілізований, прозорий ринок, з метою забезпечення взаємодії суб'єктів господарювання на умовах ефективної конкуренції та відсутності дискримінації, що його основі складові представлено в Додатку Є.

В контексті протидії картелізації та виокремлення в структурі антимонопольно-конкурентної політики завдань щодо забезпечення стабільності цін на товарних ринках, зазначимо, що напрямами антимонопольного регулювання виступають – регулювання структури ринку, поведінки суб'єктів господарювання та механізму ринкового функціонування (рис.2.11).

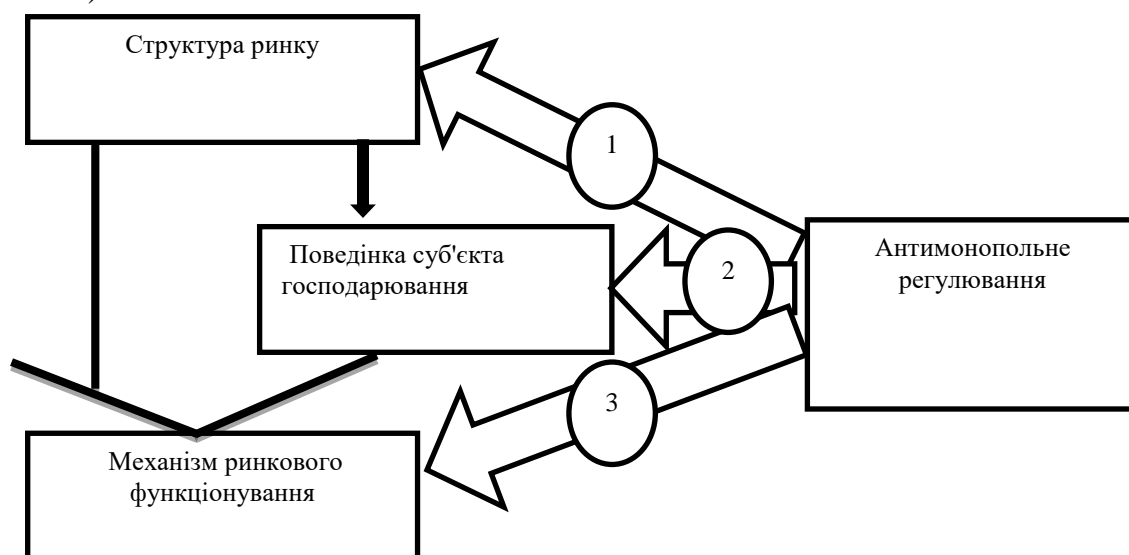


Рис.2.11.Напрями антимонопольного регулювання

Джерело: складено автором самостійно

Такий розподіл об'єктів регулювання за рангами зумовлений, в першу чергу, специфікою національної економіки та особливостями структурних передумов розвитку конкуренції на товарних ринках. Внаслідок формування антимонопольного законодавства в контексті структурної парадигми галузевих ринків, воно має певну ідентичність із американським в частині визначення пріоритетів у регулюванні. На нашу думку, заборону антиконкурентних дій на ринку як наслідок поведінки суб'єктів господарювання, встановлену в законодавстві України, слід розцінювати як

один з проявів публічно-правового регулювання господарської діяльності, створення суспільного господарського порядку, державного регулювання економіки, необхідність якого неодноразово підкреслювалась вченими [135, с. 11; 94, с. 13; 100; 111; 142, с. 185].

Як зазначає О.М.Вінник, держава володіє необхідними важелями і відповідно – методами публічно-правового регулювання, зокрема такими, як антимонопольне регулювання, котрі забезпечують значний рівень збалансованого врахування приватних (як рушійної сили підприємництва – основи ринкової економіки) та публічних інтересів, і це гарантує нейтралізацію негативних рис/проявів ринкових відносин, запобігання зловживанню підприємцями своїми можливостями, свободами, інтересами [79, с.39].

Антимонопольне регулювання в структурі конкурентної політики є одним з ключових напрямів втручання держави в розвиток економічних процесів з метою забезпечення стійкого її розвитку, усунення кризових процесів та явищ, приборкання інфляції та нівелювання циклічних коливань. В частині регулювання антиконкурентних узгоджених дій, зокрема, у формі картелю, вітчизняною практикою передбачено наступне (рис.2.12).

Об'єктом регулювання виступає цінова поведінка суб'єктів господарювання, досліджується діяльність учасників ринку на предмет картелізації шляхом укладання наявних або прихованих змов, кооперативної антиконкурентної співпраці.

Антимонопольне регулювання сприяє розвитку ринкових відносин, слугує засобом захисту приватної, державної та інших форм власності, сприяє уповільненню інфляційних процесів та нівелює їхні соціальні та економічні наслідки, в той самий час сприяючи розвитку конкуренції на товарних ринках та забезпечує вільне переміщення товарів, послуг та фінансових ресурсів.



Рис.2.12. Форми цінового регулювання в структурі антимонопольно-конкурентної політики держави

Джерело: складено автором за даними: [48]

Головним завданням державної політики у сфері розвитку економічної конкуренції є протидія монополізму в господарській діяльності, здійснення заходів щодо демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції, здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування та органами адміністративно-господарського управління та контролю. В процесі реалізації політики сприяння розвитку конкуренції відбувається захист інтересів споживачів і суспільства в цілому від негативних наслідків

монополізму і зловживання суб'єктами господарювання своєю ринковою владою.

Антиконкурентні узгоджені дії шляхом картельних змов на товарних ринках слугують інструментом заміни жорсткого конкурентного змагання підпорядкуванням ринкової ситуації на користь змовників, зокрема, фіксація рівня цін та обсяг виробництва, результатом чого стає порушення механізму ринкової координації суб'єктів господарювання та падіння рівня суспільного добробуту. Через те, що учасники картелю вдаються до обмеження конкуренції шляхом розподілу ринків збуту, встановлення цін на товари або фактичного обмеження виробництва, повноцінно успішний розвиток економічних процесів опиняється під загрозою. Адже картель є такою формою монополізації товарного ринку, що, не зважаючи на відмінності в суб'єктному складі щодо порівняння з індивідуальним домінуванням, спричиняє значні негативні наслідки щодо розвитку та функціонування конкурентного середовища. Все вищезазначене підтверджує твердження про те, що антикартельне законодавство навряд коли-небудь з'явилося б на світ, якби звинувачення проти картелів зводились би виключно до чистої теорії.

2.2. Організація заходів державного контролю та протидії картелізації в Україні

Державі належить провідна роль у забезпеченні ефективного функціонування ринкового середовища в національній економіці, у створенні підґрунтя для конструктивної діяльності всіх учасників ринку. Здійснюючи контроль за господарською діяльністю, державі, в межах, визначених законом, притаманно втручатися в економічні процеси. Одним з головних факторів, що стримує розвиток економічних процесів є нерівність умов конкуренції, яка утворюється в тому числі через систему методів державного

регулювання розвитку конкуренції, яка існує нині. Фактичні переваги, що надаються певним підприємствам в межах існуючої системи, як менш ефективним учасникам ринків, перешкоджають їх витісненню більш успішними конкурентами, що порушує «природний» характер конкурентної боротьби. В даному аспекті закономірно постає питання: сприяє чи протидіє система державного антимонопольного регулювання розвитку «здорового» конкурентного середовища на товарних ринках України?

Однією з важливих складових державного антимонопольного регулювання є контроль за узгодженими діями, що полягає в запобіганні, недопущенні й усуненні порушень суб'єктами господарювання оптимальних умов конкуренції. Цей вид державного контролю виступає ефективним засобом встановлення заборонених способів конкурентної поведінки.

Питання визначення сутності поняття державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання в економічній літературі не отримало належного теоретичного осмислення, проте, науковці узагальнюють цей процес через розкриття суті ширшого поняття – державний контроль у сфері захисту економічної конкуренції [114, с. 139-152].

Брак наукового осмислення та поняттєвої систематизації державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання за умови зростання кількості фактів картелізації в національній економіці вмотивовує до з'ясування найважливіших аспектів термінологічної сутності поняття державного контролю картелізації товарного ринку та уточнення змісту. Вважаємо за потрібне висвітлювати ці питання через визначення поняття *контроль*, яке походить від англ. *control* чи франц. *controle*, традиційно визначається довідковою літературою як *перевірка, спостереження з метою перевірки* [185, с. 256]. Фундаментом терміну *контроль* є латинське «*contra*», що означає:

- 1) проти;
- 2) навпаки, на протилежній стороні;

3) всупереч або наперекір. Похідне від «contra» словосполучення «contra-scribo, ere» означає «ставити другий підпис» або «перевіряти написане», «контролювати», а «contrascribente...» перекладається як «під контролем» [45].

Етимологічний словник М. Фасмера [203] зазначає, що термін *контроль* походить від німецького слова *konrolfe* або від французьких *controle* та *contrerole* – до *role* (список). У правовій довідковій літературі не існує єдиного підходу до визначення юридичного змісту терміну «контроль». Юридичний енциклопедичний словник за редакцією А. Сухарева визначає його як одну з форм здійснення влади, яка забезпечує дотримання встановлених приписів [227, с. 68].

Наукова література містить велику кількість визначень контролю, що пояснюється різними підходами укладачів щодо його формулювання, виокремленням різних аспектів досліджуваного поняття. Сутність *контролю* характеризується вельми узагальнено, що не сприяє чіткому розмежуванню існуючих визначень терміну *контроль*, сформульованих вченими.

При визначенні поняття контролю виокремлено два основних вектори: контроль трактується як спосіб забезпечення законності державної діяльності як її функції та трактування контролю як способу забезпечення виду діяльності, принципу, форми, функції, законності [119, с. 39-40].

Державний контроль є закономірним та природним продовженням управлінської функції держави. Будь-яка держава має універсальну контрольну функцію, яка впливає з суті публічної державної влади [211, с. 11-12].

Загалом, функція контролю є різнобічною і включає в себе процедуру по виявленню та аналізу фактичного стану об'єкту, передбачає зіставлення фактичного стану об'єкту з запланованими цілями та оцінку контрольної діяльності, вчинення заходів щодо усунення виявлених недоліків.

Властивостями державного контролю є:

- а) він є складовою частиною державної діяльності, проявом його функції;
- б) державний контроль є складовою соціального контролю;
- в) спеціальним суб'єктом здійснення є уповноважені державні органи (посадові особи);
- г) має економічний характер;
- д) має постійну основу здійснення;
- е) в його основі лежить державно-владна природа ,
- ж) характеризується активним характером впровадження, оперативним втручанням уповноважених органів влади у діяльність об'єктів контролю;
- з) існує можливість щодо застосування заходів примусу за умови виявлення порушень чинного законодавства [212, с. 9].

Державний контроль за узгодженими діями суб'єктів господарювання являє собою важливу функцію держави, має на меті забезпечити умови для нормального функціонування ринкової економіки, підкріпленого конкурентними засадами. Ефективність цього виду контролю передбачає попередження, виявлення та запобігання порушень законодавства про захист економічної конкуренції, відпрацьовану, дієву систему контролю за узгодженими діями та протидії антиконкурентним узгодженим діям.

Показниками дієвості механізму здійснення контрольних-управлінських функцій держави є системність та плановість [83, с. 216]. Так, державному контролю за узгодженими діями притаманні характерні риси системи, зокрема, наявність зв'язків, як прямих так і зворотних, поділ на складові, структура, багатоаспектність тощо.

Фундаментальні характеристики державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання є:

- а) *єдність*, яка проявляється у взаємозалежності основних компонентів системи, в процесі зміни одного з них змінюються усі інші, і це здійснює вплив на систему в цілому;
- б) *цілісність*, виражена інтегрованістю (що зумовлено функціональною

орієнтованістю існуючих протиріч та модифікацій властивостей елементів системи під впливом інтегрованих сил), активність, зв'язаність, циклічність і послідовність [151, с. 25];

в) *складність*, яка проявляє себе через протиріччя, стохастичність та альтернативність побудови й динаміки системи;

г) *стабільність*, визначена структурною будовою системи, що, в свою чергу, може бути заснована на ієрархічному принципі. Слід зазначити, що саме наявність ієрархії в системі вважається позитивним фактором, який забезпечує системі стабільність та ефективність.

Будь-яка система характеризується структурою її елементів, розподіл функцій між ними, взаємозв'язок елементів структури всередині її та з навколишнім оточенням [151, с. 27].

Державний контроль за узгодженими діями суб'єктів господарювання як система складається з: суб'єктів та об'єктів, функцій, форм, принципів та методів контролю, найактивнішими елементами якої є суб'єкти. Від них залежить вибір підконтрольних об'єктів, забезпечення контрольних дій, місце та час їх проведення [217, с. 104].

Державний контроль за узгодженими діями визначається науковцями як «...самостійна функція управління, яка виконується Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями та їх посадовими особами після перевірки і виконання вимог конкурентного законодавства суб'єктами господарювання, органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління і контролю при реалізації ними своїх повноважень» [201, с. 26-27], а О. В. Когут відносить до цього поняття діяльність відповідних органів, що спрямована на контроль такого законодавства [118, с. 95].

Суб'єкти контролю – органи Антимонопольного комітету України (далі - АМКУ), які здійснюють відповідну контрольну діяльність щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції в частині узгоджених дій, захист інтересів суб'єктів господарювання та споживачів від

його порушень у вигляді антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання.

Об'єктами державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання є діяльність суб'єктів господарювання та органів управління у вигляді угод, рішень, прийнятих об'єднаннями, іншої погодженої конкурентної поведінки суб'єктів господарювання, що можуть стосуватися, зокрема, встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів, обмеження виробництва, ринків товарів, інвестицій; спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів та інші.

Головне завдання державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання – запобігання, виявлення та припинення узгоджених дій, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, що корелює із основним завданням Антимонопольного комітету України щодо «участі у формуванні та реалізації конкурентної політики», яке визначено статтею 3 Закону України «Про Антимонопольний комітет України».

Функціями державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання є наступні.

Профілактична функція дозволяє попередити зловживання законодавством про захист у вигляді антиконкурентних узгоджених дій. Це дозволяє виявити та запобігти можливому невиконанню рішень керівних органів та вчиненню даного виду порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Так упередження картелізації національної економіки здійснюється шляхом надання попередніх висновків та дозволу (відмови у наданні дозволу) на узгоджені дії у формі цінової змови. Дана процедура дозволяє визначити правомірність узгоджених дій, які заплановані та визначити необхідність отримання дозволу органів Антимонопольного комітету. Якщо в процесі розгляду заяви про дозвіл на узгоджені дії виявлено ознаки неправомірної конкурентної поведінки, дією даної функції

передбачено можливість заборони запланованих узгоджених дій на підставі можливого обмежуючого впливу на конкурентне змагання та ринкові умови.

В процесі контролю можливим стає виявлення позитивних аспектів діяльності учасників ринку, які стають надбаннями інших суб'єктів господарювання, і проявляється це дією *інструктивної (мобілізуючої) функції* контролю. Дозвіл на узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, якщо їх учасники доведуть, що ці дії сприяють:

- 1) вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару;
- 2) техніко-технологічному, економічному розвитку;
- 3) розвитку малих або середніх підприємств;
- 4) оптимізації експорту чи імпорту товарів;
- 5) розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари;
- б) раціоналізації виробництва.

Правоохоронна функція передбачає виявлення та припинення антиконкурентних узгоджених дій, притягнення до юридичної відповідальності й призначення штрафу, що забезпечує реагування органів державної влади в особі АМКУ на порушення законодавства про захист.

Вищеописані функції реалізуються для забезпечення інтересів системи державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Регулятивною (коригуючою) функцією передбачено безпосередній вплив контрольної системи на об'єкт, її дію спрямовано на прийняття рішення щодо виправлення ситуації у випадку порушення законодавства у формі картелю.

В процесі здійснення контролю картелізації рекомендації АМКУ виступають у ролі нормативного інструмента і дозволяють не притягувати до відповідальності учасників ринку та їх об'єднання в тому разі, коли їхня ринкова поведінка містить ознаки порушення, але не завдає значних збитків

суспільству чи окремим особам. Це стає можливим при умові виконання рекомендацій та своєчасного припинення антиконкурентної поведінки, вжиття усіх необхідних заходів по ліквідації її наслідків та недопущення в майбутньому. АМКУ надає рекомендації у випадку порушень, які тривають та до одноразових порушень законодавства про захист економічної конкуренції, вони виступають засобом правового врегулювання конфлікту між державним контролюючим органом та суб'єктом господарювання (об'єднанням суб'єктів).

Стимулюючою функцією передбачено умови виявлення фактичних підстав щодо притягнення порушників законодавства про захист економічної конкуренції (об'єкта контролю) до відповідальності та застосування штрафних санкцій). Стимулювання суб'єктів господарювання правомірно діяти під час господарської діяльності є метою цього виду контролю.

Державному контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання притаманна *інформаційна функція*. Відповідно до п. 52 Положення про порядок проведення перевірок, затвердженого розпорядженням Антимонопольного комітету України від 25 грудня 2001 року № 182-р, «дотримання законодавства про захист економічної конкуренції, результати перевірки оформлюються у вигляді довідки, яка містить юридичну інформацію про фактичний стан об'єкта контролю, наявність відхилень від вимог законодавства про захист економічної конкуренції»[167].

Аналізуючи основні елементи системи державного контролю за узгодженими діями представимо сукупність принципів реалізації контролю. Принципом (від лат. *princĭpĭum*) називається керівна ідея чи основне правило поведінки [204, с. 382]. Принцип є багатозначним поняттям і в деяких словниках англійської мови міститься до тринадцяти значень цього терміну [128, с. 5].

Державний контроль за узгодженими діями, що здійснюється органами Антимонопольного комітету України, керується принципами, визначеними

нормами статті 4 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»: «основними принципами діяльності конкурентного органу є законність, гласність та захист конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів».

Принципи державного контролю за узгодженими діями:

1) *законність*, у вигляді гарантії того, що діяльність органів контролю в сфері захисту економічної конкуренції ґрунтується виключно на засадах, закріплених в законодавстві. Контроль повинен здійснюватися відповідно до цього принципу:

а) у межах повноважень органу, який провадить контроль;

б) компетентними посадовими особами;

в) з дотриманням необхідної процедури;

г) з дотриманням термінів контролю;

д) з належним юридичним закріпленням етапів та результатів контролю. Цей принцип в системі принципів державного контролю за узгодженими діями є одним з найважливіших елементів;

2) *гласність* забезпечує прозорий характер діяльності контролюючих органів і, відповідно до цього принципу забезпечується оприлюднення по результатам процедур державного контролю інформації задля доведення її до громадськості.

Регулярне інформування громадськості щодо результатів діяльності органів АМКУ, умов і результатів дотримання режиму законності діяльності Комітету, відповідно до принципу гласності є можливим завдяки дії системи звітів органів АМКУ, що містять інформацію про діяльність АМКУ. До системи звітів забезпечено відкритий доступ. Дією цього ж принципу контролю передбачено можливість і, в окремих випадках, обов'язковість інформування зацікавлених осіб й відповідних органів інформації щодо результатів контролю узгоджених дій через процедуру висвітлення прийнятих Комітетом рішень, рекомендацій та роз'яснень на його сайті задля забезпечення відкритості діяльності АМКУ;

3) *захист конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачі*, що передбачає базування державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання

В ринковій економіці є небезпека ухиляння учасниками конкурентної боротьби від обов'язкових норм і ризиків вільної конкуренції, порушення основних правил економічного змагання в різний спосіб, тому державний контроль за узгодженими діями суб'єктів господарювання базується на принципах універсального захисту економічної конкуренції від порушень конкурентного законодавства, зокрема, у вигляді антиконкурентних узгоджених дій та на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом і пріоритеті прав споживачів.

Принцип рівності декларує рівність всіх перед законом, рівність прав і обов'язків незалежно від національної, релігійної та іншої належності, службового та іншого становища, рівну відповідальність. До всіх учасників антиконкурентних узгоджених дій норми законодавства про захист мають застосовуватись однаково.

Рівність для фізичних і юридичних осіб проявляється:

а) *у можливості звернення до органів Антимонопольного комітету України* – подання заяви про порушення законодавства про захист економічної конкуренції будь-ким в якості заявника; повідомлення про участь в антиконкурентних узгоджених діях відповідачем по справі про антиконкурентні узгоджені дії раніше за інших учасників, надання інформації, яка має суттєве значення для прийняття рішення по справі чи надання інформації, яка має суттєве значення для прийняття рішення по справі;

б) *під час розгляду справи* – у рівних процесуальних правах щодо ознайомлення з матеріалами справи про антиконкурентні узгоджені дії ((за винятком інформації з обмеженим доступом та інформації, яку визначено (відповідним державним уповноваженим або головою відділення) такою, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, що беруть

(брали) участь у справі, чи перешкодити подальшому розгляду справи)); у праві отримати копію подання з попередніми висновками по справі (витягу), а також мають право наводити докази, подавати клопотання, усні й письмові пояснення, одержувати копії рішень у справі (витяги з них, за винятком інформації з обмеженим доступом, а також інформації, яку відповідний державний уповноважений або голова відділення визначив, як таку, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, що брали участь у справі), подавати свої міркування та заперечення;

в) *під час перегляду рішень у справах* – сторони рівні у правах на оскарження рішення АМКУ в порядку, визначеному законодавством.

Характеристика форм та методів державного контролю АМКУ за узгодженими діями суб'єктів господарювання вимагає необхідності констатації тісного зв'язку його форм та методів з принципами, адже на принципах будується та здійснюється контрольна дія.

Всі елементи державного контролю картелізації функціонують у тісній взаємодії з метою досягнення визначених цілей та утворюють цілісну систему контролю, що виявляється необхідною та достатньою умовою ефективного державного контролю в цій сфері.

Державний контроль за узгодженими діями здійснюється з метою упередження картелізації, забезпечення розвитку та підтримки вільної конкуренції. Сприяння розвитку вільної конкуренції слугує на меті забезпечення економічної стійкості національної економіки, а протидія антиконкурентним узгодженим діям – одна з необхідних умов забезпечення макроекономічної стабільності.

Необхідно зазначити, що державний контроль Антимонопольного комітету України за узгодженими діями є одним з видів та складовою частиною державного контролю взагалі, відповідно, йому притаманні всі ознаки останнього, таким чином визначимо його як самостійну функцію державного управління в зазначеній сфері, певну організаційно-правову систему.

Як складова управлінського впливу держави, антимонопольний контроль за узгодженими діями формує певну організаційно-правову систему, що традиційно складається із суб'єктів та об'єкта контролю, його мети (завдань) та функцій, принципів та відповідних методів його здійснення.

Отже, державний контроль за узгодженими діями – це сукупність дій системи органів Антимонопольного комітету України, які стосуються перевірки й спостереження за узгодженими діями суб'єктів господарювання з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ у відповідній діяльності, вжиття заходів щодо недопущення негативних незворотних наслідків для суб'єктів господарювання внаслідок антиконкурентних узгоджених дій та ухвалення рішення про притягнення порушників до передбаченої законом відповідальності.

Основні показник ефективності контролю за процесами картелізації ілюструє практика розслідування справ про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання у формі картелів органами Антимонопольного комітету України. Так, в 2014 році органами Антимонопольного комітету України припинено 445 порушень у вигляді антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання. З них 354 порушення було припинено в межах розгляду справ, ще 91 дію, що містила ознаки антиконкурентних узгоджених дій, припинено за результатами виконання рекомендацій. За результатами вжитих Комітетом заходів всього припинено 5341 порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Статистика виявлених порушень законодавства про захист економічної конкуренції переконливо ілюструє роботу органів Антимонопольного комітету щодо протидії монополістичним тенденціям на товарних ринках (рис.2.13).

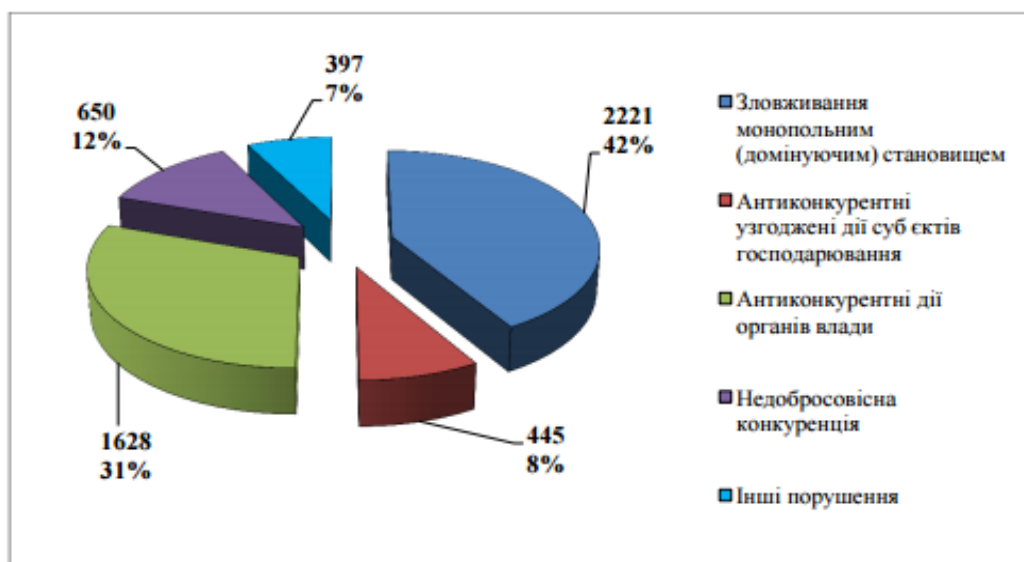


Рис. 2.13. Структура порушень законодавства про захист економічної конкуренції, припинених Комітетом у 2014 році, %

Джерело: складено за даними: [48]

Протягом 2013 року, для порівняння, АМКУ виявив понад 7704 порушення законодавства про захист економічної конкуренції, що майже на 32% перевищує показник за 2012 рік (рис.2.14).



Рис. 2.14. Структура порушень законодавства про захист економічної конкуренції, припинених АМКУ в 2013 році

Джерело: складено за даними: [48]

Протягом 2013 року на порушників законодавства про захист економічної конкуренції було накладено штрафи у загальному розмірі майже 44 млн. грн., що більше ніж у 1,8 разу перевищує відповідний показник 2012 року (рис.2.15).

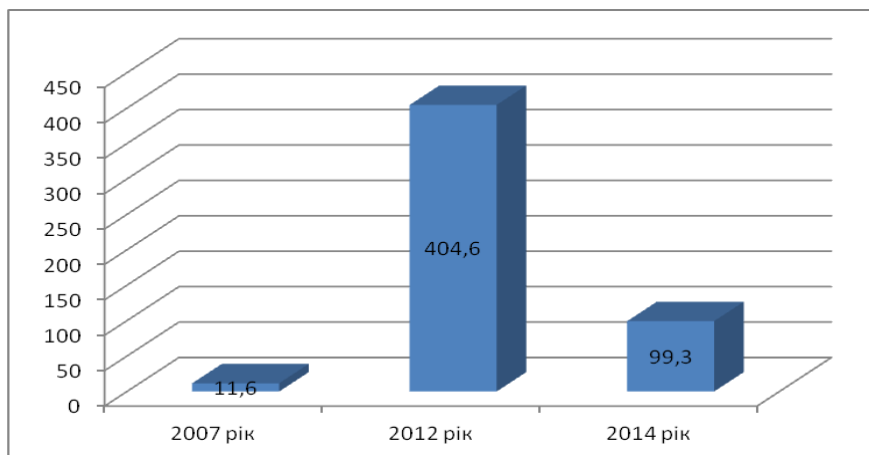


Рис.2.15. Динаміка штрафних санкцій, накладених органами Комітету на порушників у 2007-2014 роках, млн. грн.

Джерело: складено за даними: [48].

Із загального розміру штрафних санкцій, наприклад, застосованих у 2013 році, майже 382,5 млн. грн. накладено за порушення у вигляді антиконкурентних дій суб'єктів господарювання узгоджених дій суб'єктів господарювання.



Рис.2.16. Структура штрафних санкцій, накладених органами Комітету на порушників у 2013 році.

Джерело: складено за даними: [48].

Очевидною в такому ракурсі стає пряма залежність між величиною штрафу та кількістю злочинів. Найбільшим за обсягом штрафом, накладеним Антимонопольним комітетом України на порушників законодавства про захист економічної конкуренції в частині вчинення антиконкурентних узгоджених дій у 2013 році стали штрафні стягнення, накладені:

– у розмірі 210 млн. грн. у справі про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, що стосуються спотворення результатів торгів на закупівлю продуктів нафтопереробки рідких, – на ТОВ «КЛЮ-Карта» та ПП «Авторух»; – у розмірі 77 млн. грн. у справі про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, що стосуються спотворення результатів торгів на закупівлю автомобілів вантажних, – на ТОВ «Паритет Моторс» і ТОВ «Хюндай Мотор Україна»;

– у розмірі 38 млн. грн. у справі про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, що стосуються спотворення результатів торгів із закупівлі продуктів нафтопереробки рідких, – на ТОВ «Карт Ойл ЛТД» і ТОВ «Промислові мастила»;

– у розмірі 20 млн. 700 тис. грн. у справі про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, що стосуються спотворення результатів торгів на закупівлю продуктів нафтопереробки рідких, – на ТОВ «Білорус Йол» і ТОВ «Мобільний термінал»;

– у загальному розмірі 16,5 млн. грн. у справах про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, що стосуються спотворення результатів торгів на закупівлю будівельних робіт, – на ПАТ «Чорномортехфлот» і ТОВ «СПТР»;

– у розмірі 1 млн. 5 тис. грн. у справі про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, що стосуються спотворення результатів торгів на закупівлю робіт з капітального ремонту доріг, – на ДП «Сумський облавтодор» ВАТ «Державна акціонерна компанія «Автомобільні дороги України» та ТОВ «Дорбудсервіс».

Антимонопольна діяльність в Україні в сфері цих злочинів обмежується застосуванням адміністративної відповідальності. Чи зможе така система норм та правил викоринити той стереотип, що надприбуток в згаданих обсягах вважається «бізнесменами» справедливою винагородою за роботу?

Важко оцінити вплив антимонопольних органів в ситуації, коли товарний ринок не підпадає під визначення монополістичного і, вкрай важко довести наявність цінової змови. Плюс, як визначити «справедливу норму прибутку» підприємства, якщо єдиний шлях системи державного регулювання ціни – інкримінування порушення про захист економічної конкуренції можна очікувати лише в край кричущих випадках, що стосуються переважно продовольчих товарів або товарів першої необхідності. Принцип вітчизняного ціноутворення – «все, що не заборонено законом, дозволено» працює саме на користь таких змов, єдиним поясненням необґрунтованого підвищення цін є банальне: «все подорожчало», тоді як нескладні математичні підрахунки дозволяють стверджувати, що ані коливання валютних курсів, ані інфляційні процеси не впливають на вартість послуг, наприклад, водія тролейбуса.

Норма прибутку середньостатистичного вітчизняного торговельного підприємства подекуди сягає 300-1000%, в той час, коли нормальною, згідно загальносвітової практики вважається рентабельність в межах 10 – 15%, все, що цей показник перевищує – монопольний надприбуток, який стягується за рахунок споживача.

Найбільшу кількість порушень законодавства про захист економічної конкуренції було виявлено на ринках житлово-комунального господарства (19,39 відсотка всіх порушень), адміністративних послуг (12,96 відсотка), агропромислового комплексу (11,19 відсотка), паливно-енергетичного комплексу (7,24 відсотка), охорони здоров'я (7,26 відсотка), збору, вивезення, перероблення та захоронення побутових відходів (6,58 відсотка), транспорту (4,65 відсотка), послуг землевпорядкування та послуг оренди нерухомого майна (3,91 відсотка), підключення об'єктів

містобудування, в тому числі об'єктів житлового будівництва, до інженерних мереж електро-, газо-, тепло-, водопостачання та водовідведення (3,12 відсотка), будівництва та будівельних матеріалів (2,51 відсотка), ритуальних послуг (1,68 відсотка) та інші (рис.2.17).

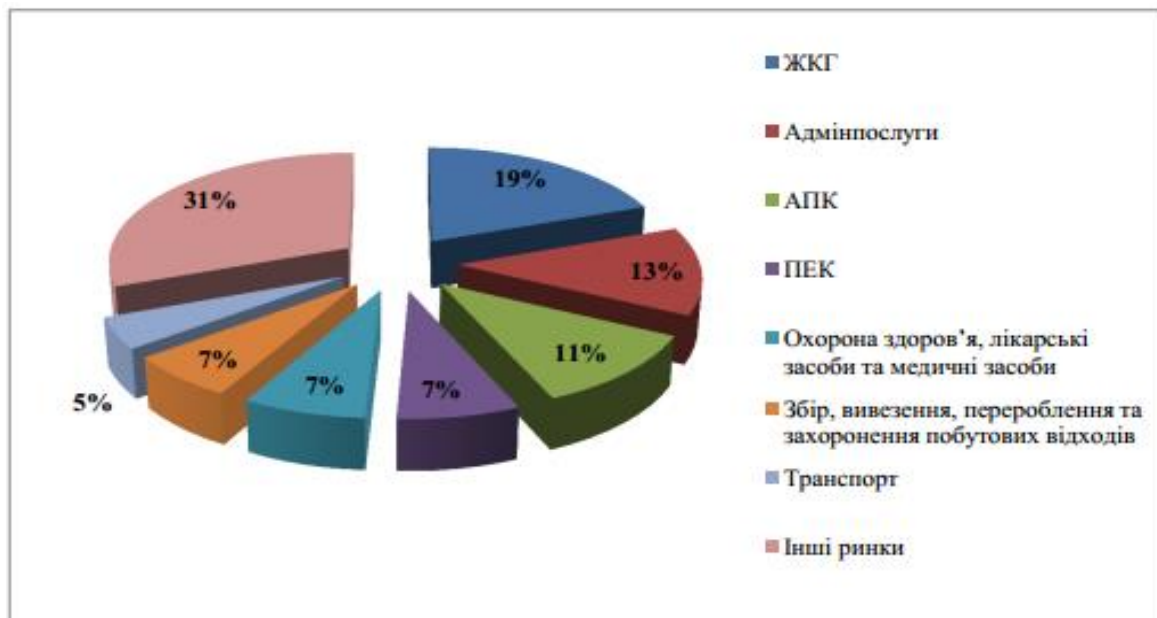


Рис.2.17. Структура порушень законодавства про захист економічної конкуренції в 2015 році за галузями

Джерело: складено за даними: [48]

В звіті АМКУ, зокрема, наголошується, що Антимонопольний комітет України, забезпечуючи захист економічної конкуренції на ринках України, приділяв увагу насамперед цим ринкам. Проте, динаміка розслідувань Антимонопольного комітету останніх років ілюструє загрозову тенденцію щодо зростання по всім галузям національної економіки відносно кількості справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, (табл.2.2).

Діяльність Комітету з виявлених та припинених порушень законодавства про захист економічної конкуренції у 2014 році зосереджувалася в першу чергу на таких проблемах – припинення антиконкурентних дій державних органів у сфері надання адміністративних послуг та припинення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів

господарювання під час проведення конкурсних процедур закупівель (6,7 відсотка всіх припинених порушень).

Таблиця 2.2

Динаміка розслідувань АМКУ за галузями національної економіки

Галузь	Кількість підприємств по роках					% до загальної чисельності у 2013 р.
	2000	2004	2007	2010	2013	
Машинобудування	6	34	22	38	89	27,8
Хімічна промисловість	3	17	33	66	67	20,8
Металургія	1	9	23	57	68	21,3
Сільське господарством	-	4	9	24	37	11,6
Енергетика, ЖКГ	2	9	19	30	37	11,6
Транспорт, зв'язок	9	-	5	7	22	6,9

Джерело: складено автором за даними: [48]

Найбільша кількість порушень антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання виявлена на ринках агропромислового комплексу – 16,51 відсотка, паливно-енергетичного комплексу – 10,78 відсотка, на ринках транспорту – 10,09 відсотка та на ринках охорони здоров'я, лікарських засобів та медичних засобів – 4,59 відсотка.

Серед виявлених органами Комітету антиконкурентних узгоджених дій найбільшу частину становили порушення у вигляді дій, які стосувалися спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів, – 359 випадків (81 відсоток).

Лише за результатами розслідувань таких порушень у центральному апараті Комітету встановлено факти завищення вартості поставленого товару у розмірі майже 94 млн. грн. Певне зменшення кількості виявлених порушень цього виду пов'язано, по-перше, із загальним скороченням обсягів закупівель за державні кошти, що відбулося у 2014 році, порівняно з попереднім, по-друге, із заборонаю в серпні-грудні 2014 року на проведення перевірок суб'єктів господарювання, що є головним засобом виявлення

антиконкурентних узгоджених дій, зокрема, під час проведення тендерів (аукціонів, конкурсів).

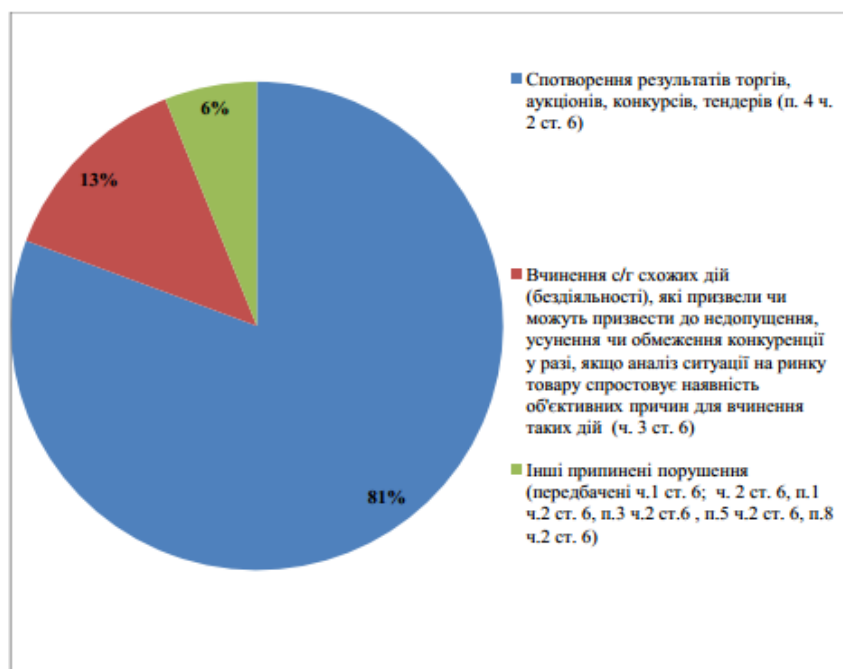


Рис.2.18. Структура порушень у вигляді антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання у 2014 році.

Джерело: складено автором за даними: [48]

Узагальнюючи, зазначимо, що в вітчизняній практиці протидії картельним змовам є успіхи в частині виявлення, припинення змов та притягнення порушників законодавства до відповідальності. Незважаючи на це, застосування заборон на антиконкурентні угоди не має такої багатогранної практики, як, наприклад, реалізація заборон на зловживання домінуючим становищем або недобросовісну конкуренцію. Однак це не означає, що українській економіці не притаманні ці небезпечні тенденції монополістичної діяльності на товарних ринках. Необхідність і результативність протидії антиконкурентним узгодженим діям у формі картелів пов'язана як з зовнішньою, так і з внутрішньою економікою картелів, особливо з механізмами, що забезпечують дотримання умов змови і адаптацію його учасників до обставин, що змінюються.

2.3. Світовий досвід організації контролю та запобігання картельним змовам

Відсутність відповідного теоретико-методологічного та адміністративно-правового забезпечення розвитку держави в доповнення до існуючої суспільно-політичної кризи та спроби належного реформування економіки не сприяли створенню в Україні необхідних умов для функціонування й розвитку економічних процесів на правовій основі.

Крім того, держави з розвиненою ринковою економікою вже досягли побудови фактично усталеної та кваліфіковано відпрацьованої системи державного контролю, спрямованого на підтримку конкуренції на внутрішньому ринку.

Саме тому удосконалення повноважень Антимонопольного комітету України неможливе без узагальнення зарубіжного досвіду застосування заходів із здійснення контролю за узгодженими діями суб'єктів господарської діяльності. Для України досвід організації державного контролю у сфері захисту економічної конкуренції в сфері протидії картелізації національної економіки становить науковий і практичний інтерес. Критичне переосмислення позитивного світового досвіду, що виражається у вибірковості, адаптації до вітчизняних реалій та задекларованих основних завдань економічної політики сьогодні необхідно на тлі тенденції щодо погіршення основних макроекономічних показників.

Практичне застосування норм законодавства про захист економічної конкуренції різними країнами світу, як показує досвід, здійснюється крізь призму моделей, сформованих багатолітньою практикою.

В залежності від правового змісту та процесуальних способів реалізації контролю в сфері захист економічної конкуренції розрізняють американську, європейську та японські моделі. Останню не завжди виокремлюють, включаючи її до європейської [129, с. 45].

Американська модель відзначається суворістю здійснення контролю в сфері захист економічної конкуренції, і це може бути пояснено специфікою її зародження, яке відбувалось в найскрутніших економічних умовах, що стали наслідком надмірної концентрації виробництва та капіталу. В основі цієї моделі лежить заборона монопольних практик, в структурі найголовніших пріоритетів діяльності конкурентних відомств – підтримка конкуренції на національному ринку (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Напрями регулювання картелів антимонопольними відомствами в провідних країнах світу та в Україні

Напрямок регулювання	США	Велика Британія	Японія	Україна
Визначення монопольної позиції на ринку	Монополістом визнається фірма, ринкова частка якого становить 35% ринку	Монополістом визнається фірма, ринкова частка якого становить 50% ринку	Монополістом визнається фірма, ринкова частка якого становить 55% ринку	Монополістом визнається фірма, ринкова частка якого становить 35% ринку
Дозвіл на злиття компаній (обмеження конкуренції)	Обов'язкове повідомлення антимонопольних органів, якщо частка об'єднаних фірм на ринку не перевищує 60%		Повідомлення про злиття бажане, але не обов'язкове, якщо частка на ринку не перевищує 40%	
Фіксація цін	Заборонена			
Право на встановлення державою цін	В енергетиці, системі зв'язку	В енергетиці, системі зв'язку, охороні здоров'я	В сільському господарстві, освіті, енергетиці	В енерго-, електропостачанні

Джерело: [181, с.42]

Європейська модель характеризується застосуванням принципів контролю і регулювання як ключових. Формування цієї моделі відбувалось в період після Другої світової війни, тому монополістичну діяльність не було заборонено як таку, вона допускалась за умови, що суб'єктами господарювання дотримувались всі норми, встановлені законодавством, що забезпечувало захист конкуренції ззовні. В Європі підтримка конкуренції вважається не такою пріоритетною, як захист національних виробництв. В

Європі допускаються деякі способи міжфірмової взаємодії, що вважаються антиконкурентними *per se* у США.

Застосування *японської моделі* антимонопольного контролю розповсюджено у Південній Кореї та країнах нових «азіатських тигрів», вона зосереджує зусилля системи антимонопольного контролю на забезпеченні експортної експансії, тому підтримка конкуренції учасниками на внутрішньому ринку не така значуща. Задля забезпечення захоплення і утримання позицій на міжнародному рівні допускаються різноманітні форми міжфірмової взаємодії, зокрема, картелі, не зважаючи на те, що вони вочевидь суперечать інтересам вільної конкуренції як на внутрішньому рівні, так і на міжнаціональному.

Американська модель започаткувала антимонопольну політику, що її основою став антитрестовський статут, який виявився своєрідним поштовхом до запровадження на загальнонаціональному та федеральному рівнях цілої низки антимонопольних законів, який було прийнято у 1877 році в штаті Алабама. В наступні тринадцять років (1877-1890 рр.) вісімнадцять штатів прийняли власні антимонопольні закони. 1887 року правознавець Ф. Стімсон зазначав, що «американська спритність винайшла правовий механізм, здатний поглинути сто корпорацій або сто тисяч чоловік і потім, з усією безвідповідальністю корпорацій, зберегти їх об'єднану силу у компактній формі, сконцентрувавши цю силу в руках одного-двох людей. Ці «трести» можуть набути необмежену та безвідповідальну владу, вільну від контролю ззовні або ж контролю совісті» [218, с. 156]. На загальнонаціональному рівні урядом США було визнано цю проблему у 1887 році, з прийняттям Закону про торгівлю між штатами, і у 1890 році сенатор Дж. Шерман виступив перед Конгресом США з законодавчим актом, який було спрямовано на заборону будь-яких угод, об'єднань або таємних змов, що мають на меті обмеження торгівлі між штатами, акцентуючи, що будь-яка особа, що монополізує або намагається монополізувати торгівлю між штатами, має бути визнана винною в скоєнні злочину. Офіційною назвою цього закону стала «Про

захист торгівлі та комерційної діяльності від незаконних обмежень та монополії» («An Act to Protect Trade Commerce against unlawful Restrain and monopolies»), відомий як закон Шермана [35].

Цей закон на практиці показав себе як добре відпрацьований і суттєво посприяв ефективній боротьбі з недобросовісними діями трестів [205, с. 253]. Через це США по праву вважається батьківщиною антимонопольного (антитрестовського) законодавства.

На цьому етапі розвитку антимонопольного регулювання було закладено два основні принципи антитрестовського права, а саме принцип заборони (*per se*) та принцип «розумного підходу». У 1898 році федеральний апеляційний суд 6-го округу прийняв рішення у справі «Аддістон Пайп енд Стіл», що стосувалась укладання картельної угоди про фіксацію цін і їхню поведінку було визнано судом незаконною. При чому сам по собі (*per se*) факт змови було визнано достатнім для притягнення компанії до відповідальності. Так було сформовано судову доктрину *per se*, що її до сьогодні застосовують суди для засудження антиконкурентної поведінки фірм [221, с. 85]. Шкода, спричинена картельними угодами такого типу конкурентам, буде більшою, ніж позитивний ефект для учасників такої угоди. Якщо а процесі розгляду справи суд вирішує, що шкода більше, провина порушника вважається доведеною і розгляд справи при цьому припиняється, оскільки такі дії є «незаконними та не потребують спеціального розслідування з метою виявлення конкретної шкоди, заподіяної ними, або виправдувальних доказів на їх користь» [35, с. 237].

Верховний суд та державні антимонопольні органи США, час від часу переглядають перелік антиконкурентних узгоджених дій, які *апріорі* вважаються незаконними відповідно до принципу заборони (*per se*), а саме:

- угоди про рівень цін на продукцію;
- угоди між конкурентами про розподіл ринків;
- груповий бойкот з метою витіснення інших конкурентів з ринку;
- угоди про передпродажні ціни.

Правило «розумного підходу» при оцінці антиконкурентних узгоджених дій виходить з того, що реальну загрозу становлять лише ті узгоджені дії, які передбачають дійсне обмеження конкуренції.

Ключову роль у системі органів, які здійснюють нагляд за дотриманням антимонопольного законодавства у США відіграють Федеральна торговельна комісія й Антитрестовський відділ в складі Міністерства юстиції США, на регіональному рівні – відповідні територіальні підрозділи цих відомств – уповноважені державою органи, які не допускають монополізації ринку, а також попереджують та припиняють прояви антиконкурентних узгоджених дій, підтримують розвиток конкурентних відносин.

Федеральну торговельну комісію (надалі – ФТК) було засновано у 1914 році відповідно до «Акту про Федеральну торговельну комісію», що визначив її завдання, повноваження та структуру. До її складу входять п'ять членів-комісарів, яких призначає Президент США за порадою й за згодою Сенату на термі у сім років, її Голову так само призначає Президент з числа членів. Центральний апарат ФТК складається з підрозділів: секретаріату; відділу захисту споживачів і конкуренції; відділу судових розглядів; відділу інспекції; відділу зв'язку з Конгресом; відділу юридичного консультування; відділу зв'язку з громадськістю. Розслідування проводяться спеціальними бюро (Бюро економіки, Бюро конкуренції та Бюро захисту споживачів).

ФТК має уповноваження відповідно до закону на ведення тільки цивільних справ. У інших сферах існує неформальний поділ справ та галузей між Антитрестовським відділом та ФТК. Відділ розглядає зазвичай найбільш складні справи щодо змов про ціни, банківську діяльність, господарську практику в комп'ютерній, металургійній галузі та галузі пивоваріння промисловості, специфіку окремих професій, а ФТК займається справами про цінову дискримінацію, діяльність у сферах торгівлі, молочної та харчової промисловості.

Федеральна торгова комісія являє собою незалежний орган виконавчої влади, головою метою якого є підтримка й розвиток вільної справедливої конкуренції в країні і захист прав споживачів, шляхом попередження порушень конкурентного законодавства та вжиття дієвих превентивних заходів до потенційних порушників. ФТК не може самостійно застосовувати штрафні санкції.

Другим органом державної влади, уповноваженим захищати конкурентні відносини в США, є Міністерство юстиції США, у складі якого існує Антитрестовський відділ. Вказана установа здійснює свою діяльність під головуванням заступника міністра юстиції, якого призначає Президент і затверджує на посаді Сенат. Основними його структурними підрозділами є: відділ конкурентної політики; відділ економічного регулювання; декілька галузевих відділів; декілька відділів судових справ; апеляційний відділ; відділ правової політики; оперативний виконавчий відділ [192, с. 45].

Відділом відстежуються найбільш серйозні та навмисні порушення антимонопольного законодавства, розпочинаються кримінальні розслідування. У випадку недоцільності кримінальних переслідувань, Відділ подає цивільно-правові позови до суду, якщо відбувається задоволення такого позову, суд може видати наказ, яким заборонятиметься подальше порушення закону під загрозою більш суворих санкцій.

Антитрестовський відділ є частиною великого правоохоронного комплексу, адже більше половини співробітників Міністерства юстиції США пов'язані зі слідством та оперативно-пошуковою діяльністю. Це дозволяє для Антитрестовського відділу застосування дієвих методів виявлення відповідних порушень та проведення розслідувань, сприяє ефективності та оперативності виконання покладених на нього функції [70, с. 93].

Варто наголосити на тому, що антитрестовські органи США мають широкі повноваження та компетенцію щодо попередження та припинення антиконкурентних узгоджених дій. Так, Антитрестовський відділ Міністерства юстиції США використовує всі можливі засоби розслідування:

інформаторів, дозволи на обшук, запити у рамках міжнародного співробітництва тощо. У 2006 році Конгрес США доповнив список порушень, під час розслідування яких з дозволу суду можливе застосування відео - та аудіо записів, пов'язаних з порушенням конкуренції. У разі, коли запис здійснюється з дозволу та за участю одного з учасників картельної угоди, дозвіл суду не потрібен.

Однією з особливостей організації державного контролю за узгодженими діями в США є те, що серед повноважень Антитрестовського відділу вагоме значення належить боротьбі з картелями. Оскільки картельні змови, або антиконкурентні узгоджені дії, завдають суспільству значно більшої шкоди, ніж інші види порушень антитрестовського законодавства, забезпечуючи вигоди лише самим учасникам картелю. З огляду на таємний характер угод, складність їх виявлення та відверто антиконкурентний характер, за такий вид порушень у США передбачено не тільки адміністративну, а й кримінальну відповідальність. 2005 року у США за картельні змови понад 150 осіб відбували покарання у місцях позбавлення волі, 2007 року до позбавлення волі були засуджені 87 % усіх відповідачів, притягнутих до кримінальної відповідальності за картельні угоди [141, с. 6].

В інших країнах аналогічно діють дві структури, які опікуються питаннями конкуренції. До прикладу, в Канаді функціонують Бюро з питань конкуренції (входить до структури Федерального Міністерства торгівлі й промисловості) та Трибунал з питань конкуренції. До завдань Бюро входить спостереження за виконанням конкурентного законодавства, проведення розслідувань та підготовка аргументації для відкриття справи, без повноважень видачі порушникам обов'язкових приписів про необхідність припинення порушень або вжиття санкцій – в Канаді передбачено судовий порядок вирішення конкурентних справ. Бюро проводить слідчі дії, включаючи повноваження здійснювати обшуки та вилучати документи. Рішення про відкриття справи приймаються Трибуналом з питань конкуренції – це незалежна державна структура, яку створено для розгляду

справ про порушення конкурентного законодавства цивільного характеру, кримінальні злочини у галузі конкуренції розглядаються звичайними судами [70, с. 111].

В Канаді всі справи розглядаються на основі Закону про конкуренцію та відповідних підзаконних актів. Згідно з цим законом, протиправними є антиконкурентні взаємодії фірм, тобто їх спільні дії, спрямовані на усунення реальних конкурентів з ринку або недопущення потенціальних конкурентів на ринок; картельні угоди; «грабіжницьке» ціноутворення; встановлення перепродажної ціни; відмова у доставці товарів на ринок; цінова дискримінація, а також недобросовісна конкуренція з боку окремої фірми на основі спотворення реальної ситуації [179, с. 76].

У процесуальному контексті канадське антимонопольне законодавство ґрунтується на доказових процедурах, що властиві кримінальному судочинству. В даному випадку дублюється досвід США, в лояльнішому та більш поміркованому варіанті підходу до розгляду спірних питань в сфері виявлення порушень антимонопольного законодавства. Загалом законодавство цієї держави в сфері захисту економічної конкуренції та практика його застосування містить усі основні елементи, що відповідають потребам економіки в умовах глобалізації.

В західноєвропейських країнах антимонопольне законодавство сформувалось пізніше, ніж в США, воно певним чином відрізняється від американського. В Західній Європі найбільш поширеною формою монополістичних об'єднань до Другої світової війни були картелі, а не трести, що отримали розвиток в американській промисловості. Картелі керуються у своїй діяльності умовами угоди між незалежними компаніями щодо фіксації ціни, частки на ринку або розподілу ринків і є найменш стійкою формою монополістичного об'єднання з обмеженими можливостями впливу на ринки.

Конкурентна політика Німеччини – основоположниця серед країн об'єднаної Європи в контексті зародження антимонопольного законодавства

ЄС, в тому числі антикартельної боротьби. Німецьке та частина європейського антимонопольного законодавства на етапі виникнення успадкувало чимало рис притаманній американській моделі у цій сфері, поступово, пристосовуючись до особливостей державного устрою та економічного розвитку, сформувало власну систему поведінки [116].

Картельний закон ФРН базується на двох принципах: заборони та контролю; регулювання монополістичної діяльності. Він забороняє певну категорію угод, зокрема картельні договори і картельні постанови. Проте ці заборони супроводжуються численними винятками, це значною мірою нейтралізує принцип заборони монопольної практики. Картельний закон ФРН визнає недійсним картельні змови чи неформальні домовленості, окрім цього, горизонтальні конкурентні обмеження є забороненими, вертикальні обмеження формально не забороняються, їх контролюють адміністративно з метою запобігання антиконкурентній практиці [152].

Виконання Картельного закону покладено на Федеральне картельне відомство (нім. Bundeskartellamt) – незалежна адміністративна установа, що є уповноваженою розглядати справи про правопорушення. Також засновано Комісію з монополій - дорадчий орган при Міністерстві економіки. Окрім цього, повноваження в цій сфері мають Міністерство економіки Німеччини та антикартельні служби федеральних земель Німеччини. Керує Федеральним картельним відомством його президент, призначений урядом, він є його членом і представляє відомство в судах, Міністерстві економіки та інших органах. Відомство має виключні повноваження в сфері контролю економічної концентрації, припиняє картельні та інші антиконкурентні угоди між учасниками ринку, зловживання домінуючим становищем, які зачіпають кілька земель чи мають загальнонаціональний ефект.

Питаннями антиконкурентних злочинів, неправомірних злиттів та картелів займаються дванадцять відділів рішень, вони складають ядро цього відомства, їх діяльність організовано за галузевим принципом; два відділи займаються виключно міжсекторальним переслідуванням картелів, один

відділ, створений у січні 2008 року, переслідує зловживання і картелів виключно в енергетичному секторі. Висновки в кожному з випадків приймаються за рішенням колегіального органу, що утворюється з відповідного голови відділу та двох асоційованих членів. Всі постанови приймаються більшістю голосів. Відділи рішень є самостійними, не потребують вказівок для підсумовування результатів їхньої діяльності.

2. Спеціальний відділ по боротьбі з картелями сприяє відділам рішень під час підготовки, розгляду та аналізу результатів пошукових операцій в процесі дослідження картельної змови. Цей відділ є «контактним агентом» для компаній, що бажають подати заяву на участь у програмі лояльності (терпимість, пом'якшення покарання) при розслідуванні картельної змови.

Федеральне картельне відомство взаємодіє з Європейською комісією, воно є відповідальним органом за реалізацію в Німеччині європейської конкурентної політики. З Європейською комісією взаємодія ФТК фокусується на співробітництві в процесі самих розслідувань, його відділи зазвичай беруть участь у розслідуваннях Європейської комісії на території Німеччини.

Окрім зазначених федеральних відомств, конкурентна політика реалізується регіональними органами виконавчої влади – антикартельними службами федеральних земель, повноваження яких обмежені питаннями забезпечення конкуренції в межах окремо взятих федеральних земель, які є самостійними структурами, не підпорядкованими ФТК, входять до складу земельних урядів і підпорядковуються міністрові економіки відповідного земельного уряду; застосовують антимонопольне законодавство за всіма напрямками, окрім контролю економічної концентрації, що перебуває у винятковій компетенції відомства.

Для того, аби збалансувати економічні інтереси всіх країн-учасників союзу в рамках єдиного європейського міждержавного об'єднання та врегулювати домовленості між фірмами на внутрішніх ринках національних

держав, було сформовано антимонопольне законодавство Європейського Союзу, що на сьогодні є одним із найбільш досконалих і формалізованих.

В правозахисній системі Європейського Союзу умовно виділено національні та наднаціональні органи влади, спеціалізовані та неспеціалізовані органи захисту конкуренції.

Інститути влади ЄС на наднаціональному рівні, в основі організаційної структури яких Європейський Парламент, Рада ЄС, Європейська Комісія, Суд ЄС, Рахункова палата. Це органи виконавчої, законодавчої або судової влади. Так, кожна з держав-членів ЄС має свою структуру національної системи влади, до якої входять національний парламент, кабінет міністрів та органи виконавчої й судової влади.

Органи влади поділяються на спеціалізовані та неспеціалізовані, серед національних правозастосовних органів є антимонопольні органи, які посідають різне місце в структурі державних органів. Національні антимонопольні органи проводять нагляд за дотриманням національного законодавств про захист економічної конкуренції. В таких ситуаціях, коли до національних підприємств застосовується не національне право, конкурентне право ЄС, ці органи надають допомогу наднаціональним органам у процедурі збору інформації, а також виконують функцію контролю за виконанням рішень Комісії ЄС.

Виявлення ознак порушень статей 101 та 102 Договору про функціонування Європейського Союзу наділяє національні владні органи держав-учасниць правом розпочати розслідування та звернутися до Комісії. З початку розслідування вони зобов'язані підтримувати тісний зв'язок з Комісією та надавати їй кваліфіковану допомогу – надсилати копії всіх звернень, повідомлень, інших документів, що стосуються справи, спільно проводити незалежні перевірки діяльності фірм, вилучати необхідні для слідства документи, також висловлювати свою позицію відносно ходу розслідування.

Судові органи відносяться до неспеціалізованих національних, що беруть участь у правозастосуванні норм конкурентного права – це суди загальної юрисдикції, та комерційні суди, що існують в деяких країнах.

Статті 101 і 102 Договору про функціонування Європейського Союзу застосовуються державними органами, допоки Комісія не розпочинає розгляд відповідної справи. Судом ЄС встановлено, що застосування цих статей належить до юрисдикції таких судів, оскільки вказані статті мають пряму дію, це означає, що поступово відбувається зміщення центру діяльності щодо застосування права Союзу на національний рівень. Загальна юрисдикція національних судів зобов'язує їх до безпосереднього застосування норм ЄС в захисті конкуренції, що передбачає винесення рішень про анулювання угод, видання наказів щодо впровадження правил конкуренції, відшкодування збитків, завдань внаслідок порушення вказаних статей, відповідно такі суди, застосовуючи статті 101 та 102 Договору, можуть діяти повністю незалежно від Комісії, проте повноважень щодо надання індивідуальних винятків не має (при цьому виносити рішення про відповідність певних фірм щодо вимог для отримувати таких винятків.

До національного суду звертаються з позовами по статтях 101 і 102 – і це є основним засобом правового захисту від порушень конкуренції у національних судах, отже позови про заборону дій, які вважаються зловживанням домінуючим становищем на ринку, у розумінні статті 102, а також позови про визнання недійсними угод, які порушують статтю 101, та про припинення протиправних дій і відшкодування збитків, завданих угодами, які, порушуючи статтю 101, обмежують конкуренцію на спільному ринку.

Відповідно до статті 101 Договору про функціонування ЄС встановлена заборона через несумісність із Спільним ринком ЄС будь-яких угод між суб'єктами господарювання, рішень об'єднань суб'єктів господарювання та узгодженої практики, які можуть вплинути на торгівлю між державами-учасницями і метою або наслідком яких є перешкоджання,

обмеження чи спотворення конкуренції в умовах внутрішнього ринку, при цьому наведений перелік не є вичерпним; антиконкурентними можуть визнаватись і інші угоди, дії, рішення.

Нормою ч. 2 ст. 101 Договору ЄС передбачено автоматичну недійсність будь-яких заборонених угод, рішень чи картельної практики. Будь-які треті особи, які законно зацікавлені, так само як і сторони угоди, мають право звернення до національного суду з проханням щодо визнання такої угоди недійсною. Сторона може відмовитись від виконання договірних статей угоди та (у випадку звинувачення в порушенні контракту) послатися на недійсність контракту, це може призвести до часткового скасування угоди, подібні питання та визначення можливої небезпеки від них щодо конкуренції відносяться до юрисдикції виключно національних судів.

Баланс між необхідністю підтримки добросовісної конкуренції та необхідністю уникнення введення небажаних обмежень для бізнесу, вимагає від Комісії застосування та забезпечення дії ч. 1 та 2 ст. 101 Договору, перша встановлює загальну заборону, друга – обмежує її застосування. При цьому положення ч.1 оголошуються *не застосовуваними* до: будь-якої угоди або категорії угод між фірмами, будь-якого рішення чи категорії рішень об'єднань фірм; будь-якої узгодженої практики або категорії узгоджених практик, які сприяють вдосконаленню виробництва чи розповсюдженню продукції, технічному чи економічному прогресу, водночас надаючи споживачам змогу отримати належну частку здобутої вигоди, та які: а) не накладають на зацікавлених суб'єктів господарювання обмежень, які не є обов'язковими для досягнення вказаної мети; б) не дають цим суб'єктам можливостей щодо усунення конкуренції відповідно до істотної частини відповідної продукції.

Заборонену угоду може бути дозволеною при умові, що позитивний ефект від неї переважатиме над негативними антиконкурентними наслідками. Це забезпечується виконанням 4 умов (перші дві – позитивні; інші – негативні). Позитивні вимоги – сприяння виробництву та збуту товарів

технічного або економічного прогресу; надання споживачеві справедливої частини отриманої вигоди. Негативні: не нав'язування відповідним підприємствам обмежень, які не є абсолютно необхідними для досягнення мети угоди; ненадання підприємствам змоги позбутися конкуренції в значній мірі на товарному ринку.

З 2004 року в частині системи надання виключень щодо рішення про визначення відповідності угоди чи іншої узгодженої практики таким критеріям повністю покладено на суб'єктів господарювання, які мають можливість звернутись за консультацією до Єврокомісії чи національного конкурентного відомства.

Обмежувальна практика чи заборонені угоди, рішення, узгоджені дії дозволяються не лише за наявності зазначених критеріїв, а й за умов, задекларованих регламентами Ради ЄС, що виводять з переліку заборонених певні категорії (блоки) угод окремих секторів та категорій організацій, що відповідають умовам ч. 3 ст. 101 Договору. В цих регламентах зазначені умови, які є обов'язковими до виконання задля отримання користі від наданого дозволу. Основним практичним значенням винятків надає можливість суб'єктам господарювання, які відповідають встановленим вимогам, бути зарахованими до переліку виключних та не надавати самостійної оцінки власним діям щодо відповідності зазначеним критеріям. Умови, які дозволяють надати виняток з заборони узгоджених дій називають *блочними* чи *груповими (block exemptions)*.

Необхідність процедури надання винятків пов'язана з поступовим розширенням складу об'єднаної Європи, поглибленням процесів інтеграції, зростаючим навантаженням на Єврокомісію через нагальну необхідність розширення контролю за узгодженими діями. Практика надання винятків покликана забезпечити максимальну правову саморегуляцію суб'єктів ринку, надаючи учасникам угод переліку виваженого визначення типів та умов конкурентної поведінки, при яких угоду можна реалізувати без ризику визнання її неправомірною.

У вітчизняному антимонопольному законодавстві містяться норми, що нагадують аналогічні по забезпеченню надання групових винятків в ЄС – статті 7-9 Закону України «Про захист економічної конкуренції», ним визначено умови, відповідно до яких для можливостей здійснення узгоджених дій малих і середніх підприємців, захисту права інтелектуальної власності та постачання й використання товарів, загальна заборона, задекларована положеннями ст. 6 Закону, не застосовується.

Також, ст. 11 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» затверджено право АМКУ щодо визначення «типових вимог» до вказаних узгоджених дій та до узгоджених дій, що можуть бути дозволені.

Ця система правового застосування має співвідношення з системою групових винятків з загальних правил у випадку заборони узгоджених дій, які започатковано Європейським Союзом. Необхідність формування таких практик виникла після отримання значної кількості повідомлень про відповідну категорію угод. В Україні ця потреба виявилася наразі в розробленні та введенні в дію трьох типових вимог до узгоджених дій суб'єктів господарювання, а також додаткових проектів типових вимог [199].

Отже, практика звільнення від попереднього одержання дозволу від Антимонопольного комітету України на узгоджені дії суб'єктів господарювання, як це визначено у статтях 7, 8, 9 і 11 Закону, приблизно подібна системі звільнень у законодавстві ЄС. Разом з тим в законодавстві України, застосовуються інші порогові величини та нерідко спостерігається менш деталізоване формулювання нормативно-правових актів. Такі розбіжності зумовлені різницею у розмірах та структурі економік України та ЄС, а також тим, що конкурентне законодавство України ще перебуває на стадії становлення [122, с. 16–17].

По аналогії з європейською антикартельною практикою, в Україні було запроваджено процедуру нотифікації картельної угоди ((від лат. *notifico* – робити відомим, сповіщати), коли учасники узгоджених дій повідомляли Єврокомісію про обмежувальні угоди або обмежувальну практику щоб

отримати дозвіл-виняток, за підсумком розгляду такого повідомлення, оцінивши відповідність конкретних обставин угоди щодо можливості винятку, Єврокомісія або надавала позитивний висновок – рішення про звільнення дій, описаних в угоді, від заборон або виносила висновок про відсутність ймовірних негативних наслідків такої угоди, або забороняла угоду. 40-річний період практики надання індивідуальних винятків на узгоджені дії, дозволу на заборонені угоди, рішення чи узгоджену практику внаслідок попереднього повідомлення, показав, що така практика набула поширення)). Запозичивши такий досвід, українські розробники антимонопольного законодавства передбачили відповідну норму до основного антимонопольного Закону України – «Про захист економічної конкуренції». Так, частиною 5 ст. 6 Закону визначено критерії надання дозволу на узгоджені дії, які схожі на критерії, проголошені ч.3 ст. 101 Договору про функціонування ЄС. Якщо АМКУ не надав дозволу на узгоджені дії, то їх вчинення вважається порушенням законодавства про захист економічної конкуренції.

Практика індивідуальних дозволів-винятків недостатньо виправдала себе в Україні в силу обмежених можливостей щодо перенесення у вітчизняні реалії нововведень, запроваджених країнами-учасницями ЄС. Проте, в контексті гармонізації норм українського конкурентного законодавства до усталених норм ЄС в Україні поступово створюється підґрунтя для відмови від «скаргового» механізму та впроваджується практика надання індивідуальних винятків на узгоджені дії, що мають антиконкурентні наслідки [184]. Статистика звернень суб'єктів господарювання щодо отримання дозволу на узгоджені дії свідчить про налагоджений механізм взаємодії АМКУ та бізнесу, проте, кількість не задекларованих узгоджених дій, в тому числі надзвичайно небезпечних для розвитку конкурентного середовища не дивлячись на це, невпинно зростає (таб.2.4)

**Кількість заяв, розглянутих Антимонопольним комітетом України
в процесі контролю узгодженими діями в 2006 – 2014 рр.**

Роки	Кількість заяв, одиниць	Зміна кількості заяв відносно попереднього року, %
2006	631	0,13
2007	911	0,23
2008	1021	0,12
2009	599	0,06
2010	697	0,19
2011	756	0,16
2012	944	0,17
2013	962	0,11
2014	781	0,08

Джерело: складено автором за даними: [48]

Сьогодні реалізація повноважень АМКУ в частині протидії картелізації в Україні залишається компромісом між старою та новою системами контролю узгоджених дій в ЄС. Окрім описаної вище процедури надання винятків, є норми статей 7-9 Закону України «Про захист економічної конкуренції», якими окреслено широке поле діяльності підприємств, положеннями типових вимог⁵, та прийнятої до виконання статті 11 Закону про захист. Поступова гармонізація норм вітчизняного законодавства в цій сфері з європейськими нормами, виходячи зі специфіки конкурентної політики в Україні, слугує досягненню цього компромісу.

Антикартельна практика відрізняється особливістю, що полягає у необхідності для учасників ринку здійснювати аналіз власних дій (мова йде про ймовірні наслідки узгоджених дій у формі картелю) і надавати їм оцінку, коли можливість така не завжди є. Причиною тому слугує непоінформованість підприємців про зміст норм антимонопольного законодавства. Це призводить до певного парадоксу – деякі суб'єкти

⁵ Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання про спеціалізацію виробництва, дотримання яких дозволяє здійснювати ці узгоджені дії без дозволу органів Антимонопольного комітету України, затверджені Розпорядженням Антимонопольного комітету України 11.12.2008 № 880-р.

господарювання не можуть здійснювати економічну діяльність, не порушивши в процесі її здійснення норм законодавства. Оцінити свої дії підприємець може за умови наявності та доступу до інформації про стан конкуренції на конкретному товарному ринку. Ситуацію ускладнено необізнаністю великої кількості суб'єктів господарювання щодо норм конкурентного законодавства загалом та суттєвою різницею між рівнем розвитку конкурентного середовища в Україні та країнах-учасницях ЄС, по-перше, внаслідок «молодості» вітчизняного законодавства, по-друге, внаслідок недостатньої популяризації діяльності комітету в суспільстві.

Понад 10 років тому в процесі висвітлення питань адаптації нових європейських правил щодо узгоджених дій у вітчизняне конкурентне законодавство, провідними експертами ТАСІС⁶ було зауважено, що впровадження нової системи індивідуальних винятків в цій сфері є неадекватним кроком, адже, ця процедура позбавить АМКУ можливості ефективно контролювати узгоджені дії як потенційно небезпечну для розвитку і закріплення чесних правил конкуренції практику. Окрім цього, вона заважатиме Комітетові в проведенні систематичної розробки різнобічної прозорої політики протидії картелізації. Зазначене буде перешкоджати створенню ефективної конкурентної культури як важливого кроку на шляху до ринкової економіки [121]. Саме тому необхідно зберегти запроваджені Законом України «Про захист економічної конкуренції» засоби попереднього контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання [164].

3. Антимонопольне законодавство *Японії* почало формуватися зусиллями влади США, що здійснювали глибокі інституційні перетворення в країні одразу після Другої світової війни. 1947 року було прийнято Закон

⁶ Програма ТАСІС (Tacis Programme) — програма Європейського Союзу на допомогу новим незалежним державам Східної Європи і Центральної Азії (колишні республіки Радянського Союзу, крім країн Балтії) в перехідний період. Сприяє передаванню знань і умінь; фінансує різноманітні проекти з надання консультативної допомоги, професійної підготовки, допомоги у створення правової та нормативної бази, налагодження партнерських стосунків, створення нових і реорганізації наявних інститутів.

«Про заборону приватної монополії та забезпечення вільної торгівлі», перший нормативний акт антитрестовського законодавства, що покликаний був врегулювати відносини у сфері конкуренції, це було зроблено під тиском американського уряду [193; 127], цей акт визнавав незаконними всі види картелів за аналогією законами Шермана та Клейтона, законом про Федеральну торгову комісію, основоположних принципів, які встановлені судами США в цій сфері [90], антимонопольний закон посприяв процесу розпуску конгломератів «дзайбацу», що займали монопольне становище до 1945 року і окреслив межі діяльності держави у запобіганні монополізму та сприянні розвитку конкуренції [116]. Його метою стала заборона приватної монополії, нечесного укладення угод та несправедливих засоби їх укладання, виключення нечесного обмеження виробництва, техніки й інших засобів пригнічення справедливої та вільної конкуренції [57].

Під недобросовісним обмеженням угод в законодавстві цієї моделі визначено діяльність учасників ринку (угоди, домовленості) щодо встановлення, утримання або підвищення цін, обмеження кількості техніки, обладнання, товарів, партнерів відповідно до угод, наслідком чого обмежується підприємницької діяльності, конкурентного змагання в сфері торгівлі. Первинний вигляд японського антимонопольного закону був найбільш суворим серед інших, адже його норми забороняли об'єднання, картелі, різноманітні види ринкової дискримінації, утворення жорстких монопольних структур, інші форми узгодженої практики без винятків. Правовий захист отримали свобода торговельних угод та доступу до джерел кредитування, що і заклало фундамент створення здорової ринкової економіки на конкурентних засадах в 1950-1960-х роках [138].

Цей Закон забороняє дії, внаслідок яких підприємці за допомогою контракту, угоди або інших узгоджених дій можуть обмежити свою господарську діяльність чи спрямовують її з метою фіксування або підтримки штучно встановленого рівня ціни, можуть обмежувати обсяги продукції, застосувати технології, спеціалізації, виробничі потужності,

склади клієнтів чи постачальників. В цьому сенсі японський антимонопольний закон не є оригінальним серед аналогічних відповідних законодавчих актів інших країн, проте є своя специфіка – велика кількість винятків, відповідно до яких цілі галузі й групи фірм звільняються від дії цієї статті постійно або тимчасово.

Особливість японського варіанту антикартельної практики в рамках політики сприяння розвитку конкуренції – це постійне покращення шляхом прийняття додаткових законів, таких, як Закону про субпідряд (1956 рік) та зміни основного Антимонопольного Закону у зв'язку з відповідними трансформаціями в промисловій структурі в сучасний період. Так, конкурентним відомством було впроваджено програму пом'якшення відповідальності й отримано повноваження з розслідування кримінальних справ, закріплено можливості стягнення додаткових штрафів у випадках приватної монополізації чи за деякі види нечесної торговельної практики, представлено систему подання заяв щодо пом'якшення відповідальності за участь у антиконкурентних узгоджених діях.

Адміністративна комісія – Японська Комісія з чесної торгівлі, забезпечує дотримання норм Антимонопольного Закону та інших нормативно-правових актів в цій сфері, контролює функції ринку, розвиток економіки та підприємницької діяльності задля запобігання та виявлення дій, що є порушенням Закону, суворо регулює та приймає заходи з усунення незаконних дій.

Комісія – незалежний адміністративний орган, що складається з голови та чотирьох членів комісії, яких призначає прем'єр-міністр за згодою Парламенту з числа експертів у галузі права чи економіки. Комісія виконує свої обов'язки як абсолютно незалежний адміністративний орган без керівництва чи контролю інших органів. один з її організаційних підрозділів – Генеральний секретаріат, бере на себе відповідальність з документообігу задля забезпечення комісії всім необхідним в процесі розслідування та нагляду у випадках, пов'язаних з Антимонопольним законом.

Проаналізувавши передовий досвід в сфері антимонопольної діяльності відповідно до ключових моделей конкурентного законодавства, зазначимо, що за будь-якої з існуючих моделей функціонування конкурентних органів простежується тенденція відокремлення функцій розслідування порушень о законодавства та функцій формування конкурентної політики, аналітичного та інформаційного забезпечення, розвитку чесної конкуренції, методологічного та методичного забезпечення конкурентних відомств. Тобто підрозділи, що займаються розслідуванням справ, не обтяжені спектром додаткових функцій загально-відомчого характеру, що можуть гальмувати не тільки процес розслідування, а й негативно вплинути на процеси вдосконалення роботи конкурентного відомства.

Підсумовуючи вищенаведене, констатуємо – кожна з вказаних моделей є специфічною в здійсненні державного контролю узгоджених дій у вигляді припинення монополістичної діяльності (намагання утворення картельних змов). Американська система жорсткіша щодо санкцій у випадку обмежувальних угод, за європейську, що заснована на принципі контролю, а не заборони створення та діяльності монополістичних структур. З огляду на сферу застосування антимонопольних законів в різних країнах світу, можна виокремити той факт, що в більшості випадків законодавство чітко територіально розмежоване, регулює умови діяльності фірм в межах національних регіонів (ринків). Тільки законодавчі акти США, Канади та ЄС в окремих деталях є екстериторіальними.

Аналіз трьох систем контролю процесів картелізації шляхом виявлення та припинення узгоджених дій учасників господарської діяльності, дозволяє акцентувати увагу на тому факті, що вітчизняний нормотворець обрав в якості фундаментальних принципів побудов антикартельних норм антимонопольно-конкурентного законодавства європейські та заклав шлях формування та подальшого розвитку конкурентного законодавства на основі Європейського, зокрема, Німецького досвіду. Відбулось це внаслідок існуючої значної спорідненості європейської та української правових систем,

географічна наближеність та економічна доцільність формування спільного економічного простору. Окремо варто виділити існуючу необхідність вдосконалення правової бази, якою забезпечується контроль картелізації національної економіки в рамках гармонізації векторів взаємодії України з ЄС.

Особливості протидії картелізації відповідно до сформованих в світовій практиці моделей антимонопольної діяльності держави підтверджує думку американських дослідників (В. Кіп Віскузі, Джон М. Вернон, Джозеф Е. Гарингтон), які вважають, що навіть у разі антимонопольного контролю тільки зрідка вдається ідеально відтворити ринок, який знову б діяв ефективно. У більшості випадків простежується відхилення від досконалої конкуренції, нею не можна нехтувати, адже її, навіть, при, начебто, найстаранніше опрацьованій і складній системі ціноутворення не можна виправити [80].

Вітчизняне конкурентне законодавство має розглядатися, за умови розгляду світових моделей протидії картелям, в загальному контексті формування ринкової економіки, яка базується на основі вільної і чесної конкуренції, коли вільне ціноутворення відіграє ключову роль у функціонуванні ринку. Сьогодні дуже вдалим вважаємо прийняте у законодавстві Євросоюзу поняття «неспотворена конкуренція в ринковій економіці», яке є одним з визначених положень Римського договору та являється однією з цілей, якої ЄС непинно прагне досягти у своїй діяльності.

Останні роки ХХ століття виявились переломними в розвитку конкурентного законодавства, що зумовлено початком створення власних законодавчих систем захисту конкуренції на основі класичних – американської та європейської моделей конкурентного законодавства країнами колишнього Радянського Союзу. Всі країни світу сьогодні мають розвинуте законодавство з питань захисту та підтримки конкуренції, що сприяє розвитку міжнародної торгівлі й економічної інтеграції в рамках

інтернаціоналізації економічного розвитку Світу. Україна, в свою чергу, активно формувала конкурентне законодавство в концептуальній гармонії із основними нормами Європейського законодавства, проте, варто зазначити, що, впродовж майже шістдесяти років законодавчого регулювання конкуренції не існувало. Тому, в реаліях економічного сьогодення, при загостренні монополістичних тенденцій та складність адаптації норм конкурентного права зарубіжних країн ми можемо побачити недостатню поки ефективність заходів, спрямованих на протидію картелізації національної економіки, підтримки та розвитку чесної конкуренції.

Висновки до Розділу 2

Сучасний розвиток економіки неможливо уявити без конкуренції та змагальності суб'єктів господарювання. Таким видом суспільно-економічної діяльності вагомо стимулюється формування й розвиток ринкового середовища й виробництво товарів і послуг. Загострення фінансової кризи в світовій економіці спонукає суб'єктів господарювання до перегляду стратегії і тактики ринкової поведінки, пошуків нових шляхів і засобів координації зусиль з метою набуття додаткових конкурентних переваг над іншими суб'єктами господарювання.

Однією з надійних і перевірених практик, які допомагають вистояти в конкурентній боротьбі, в завоюванні нових позицій, є узгодження конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, спрямованої на координацію діяльності та впливу на сучасні ринки. Типовою ознакою узгоджених дій є те, що, вдаючись до них, підприємства мінімізують свої витрати і ризики конкуренції на основі координації спільних зусиль погодженої поведінки. Результатом такої координації, як правило, є зниження рівня конкуренції у певних сферах господарської діяльності,

монополізація окремих сегментів ринку товарів і послуг. В умовах загострення конкуренції на внутрішніх і світових ринках цей процес позначений особливою складністю та багатовимірністю, внаслідок чого контроль за картельним змовами в національній економіці набуває все більшої актуальності, стає одним з пріоритетних напрямів діяльності антимонопольних органів.

Державний контроль за узгодженими діями – це сукупність дій системи органів Антимонопольного комітету України, які стосуються перевірки й спостереження за узгодженими діями суб'єктів господарювання з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ у відповідній діяльності, вжиття заходів щодо недопущення негативних незворотних наслідків для суб'єктів господарювання внаслідок антиконкурентних узгоджених дій та ухвалення рішення про притягнення винних осіб до передбаченої законом відповідальності.

У вітчизняній практиці протидії картельним змовам є успіхи в частині виявлення, припинення змов та притягнення порушників законодавства до відповідальності. Незважаючи на це, застосування заборон на антиконкурентні угоди не має такої багатой практиці, як, наприклад, реалізації заборон на зловживання домінуючим становищем або недобросовісну конкуренцію. Однак це не означає, що українській економіці не притаманні ці небезпечні тенденції монополістичної діяльності на товарних ринках. Необхідність і результативність протидії картелям пов'язана як з зовнішньою, так і з внутрішньою економікою картелів, особливо з механізмами, що забезпечують дотримання умов змови і адаптацію його учасників до обставин, що змінюються.

Враховуючи статистику картельних змов на товарних ринках та вагомість антиконкурентних наслідків від їх укладання сьогодні є актуальною є діяльність щодо вдосконалення організаційно – правового механізму контролю за цим вилом порушення законодавства сфері захисту

економічної конкуренції з урахуванням багатого світового досвіду в цій царині.

Незважаючи на визнання картелю в якості найбільш небезпечної форми монополістичної практики, міжнародний досвід протидії змов характеризується значною різноманітністю. Це стосується складу правопорушення, кваліфікації, так і видів санкцій, які в одних країнах можуть становити від п'яти років тюремного ув'язнення максимум (наприклад, в Бельгії) до десяти років (у США), а в інших далеко не завжди навіть потенційно є кримінальними. У деяких випадках кримінальні санкції законом передбачені, але не застосовуються (Франція, Кіпр, Словаччина). Ймовірно, такий підхід до вибудовування системи протидії картелів побудований на широко поширеною презумпції недоцільності застосування кримінального переслідування, а також враховує складності, пов'язані з ідентифікацією угод як картельних.

За останні десятиріччя в розвитку конкурентного законодавства України було створено головне – фундамент протидії монополістичним тенденціям та сформовано комплекс методів підтримки конкуренції, сьогодні українське законодавство у сфері захисту економічної конкуренції сформувалось в окрему галузь права, матеріальні норми якого відповідають принципам конкурентного права ЄС в частині протидії картельним змовам зокрема. Варто зазначити, що завдання щодо створення належних правових та інституційних засад державного захисту конкуренції від картельних змов виконано, чинне законодавство в цій частині гармонізовано із відповідними нормами ЄС, з урахуванням також тих змін, які нещодавно було запроваджено в європейське конкурентне законодавство, проте, реформа конкурентного законодавства Європи, що здійснюється останніми роками, зумовлює необхідність подальшого удосконалення українського законодавства у цій сфері з метою їх повної гармонізації в контексті забезпечення цілісності правил конкуренції в рамках Спільного Ринку.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора: [46; 103; 104; 106; 107].

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ КАРТЕЛЬНИХ УГОД

3.1. Система методичних заходів виявлення картелів у формі цінових змов

Останнім часом економіка України стикнулася з проблемою цінових стрибків на споживчих ринках і серед причин подібного явища не останнє місце належить наслідкам монополізації національної економіки. Найпарадоксальнішим є те, що цінові збурення мають місце не лише на ринках природних монополій, олігопольних чи монополізованих, а й на ринках з конкурентною структурою. Це означає, що інтереси національної економіки страждають не тільки від збагачення найбільших корпорацій, а й від можливості пересічного підприємця вступити в цінову змову.

Цінові змови – найнебезпечніший вид порушення законодавства про захист економічної конкуренції, враховуючи описані в попередніх розділах наслідки для розвитку конкурентного середовища та забезпечення макроекономічної стабільності, ці дії нехтують принципом чесності у конкурентному змаганні, що не припускають можливостей таємної змови з конкурентами, зокрема змову про рівень цін, спрямовану на підрив добросовісної конкуренції за рахунок масового споживача. Цей вид правопорушення найважче виявити та довести.

Сьогодні світовою практикою накопичено широкий спектр заходів ефективного антимонопольного регулювання, спрямованих саме на припинення цінових змов, які могли б ефективно використовуватись в Україні, зокрема, – введення жорсткіших санкцій за участь у картелі щодо

встановлення ціни⁷, включення фізичних осіб-індивідуальних підприємців до переліку суб'єктів аналізу в антимонопольно-конкурентному законодавстві.

Не зважаючи на загальний характер національної моделі антимонопольної політики, цінові змови є забороненими у всіх країнах. Так само, як в умовах жорсткого недопущення в США, в умовах середнього ступеня терпимості, що базується на «rule of reason» в Євросоюзі так і в умовах найбільш лояльного ставлення в Японській моделі, фіксація ціни заборонена.

Світова антимонопольна практика відзначається постійним пошуком оптимального співвідношення формально-юридичних та економіко-аналітичних методів та інструментів захисту економічної конкуренції в умовах підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних економік [202].

Накопичений досвід антимонопольного регулювання провідних країн світу, зокрема, Комплекс принципів і правил ООН з питань конкуренції переконливо свідчить про відсутність необхідності застосування жорстких методів захисту конкуренції в країнах, що розвиваються,⁸ проте системність і своєчасність як принципи реалізації антимонопольного контролю цінових змов повинні лежати в основі ефективної протидії ціновим змовам.

Загалом, в країні з найжорсткішим типом антимонопольної політики, – США, санкції за порушення конкурентного законодавства у вигляді картельної змови щодо фіксації рівня цін передбачено не тільки адміністративну, а й кримінальну відповідальність. Це аргументовано завдає

⁷ Дана пропозиція підтверджена 27 січня 2009 року на презентації аналітичного огляду щодо стану конкурентного права та конкурентної політики в Україні, представлена експертами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР): «...першочерговими є рекомендації ОЕСР щодо необхідності запровадження в Україні: кримінальної відповідальності за створення картелів».

⁸ Генеральна асамблея ООН прийняла ще у 1980 р. Комплекс принципів і правил ООН з питань конкуренції, що зафіксовані в резолюції Генеральної асамблеї ООН № 35/63 від 5 грудня 1980 р. і в Типовому законі з питань конкуренції, прийнятому ЮНКТАД (Конференція ООН з торгівлі та розвитку - орган Генеральної асамблеї ООН, заснований у 1964 р.). З цього часу в світі розпочався бурхливий процес прийняття конкурентного законодавства, налагодження співпраці між державою і підприємцями з метою ефективного виконання цього законодавства. До основних принципів Комплексу принципів і правил ООН з питань конкуренції, зокрема, відносяться: заборона картелів (заборона угод про встановлення цін, у тому числі цін на експортні та імпорتنі товари, зговорів щодо заявки або фальсифікації заявки, угод про розподіл ринків або споживачів тощо); заборона вертикальних обмежень і здійснення контролю за злиттям, якщо внаслідок злиття підприємства (фірми) набувають домінуючого становища тощо.

суспільству значно більшої шкоди у порівнянні з іншими видами порушень в сфері захисту конкуренції, таємністю та завуальованістю угод, що їх також складно виявити та припинити.

Вітчизняне законодавство в сфері боротьби із ціновими змовами характеризується, як зазначалось в передніх розділах роботи, глибокою концептуальною гармонією між правилами конкуренції ЄС та нормами Закону України «Про захист економічної конкуренції» саме в сфері регулювання цінових змов. І, хоча, за останні два десятиріччя практика протидії ціновим змовам не зазнала докорінних змін, подібність норм, на нашу думку, мала б сприяти синхронному впровадженню нововведень в конкурентній політиці. Проте, специфіка економічної та політичної ситуацій висуває на перший план зовсім інші завдання. В рамках Договору про заснування Європейського Співтовариства від установ ЄС та від держав-членів вимагається забезпечити розвиток економічного та монетарного союзів у відповідності з принципами відкритості ринків та вільної конкуренції, а також гармонізувати правову базу, яка забезпечує цілісність правил конкуренції в рамках Спільного Ринку. Варто зазначити, що саме в ситуації з антимонопольним законодавством, досвід, набутий Європейською Комісією у застосуванні Статті 81 ЄС за сорок років, мав би надзвичайно ефективно посприяти розвитку конкурентного законодавства України і, також можливо, – розробці відповідної методології для оцінки антиконкурентної поведінки суб'єктів господарювання в окремих випадках, адже, навіть термінологія головних документів (основні положення Закону України «Про захист економічної конкуренції» та ст. 81 Договору ЄС), що визначають механізм антимонопольного контролю цінових змов в значній мірі є ідентичною: чітке визначення для відповідних понять.

В значній мірі можна охарактеризувати систему методичних заходів виявлення цінової змови на товарному ринку як дієву, враховуючи звіти АМКУ та статистику припинення цих порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Із числа виявлених та припинених випадків

антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання майже третина стосувалась встановлення цін. Найважливішим є той факт, що цінові змови спостерігаються на ринках соціально важливих товарів, заходам з обмеження монополізму та забезпечення інтересів споживачів на яких варто приділяти найбільшу увагу (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Соціально важливі ринки в Україні в 2008-2014 рр. [узагальнено автором]

Рік	Ринки
2008	лікарських засобів, нафтопродуктів, продуктів харчування
2009	лікарських засобів, паливних ресурсів, хліба та хлібобулочних виробів, борошна, зерна, послуг морських портів, платних обов'язкових медичних послуг, цукру, цементної продукції
2010	лікарських засобів, паливних ресурсів, хліба та хлібобулочних виробів, продовольчих ресурсів, фінансових послуг, транспортних послуг, телекомунікаційних послуг
2011	лікарських засобів, паливних ресурсів, хліба та хлібобулочних виробів, житлово-комунальних послуг, готельних послуг, ритуальних послуг, адміністративних послуг, бетону та цегли, автостанційних послуг
2012	лікарських засобів, паливних ресурсів, хліба та хлібобулочних виробів, житлово-комунальних послуг, готельних послуг, ритуальних послуг, послуг у сфері підключення об'єктів містобудування, молока для промислової переробки, послуг у сфері збору, вивезення, перероблення та захоронення побутових відходів
2013	лікарських засобів, житлово-комунальних послуг, паливних ресурсів, супутніх послуг адміністративним послугам
2014	лікарських засобів, паливних ресурсів, хліба та хлібобулочних виробів, житлово-комунальних послуг, ритуальних послуг, адміністративних послуг, бетону та цегли, автостанційних послуг

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики

В цілому, система методичних заходів виявлення картелів у формі цінових змов базується на аналізі ринку, в межах якого досліджується факт порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Аналіз може бути проведено, виходячи з двох моделей: юридичної та економічної.

Юридична модель доказування цінової змови засновується на твердженні, що будь-які прямі (а у багатьох випадках непрямі) контакти між конкурентами створюють практично незаперечну презумпцію наявності узгоджених дій на ринку. Встановити факт обміну або отримання інформації

досить просто, тому антимонопольним органам зазвичай не складає великих труднощів довести їх наявність.

П.1 ч.2 ст.6 Закону про захист цінові змови визначено як узгоджені дії, які стосуються встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів, в сфері припинення цих злочинів АМКУ обмежується застосуванням господарсько-правової відповідальності, проте, вкотре піднімається питання про необхідність впровадження жорсткіших санкцій, та, зокрема, кримінальної відповідальності за ці правопорушення, як найбільш загрозливі для розвитку конкурентних відносин та макроекономічної стабільності національної економіки.

Ефективність в розслідуванні цінових змов залежить від належного встановлення (доведення) ознак правопорушення в діях (бездіяльності) суб'єктів господарювання. Проте, збір доказів в процесі розслідуванні таких порушень ускладнений таємним (прихованим) характером узгодженої поведінки та специфікою взаємопов'язаної поведінки фірм в умовах олігополії. Мусимо наголосити, що коректна ідентифікація цінової змови як різновиду картелю вимагає ґрунтовного підходу. Коректною визначимо ідентифікацію картельної цінової змови таку, що беззаперечно вказує на наявність домовленості і виключає можливість трактування стратегічної конкурентної поведінки у вигляді цінового паралелізму за допомогою прямих та непрямих доказів змови.

В рамках світового досвіду в контексті критики антимонопольної діяльності держави неодноразово піднімалось питання про «легкість» ідентифікації антимонопольними органами цінової змови спираючись на структурний аналіз ринку, тобто без детального вивчення особливостей ринку і окремої ситуації визнавалось, що господарюючі суб'єкти змовились за ціною.

В практиці АМКУ отримання необхідної інформації для прийняття рішень з питання контролю за картелями відбувається відповідно до Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів

господарювання на ринку, затвердженої розпорядженням Антимонопольного комітету України від 05.03.2002 р. № 49-р (далі — Методика) і цей процес розбито на ряд стадій, що дозволяють об'єктивно, з урахуванням кількісних та якісних показників визначити наявність/відсутність домінування на ринку.

(рис.3.1)

Методикою встановлено етапи визначення наявності або відсутності фактів домінування на товарному ринку, їх кількість і послідовність проведення може бути змінено в залежності від фактичних обставин, таких як особливості товару, структура ринку, обсяги наявної інформації про стан ринку тощо. Не дивлячись на це, частота і повторюваність цінових змов на товарних ринках переконливо свідчать про недостатню ефективність існуючого алгоритму аналізу товарного ринку, що використовується АМКУ

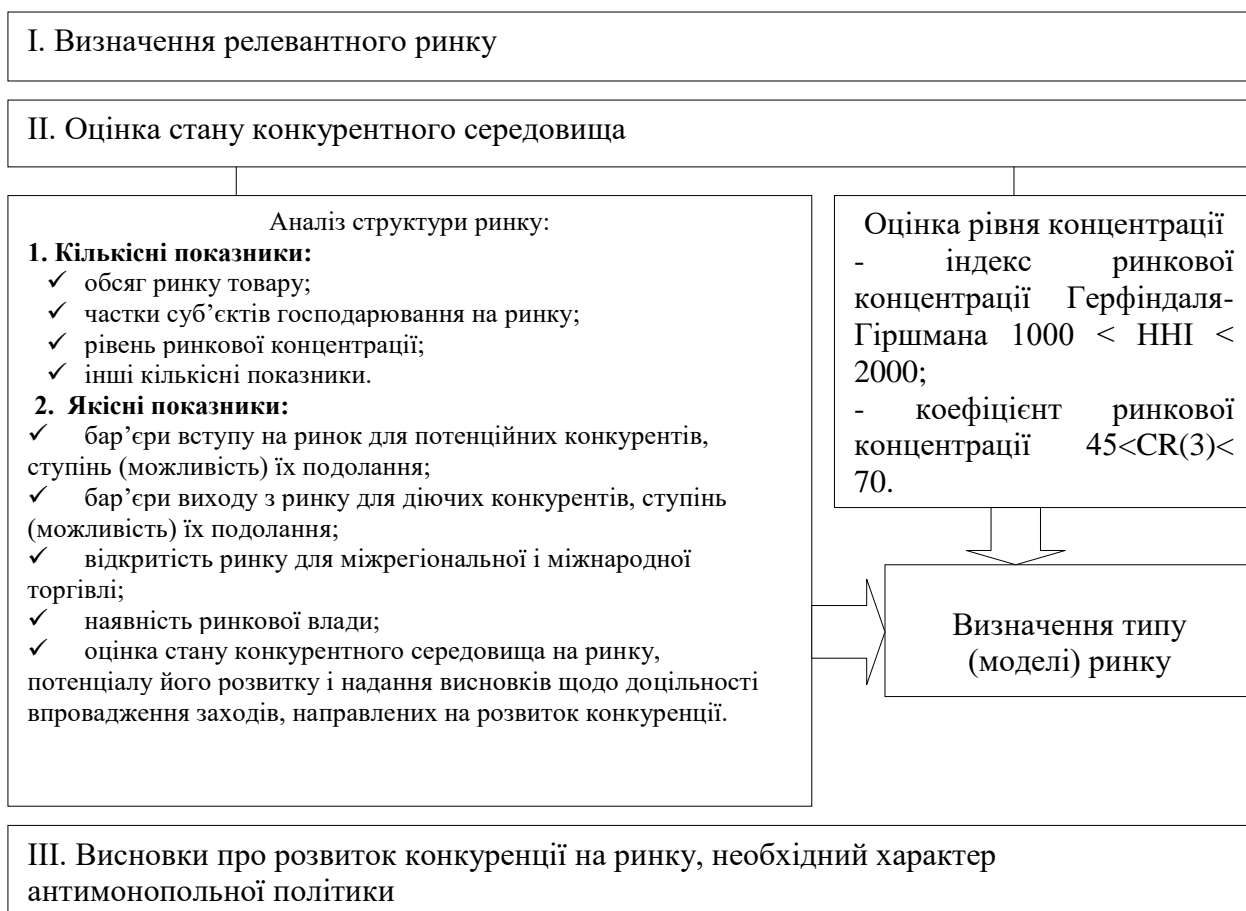


Рис. 3.1. Методика аналізу конкурентного середовища на товарному ринку

Джерело: складено автором самостійно

Слід звернути увагу на те, що в рамках такого алгоритму аналізу ситуації на ринку, ключові параметри картелізації залишаються недослідженими. Адже, на олігопольних товарних ринках досить важко говорити про незалежність, наприклад, цінової поведінки господарюючих суб'єктів, особливо в ситуації доступності великої кількості інформації про конкурентів з публічних джерел. Тому паралельне встановлення цін суб'єктів таких ринків досить легко визнати узгодженими і встановлення факту паралелізму в діях на олігополістичному товарному ринку саме по собі не є достатнім обґрунтуванням наявності цінової змови, якщо відсутні прямі докази контактів між конкурентами з метою її фактичної організації.

Основна проблема методології виявлення цінової змови – встановлення обставин, які достовірно кваліфікують порушення як цінову змову. Мова йде про визначення тих факторів ринку, які зумовлюють негативні наслідки узгоджених дій, обґрунтування економічної виправданості таких дій з погляду їх сприяння ефективності товарно-грошового обігу та задоволення інтересів споживачів, розвитку технологій тощо. Довести відсутність об'єктивних причин щодо скоєння аналогічних дій за можливо за обставинами, що безпосередньо впливають на певну поведінку відповідачів, тобто, при встановленні однакових цін - це здійснення порівняння складових собівартості їх продукції або інших показників діяльності учасників ринку, яким дається оцінка органами АМКУ. Зокрема, вони встановлюють відсутність причинно-наслідкового зв'язку між схожістю дій (бездіяльності) суб'єктів господарювання та обставинами, які їх обумовлюють.

Визначення ознак антиконкурентних узгоджених дій шляхом аналізу ринкової ситуації передбачає, насамперед, здійснення виявлення негативних змін на ринку – індикаторів картелізації, які можуть свідчити про наявність антиконкурентних узгоджених дій, наприклад, синхронне підвищення цін на конкретний товар. Крім того, потрібен аналіз ознак негативних проявів щодо їх відповідності антиконкурентним узгодженим діям і аналіз специфіки ринків, на яких мають місце негативні прояви, щодо можливості на них

антиконкурентних узгоджених дій. Безумовно, дослідження повинне бути проведене, в першу чергу, з метою виявлення причин негативних змін на ринку.

Забезпечення доказів у справах про цінові змови є найскладнішим аспектом застосування законодавства про захист економічної конкуренції. Окрім завдання щодо розмежування цінової змови та паралельного ціноутворення, складність в процесі протидії картелізації полягає у відсутності прямих документальних доказів змови, таких, що безпосередньо вказують на контакт або зв'язок між учасниками картелю і описують протиправний зміст узгоджених дій – документальне підтвердження наявності антиконкурентних узгоджених дій (електронне листування сторін, в якому обговорюються його істотні умови, а також відповідні чернетки або службові записки, які готували співробітники компаній-учасниць змови, копія письмової угоди між учасниками, заява особи, яка була присутня на зустрічах і дійшла згоди з конкурентами, звіт суб'єкта про зустріч з конкурентами, де було досягнуто згоди тощо).

Непрямими доказами цінової змови на товарному ринку є такі, що вказують на картельну діяльність, але не описують прямо умови узгодженої поведінки чи її частини; синхронність та одноманітність поведінки конкурентів при відсутності на те об'єктивних причин. Найпоширенішими з них є:

– *докази зв'язку*: свідчення того, що представники конкурентів зустрічалися або будь-яким іншим чином мали зв'язок один з одним. Такі свідчення не відображають змісту контакту. Вони представлені:

а. записами телефонних розмов (але не їх суть), квитанціями телефонних переговорів представників конкурентів чи про їх спільні поїздки в одне і теж місце, чи спільну участь у семінарах, конференціях, інших видах зустрічей;

б. іншими непрямими свідченнями спілкування з метою узгодження поведінки (протоколи зустрічей, зі згадуванням цін або потужностей, але не договори; внутрішні документи, які відображають знання цінової стратегії

конкурентна або майбутнього підвищення ціни конкурентом, взаємні подарунки);

– *економічні докази:*

- а) створення бар'єрів (перешкод) входження на ринок для нових суб'єктів господарювання; вимушений вихід з певного ринку конкурентів;
- б) зміни у обсягах продажу товарів, що супроводжується зростаннями цін та погіршенням умов угод, появою практики нав'язування додаткових умов купівлі-продажу;
- в) скорочення обсягу продажів товарів-субститутів на відповідних ринках.

Класична схема виявлення цінових змов в антимонопольній практиці передбачає доведення факту узгоджених дій за допомогою прямих доказів, проте, навіть за відсутності доказів наявності письмової угоди, висновок про існування між сторонами усної домовленості щодо встановлення ціни може бути теоретично зроблений на основі аналізу їх поведінки. При цьому слід враховувати, що бездіяльність визнається виявом волі укласти угоду тільки у випадках, передбачених законом або таких угод, що мали місце раніше. Іншими словами, тільки негативні наслідки, що виникають внаслідок активної поведінки господарюючих суб'єктів, підтверджені результатами *економічного аналізу* можуть бути основою для висновку про наявність між ними угоди.

У випадку антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання основним об'єктом такого аналізу є схожі дії учасників одного й того ж ринку (наприклад, синхронне чи близьке в часі встановлення цін на однаковому рівні). В якості предмету цього аналізу виступає, насамперед, необхідність розрізнення антиконкурентної змови від паралельної поведінки. Головним методом аналізу при цьому повинен виступати метод «від зворотнього». Цей метод передбачає порівняння фактичної ситуації на ринку з певною ідеальною моделлю поведінки суб'єктів господарювання у разі, коли вони завідомо керувалися б не взаємними зобов'язаннями щодо свідомого обмеження конкуренції, а

об'єктивними спонукальними мотивами щодо максимізації прибутку або ж забезпечення інтересів менеджменту. У випадку, якщо між фактичною ситуацією і ідеальною моделлю виявляються істотні відмінності, може бути зроблений висновок про наявність антиконкурентних узгоджених дій.

Метод «від зворотнього» доцільно підкріплювати непрямыми доказами наявності узгоджених дій. Йдеться про ознаки, які, хоч і не є достатніми для висновку про наявність картельної змови, оскільки можуть викликатися й іншими причинами, проте, як правило, їй притаманні.

Визначення ознак антиконкурентних узгоджених дій шляхом економічного аналізу ринкової ситуації передбачає декілька етапів.

На першому визначається наявність специфічного об'єкту аналізу, тобто, певних негативних змін на ринку, що можуть свідчити про наявність антиконкурентних узгоджених дій.

Негативними змінами на ринках товарів, виявлення яких є підставами для початку дослідження органами Антимонопольного комітету України наявності антиконкурентних узгоджених дій у вигляді цінової змови, зокрема, є:

- істотне зростання рівня цін на ринку товару протягом короткого проміжку часу, що перевищує темпи інфляції;
- встановлення не менше ніж двома суб'єктами господарювання з істотною ринковою часткою однакових цін чи інших умов придбання або реалізації товару;
- встановлення кількома продавцями (покупцями) обов'язкових додаткових умов продажу (купівлі) певного товару;
- утворення перешкод вступу на ринок для нових суб'єктів господарювання;
- вимушений вихід конкурентів з ринку певного товару;
- зменшення обсягів продажу на ринку певного товару при збільшенні його ціни;
- зменшення обсягів продажу взаємозамінних товарів на

відповідних ринках товару;

– збільшення обсягів продажу товару (товарів) на менш вигідних умовах, ніж ті, які звичайно існують на ринку.

У разі, якщо такі прояви наявні на ринку, здійснюється наступний етап дослідження. Його метою є встановлення наступного: чи мають зміни на ринку ознаки, притаманні саме антиконкурентним узгодженим діям. Слід зазначити, що відповідність наявних на ринку явищ ознакам картелів має аналізуватися у двох аспектах: з точки зору особливостей власної поведінки суб'єктів господарювання і з точки зору особливостей ринків.

Характеристики поведінки учасників ринку, що можуть свідчити про узгодження конкурентної поведінки, є досить різноманітними і значною мірою залежать від характеру дій. Наприклад, у випадку цінових змін цими ознаками можуть бути:

– одночасність або однорідність (упорядкованість) зміни цін у часі (наприклад, зміни цін у різних суб'єктів господарювання відбуваються щопонеділка, чи кожні п'ять днів тощо);

– регулярні зміни цін, які не можуть бути пояснені при відсутності певної форми угоди;

– однаковий або практично однаковий розмір зміненої ціни в різних учасників ринку;

– одночасне зростання цін декількох суб'єктів господарювання за умов збільшення пропозиції на ринку, зростання в них товарних запасів, наявності надлишкових потужностей або скорочення чи незмінності їхніх витрат;

– наявність однакової ціни за істотно різних витрат, її підтримання незалежно від змін попиту та пропозиції;

– однакова ціна на товари різної якості.

– істотна зміна цін значною кількістю продавців схожих товарів, особливо, коли ціни змінюються на однакову величину і в однаковий період часу;

- одночасне (синхронне за певний період) підвищення цін у декількох суб'єктів господарювання за умови підвищення пропозиції на ринку;
- одночасне (синхронне за певний період) підвищення цін у декількох суб'єктів господарювання за умови підвищення у них товарних запасів;
- одночасне (синхронне за певний період) підвищення цін у декількох суб'єктів господарювання за умови скорочення чи незмінності їх витрат;
- однакова ціна має місце при наявності істотно різних витрат;
- однакова ціна підтримується незалежно від зміни попиту та пропозиції;
- однакова ціна встановлюється на ринку, де ніколи не спостерігалось короткострокове встановлення однакової ціни без угод;
- однакова ціна встановлюється на товари різної якості;
- мають місце зміни цін, не властиві конкретним ринковим умовам, за відсутності певної форми угоди, наприклад, ціни різко підвищуються в період наявності зайвих потужностей;
- надання суб'єктами господарювання однакових пояснень, які використовуються при обґрунтуванні зміни цін.

Будь-яке звуження діапазону різниці цін суб'єктів господарювання на даному ринку може вказувати на угоду між ними щодо обмеження конкуренції. На нашу думку, окрім вказаного інструментарію по виявленню картельних угод корисним є аналіз зрушень цін у часі. Проте, складність застосування такого підходу полягає в тому, що ціни та динаміка їх змін можуть бути дуже схожими і у випадку, коли ринок є висококонкурентним, а товари однорідними. Отже, факт ідентичності цін не є достатнім для доказу існування узгоджених дій, чи координації цін на ці товари. Потрібно мати широкий діапазон фактів, які б підтверджували, що певна цінова поведінка суб'єктів господарювання не могла виникнути/виникла, інакше, як за угодою.

При аналізі можливого причинно-наслідкового зв'язку змін на ринках з узгодженням конкурентної поведінки з точки зору ринків з'ясовується, чи допускають особливості відповідних ринків можливість антиконкурентних узгоджених дій на них. При цьому доцільно брати до уваги, зокрема:

- однорідність товару. На ринках товарів з великим ступенем диференціації антиконкурентні узгоджені дії мало ймовірні, навпаки, із зростанням однорідності товару підвищується ймовірність антиконкурентних узгоджених дій, оскільки зменшуються витрати на обмін інформацією між їх учасниками;

- стабільність («зрілість») ринку. Оскільки учасники антиконкурентних узгоджених дій, які, зокрема, передбачають фіксацію ціни чи обсягів попиту (пропозиції), не можуть безперервно обмінюватися інформацією та постійно змінювати умови реалізації (придбання) товарів, стосовно яких досягнута домовленість, ці умови (ціна, обсяги закупівель чи продажів) з необхідністю мають планово-прогнозований характер. Однак планове прогнозування ціни та/або обсягів виробництва можуть бути застосовані лише за умов передбачуваного, стабільного співвідношення попиту та пропозиції. Тому на ринках, на яких попит і пропозиція не збалансовані, зокрема, на ринках, що розвиваються, чи в період збурень ринку антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання мало ймовірні;

- структурні особливості ринку. На ринках так званої «жорсткої» олігополії (2-3 учасники) суб'єкти господарювання з приблизно рівними ринковими частками здебільшого мають всебічну, повну та оперативну інформацію про ринкову поведінку один одного. Тому вдаватися до активних дій щодо встановлення неконкурентної ціни та нести витрати на забезпечення механізму вчинення антиконкурентних узгоджених дій для них здебільшого немає мотивів. На таких ринках, як правило, має місце паралельна поведінка, яку українське антимонопольно-конкурентне законодавство дозволяє розглядати як зловживання колективним

монополюним (домінуючим) становищем.

На товарних ринках, на яких діє велика кількість учасників з симетричними частками, налагодження ефективної системи обміну інформацією між суб'єктами господарювання, сукупна ринкова частка яких є достатньо великою, пов'язана з суттєвими додатковими витратами, збільшенням вартості інструментів вчинення антиконкурентних узгоджених дій. У зв'язку з цим імовірність вчинення антиконкурентних узгоджених дій на високодисперсних товарних ринках є малою.

У випадку, якщо зміни на ринку є притаманними антиконкурентним узгодженим діям суб'єктів господарювання, а особливості ринків не роблять вчинення таких дій неможливим відбувається наступний етап економічного аналізу. Метою цього етапу є визначення того, чи можуть бути негативні прояви на ринках пояснені будь-якими іншими причинами, крім антиконкурентної змови. Якщо встановити такі причини неможливо, робиться висновок про наявність антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання на ринку і здійснюється визначення кола осіб - суб'єктів господарювання, які є учасниками таких дій.

Для того, аби правомірно застосовувати норми законодавства щодо змовників, АМКУ поглиблено [48] вивчає причинно-наслідкові зв'язки змін на ринку, на якому виявлено випадки узгодженої конкурентної поведінки, з'ясовує умови того, чи в даній ситуації підстави стверджувати, що цінова змова можлива. Необхідно відзначити, що такий же підхід має місце і в світовій практиці і в Україні його активно використовують останнім часом. З одного боку це пояснюється складністю у збиранні прямих доказів по справах внаслідок обмежених повноважень органів АМКУ з другого, – значним обмеження конкуренції внаслідок змов і відчутним підвищенням загального рівня цін та порушенням макроекономічної рівноваги і, безумовно, необхідністю виявлення та припинення цінових змов. Так, з метою запобігання монополізації суспільно важливих ринків, Комітетом щорічно ініціюється проведення складних поглиблених досліджень,

наприклад, на ринках роздрібної реалізації світлих нафтопродуктів та лікарських препаратів (до слова, найбільша кількість порушень законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання виявлена саме на цих ринках; лише за результатами розслідувань таких порушень у центральному апараті Комітету встановлено факти завищення вартості поставленого товару у розмірі майже 94 млн. грн. [48], що ілюструється розслідуванням показових справ в практиці АМКУ.

Методологію використання економічного аналізу в процесі виявлення цінових змов в практиці антимонопольних органів проілюструємо за допомогою дослідження показових справ.

В 2014 році за результатами ґрунтовного дослідження ситуації з цінами на бензини і дизельне пальне, які зазнали стрімкого зростання протягом січня-квітня 2014 року, територіальними відділеннями Комітету розпочато розгляд 87 справ про порушення законодавства у сфері захисту економічної конкуренції. З метою запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції на ринках моторних бензинів, дизельного пального Комітетом надано обов'язкові для розгляду рекомендації суб'єктам господарювання, які працюють під брендами «Лукойл», «ОККО», «WOG», «Shell», «Паралель», «Укрнафта», «Веста», «Авіас» та «БРСМ-Нафта» вжити заходів щодо встановлення роздрібних цін на моторні бензини та дизельне пальне на рівні, який існував би за умов значної конкуренції на ринку. Оскільки окремі оператори ринку не вжили заходів щодо встановлення роздрібних цін на моторні бензини та дизельне пальне на рівні, який існував би за умов значної конкуренції на ринку та не надали Комітету документи та матеріали, які б свідчили, що встановлені на їхніх АЗС ціни є економічно обґрунтованими, Комітетом розпочато комплексне поглиблене дослідження ринків роздрібної торгівлі світлими нафтопродуктами із залученням територіальних відділень.

Того ж 2014 року показовою є справа про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання щодо підвищення роздрібних цін на дизельне паливо в м. Харкові ТОВ «АЛЬЯНС ХОЛДИНГ», ТОВ «Татнафта-АЗС-УКРАЇНА», ПАТ «УКРНАФТА», ТОВ «ПРЕСТИЖ 10», ТОВ «АВАНГАРД 10 », ПП «ЛУКОЙЛ-УКРАЇНА», ТОВ «ВОГ РІТЕЙЛ», ПП «ОККО-БІЗНЕС» та ПП «ОККО-НАФТОПРОДУКТ», щодо яких суд визнав обґрунтованими висновки АМКУ про узгодженість дій господарюючих суб'єктів з підняття цін на високооктанові моторні бензини при відсутності на те об'єктивних причин. АМКУ довів, що узгодженість дій господарюючих суб'єктів підтверджено синхронністю підвищення та утримання цін на однаковому рівні протягом 25.02.2014 р. – 07.03.2014 р. в місті Харків, в той час як придбання високооктанових моторних бензинів відбувалося у різних постачальників і за різною ціною. Окрім цього, з'ясовано, що відсутність об'єктивних причин підвищення цін обґрунтовувалася тим, що динаміка зростання роздрібних цін випереджала зростання оптових цін на паливо.

В 2015 році АМКУ за результатами розгляду справи про картельну змову торговельних мереж, які діють під брендами «Сільпо», «Фора», «Фуршет», «Велика Кишеня», «ЕКО Маркет», «Караван», «БІЛЛА», «НОВУС», «Спар», «Бімаркет», «МЕТРО», «АШАН», «АТБ», «Перехрестя», а також дослідницької компанії ТОВ «АС Нільсен Юкрейн», прийняв рішення про накладення штрафу в розмірі 203,616 млн. гривень.

Головним аргументом по справі стало твердження про те, що між мережами був інформаційний обмін, зокрема, щодо цін та методики ціноутворення з метою замовлення аналізу і послідуочим відповідним коригуванням конкурентної поведінки. АМКУ вважає, що рівень деталізації, актуалізації інформації та частота такого обміну інформацією в рази перевищує «необхідний і достатній рівень для оцінки ситуації на ринку» (окрім того, інформаційний обмін відбувався у формалізований та неформалізовані способи.), що є необхідним для забезпечення дотримання учасниками змови відповідної узгодженої поведінки, що призводить до втрат

споживача, утисків постачальників внаслідок того, що для торговельних мереж було суттєво підвищено рівень інформаційної прозорості про діяльність конкурентів, а для інших учасників ринку споживачів та постачальників такого ефекту не відбувається. Нерівномірність розподілу ринкової інформації стимулює обмеження конкуренції.

Окрім цього, жодна з торгових мереж не надала інформації, що підтверджувала факт власного моніторингу ситуації на ринку в необхідних обсягах, даних про врахування стану і змін ринкової кон'юнктури, розрахунку торгових надбавок, про врахування в націнці доходів від ретропотоків, натомість мережі представили відповідь на вказані питання – «категорійний менеджмент» [124].

На підтвердження описаної вище системи методів виявлення цінової змови приводимо аргумент, що АМКУ наводить по цій справі в числі непрямих доказів таємної угоди – доказ зв'язку – інформаційного обміну, семінари організовані Nielsen, рекомендації, регулярні зустрічі в тому числі з профільними асоціаціями (включаючи e-mail листування, організацію круглих столів та зустрічі з експертами), «предметом цих зустрічей було обговорення співпраці з постачальниками, зокрема, недопущення зміни впроваджених на ринку підходів співпраці з постачальниками, прогнози розвитку ринку рітейлу, а також тактичні і стратегічні питання мережевої торгівлі» [171].

Комітетом виявлено, що деякі торговельні мережі-відповідачі до постачальників застосовують практику обмеження ціноутворення на товари у відносинах з третіми особами в частині зниження цін. Такі практики призводили до завищення собівартості товарів, що придбаваються торговельними мережами на розмір прихованого доходу останніх. В результаті завищена собівартість товару, так само як і нарахована на її суму торговельна надбавка, лягає на плечі кінцевих споживачів. Зазначена ситуація призводить до системного завищення загальних показників діяльності торговельних мереж. У результаті таких дій торговельних мереж

запроваджено несприятливі умови для виробників та постачальників, що створювало бар'єри для інвестицій та інновацій, стримувало вихід на ринок малого та середнього бізнесу. Це призвело до намагання повністю перекласти ризики роздрібною торгівлі на виробничий сектор, дискримінації інтересів малих та середніх підприємств та суттєвого завищення цін для споживачів на товари повсякденного вжитку. У результаті таких дій торговельних мереж запроваджено несприятливі умови для виробників та постачальників, що створювало бар'єри для інвестицій та інновацій, стримувало вихід на ринок малого та середнього бізнесу. Це призвело до суттєвого завищення цін для споживачів на товари повсякденного вжитку.

Узгодження цінової політики і одночасне економічно необґрунтоване підвищення цін на товари внаслідок інформаційного обміну між мережами про ціни на товари за допомогою дослідницької компанії ТОВ «АС Нільсен», яка займалася збором і розповсюдженням такої інформації між мережами і нав'язування вкрай не вигідних комерційних умов співпраці постачальникам, зокрема положень договорів, які передбачають відстрочення платежів (до 120 днів) і оплату різних додаткових маркетингових послуг, – ось формулювання, винесене обвинуваченням торговельним мережам.⁹

Практика розгляду справ в подібних суперечках з АМКУ неоднозначна. Суди приймають рішення як на користь АМКУ, так і на користь ритейлерів, позиція вищих судів неоднозначна і залежить від обставин кожної конкретної справи, що, однозначно видається оптимістичним у порівнянні із нещодавною практикою на початку шляху становлення антимонопольного регулювання картельних змов.

Для того, аби прояснити специфіку використання непрямих доказів наявності цінової змови, зазначимо, що Законом про захист встановлено

⁹ Висновки та пропозиції Комітету ґрунтуються в тому числі й на результатах аналізу іноземного (особливо західноєвропейського) досвіду вирішення аналогічних проблем цього ринку. Зокрема, Комітетом було проаналізовано відповідні офіційні документи із зазначеного питання (рішення, директиви, висновки та керівництва Європейської комісії, Організації економічного співробітництва та розвитку, Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) та інших авторитетних конкурентних відомств. Під час розгляду цієї справи Комітетом були проведені консультації з провідними українськими та міжнародними експертами та науковцями - науковці Інституту економіки та прогнозування Академії наук України, експерти ОЕСР та європейських конкурентних відомств.

презумпцію узгодженості дій (бездіяльності) суб'єктів господарювання в умовах олігополістичної моделі (типу) ринку і, якщо об'єктивні причини їх здійснення відсутні, то органами АМКУ антиконкурентних протиправний характер цінових змов доводиться за їхніми зовнішніми проявами, тобто, застосовуючи метод непрямих доказів, описаний вище. Сьогодні, доведення за допомогою об'єктивних причин скоєння паралелізму в діях, виходячи з аналізу ситуації на ринку, здійснюється органами АМКУ за обставинами, які прямо впливають на певну поведінку відповідачів при встановленні однакових цін, наприклад, порівняння складових собівартості їх продукції або інших показників діяльності учасників ринку, яким дається оцінка в рішенні органу Антимонопольного комітету. Отже, вони встановлюють причинно-наслідковий зв'язок між схожістю дій (бездіяльністю) суб'єктів господарювання та обставинами, які їх обумовлюють. І нова частина 3 статті 6 Закону України¹⁰ «Про захист економічної конкуренції» прямо передбачає можливість використання органами Комітету при доведенні антиконкурентних узгоджених дій непрямих доказів у вигляді економічного аналізу ситуації на ринку.

Іншою стороною економічних методів виявлення цінової змови на вітчизняних товарних ринках є їхня недостатність з процесуальної точки зору, адже завдання щодо доведення наявності змови лягає тягарем на плечі АМКУ, а в умовах сучасної судової практики це передбачає необхідність представлення в суді беззаперечних підтверджень не паралельної цінової поведінки, а саме цінової змови. Навіть за законодавством ЄС, дуже вагомими аргументи на користь того, що паралельне поведінка є наслідком змови, не є доказом по справі, але певні вагомими кроки щодо вирішення цього питання, безумовно, робляться, спектр економічних методів виявлення цінової змови

¹⁰ Законом України від 31 травня 2005 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення правового захисту економічної конкуренції» статтю 6 було доповнено новою частиною 3, згідно з якою антиконкурентними узгодженими діями вважається також вчинення суб'єктами господарювання схожих дій (бездіяльності) на ринку товару, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції у разі, якщо аналіз ситуації на ринку товару спростовує наявність об'єктивних причин для вчинення таких дій (бездіяльності).

поступово розширюється, тим більше, це підкріплюється проектами змін до основних антимонопольних законів.

В частині вдосконалення економічного інструментарію в процесі виявлення цінових змов запропонуємо використовувати в повній мірі пропозиції в частині методології виявлення і попередження випадків змов, що ґрунтується на ширших Рекомендаціях ОЕСР [113], які сьогодні слугують своєрідним еталоном для багатьох країн, і наголошують для забезпечення вищої ефективності антикартельної практики в Україні на необхідності посилення «поведінкової» складової аналізу діяльності учасників конкретних ринків, зокрема, мова йде про відстеження характеру відносин між учасниками до та після оголошення результатів торгів, злету цін, тощо з метою виявлення індикаторів картелізації, – показники, що зміною певної власної ознаки вказують на існування картельних змов на товарному ринку і в економіці загалом. Такий варіант економічного аналізу необхідно використовувати в дослідженні того ринку, на якому реалізують свої підприємницькі права конкуренти, що, ймовірно, вже вступили в картельну змову. Основним об'єктом такого аналізу є прояв координуючого впливу картелю на ринок в загальному або на окремий його сектор.

В національній економіці існує суперечність застосування методів виявлення, доведення та припинення картельних змов в процесі антимонопольного контролю. Для вирішення цієї суперечності запропоновано систему інформаційно-аналітичного забезпечення процедур моніторингу товарних ринків, необхідну для виявлення змов. Ця система ґрунтується на переліку індикаторів картелізації (рис.3.2), що формують джерела колективного домінування учасників товарного ринку.

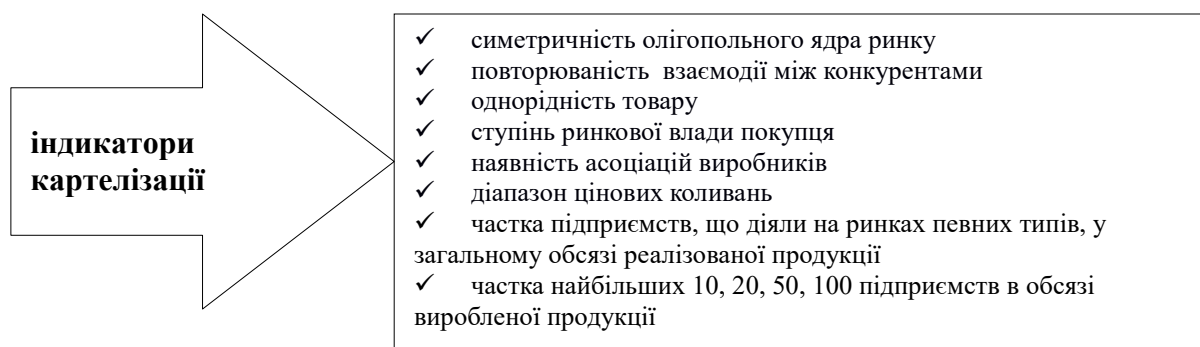


Рис. 3.2. Індикатори картелізації національної економіки

Джерело: складено автором самостійно

Використання системи запропонованих індикаторів дозволить вирішити питання коректної ідентифікації картелю, розмежувавши в кожній конкретній ситуації ціновий паралелізм та приховану домовленість, надасть змогу вчасно отримати докази існування картельної змови та дозволить оцінити наслідки картелізації національної економіки для макроекономічної стабільності за певними проявами. Такий прояв полягає в різкому і не поясненому падінні або зростанні ціни на певний товар (або групу товарів), поява дефіциту, розподіл часток ринку, або інші відповідні змінні. Власне в силу зовнішнього прояву картелю, що відбивається на покупцях або ж на становищі на ринку інших конкурентів (не учасників картелю), саме вони і є першими, хто заявляють про підозру деяких підприємств у картельній змові.

Поглиблення та розвиток співробітництва з ЄС змінюють сам формат зобов'язань з адаптації законодавства, згадані вище акти пов'язують лібералізацію торговельно-економічних відносин з ЄС саме з результативністю адаптації законодавства. Тому адаптація законодавства стає не лише інструментом стратегічного зближення з ЄС, але і безпосереднім інструментом забезпечення доступу українських товарів та послуг на ринок держав-членів Європейського Союзу. На практиці ж виходить парадоксальна ситуація, – ми в рамках гармонізації системи протидії картелям приймаємо за орієнтир Рекомендації ОЕСР, основою

протидії картелізації визнаємо випробувану десятиріччями успішного світового досвіду схему виявлення картелю, фінальною фазою якої є проведення «рейду на світанку» з метою отримання прямих доказів змови, за вітчизняним законодавством - перевірка суб'єктів господарювання, що є головним засобом виявлення антиконкурентних узгоджених дій. І відміняємо ці перевірки.¹¹

В умовах вільного ціноутворення та не маючи достатньо можливостей для ефективного розкриття угод про ціни, (існує відчутний брак повноважень в частині проведення оперативно-розшукових заходів у справах про порушення антимонопольного законодавства України) антимонопольні органи порушують справи про зловживання колективним домінуванням, про узгоджені дії та/або про координацію, де основним інструментом доказу наявності змови стає саме аналіз структури ринку. На практиці це ілюструється статистикою в структурі розкритих злочинів. Поряд із порушеннями у вигляді антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання, що стосувалися спотворення результатів конкурсних процедур закупівель, було припинено 2 порушення у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які стосувалися розподілу ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками; 12 порушень припинено за встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації. За вчинення суб'єктами господарювання схожих дій (бездіяльності) на ринку товару, які призвели чи могли призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції у разі, якщо аналіз ситуації на ринку товару спростовує наявність об'єктивних причин для вчинення таких дій (бездіяльності), припинено 59 порушень. Не потребує пояснень сьогодні така статистика на тлі цінової ситуації. Причиною частих випадків утворення картелів вбачаємо наступне.

¹¹ «...Певне зменшення кількості виявлених порушень цього виду пов'язано із заборонаю в серпні – грудні 2014 року на проведення перевірок суб'єктів господарювання, що є головним засобом виявлення антиконкурентних узгоджених дій, обумовлено необхідністю зменшення адміністративного тиску на бізнес.» [48].

Складність виявлення картелю – предмет багаторічного обговорення. За останні сто років оцінка результатів обмежувальної практики та узгодженої поведінки фірм на ринках суттєво змінювалась. І ось, в світлі проблем антимонопольної діяльності, в даний час навіть питання про заборону картелів згідно з букви закону починає піддаватися сумніву, причому, не зі сторони дослідників, а з боку національних антимонопольних відомств. Це робить тим більш актуальним питання про розуміння природи картелів [214, с. 42].

Правило «розумного підходу», яке могло б вирівняти ситуацію із даною проблемою в процесі боротьби із картелізацією національної економіки, не застосовується в антимонопольній практиці, адже до всього, воно вимагає значно більших ресурсів для адміністрування, ніж накладення заборон відповідно до букви закону [213]. Проте, саме в рамках застосування правила зваженого підходу, економічний аналіз дозволяє зіставляти негативні та позитивні ефекти тієї чи іншої комерційної практики, виявляється найбільш затребуваним.

В дослідженнях з приводу проблематики картелю не часто проголошується необхідність розширення економічного аналізу поза оцінкою наслідків змови, що, на нашу думку, спричинило спрощену картину і створило сприятливий ґрунт для помилок у вітчизняній антикартельній практиці, зокрема. Одним з принципів як в теоретичному, так і практичному плані питань є визначення підстав правової кваліфікації різних епізодів взаємодії між учасниками ринку як картелю. Для цього особливе значення мають результати економічного аналізу взаємодії між продавцями, які виступають в якості підстави для встановлення та/або підтвердження юридичних фактів. У зв'язку з цим перспективним є дослідження картелів як гібридних форм інституційних угод, в яких колективна адаптація не тільки поєднується зі збереженням розподілених кінцевих прав і прав на залишковий дохід в умовах неповних контрактів, а й виступає як частковий заміник санкцій, заснований на чіткій та детальної специфікації правил

функціонування картелю. Такий підхід дозволяє відрізнити працездатний картель від фікції, а також корисний гібрид – від небезпечного для конкуренції та забезпечення динамічної ефективності. [214, с. 42] Він дозволив би внести більшу ясність в визначення безлічі допустимих шляхів пошуку фірмами конкурентних переваг від антиконкурентних змов.

Безумовно, повністю запобігти картельним домовленостям між компаніями-конкурентами неможливо, навіть за умови належного нормативно-правового та організаційного забезпечення діяльності держави, спрямованої на зменшення монополізму в економіці та оптимальний розвиток конкуренції, а також і тоді, коли держава відноситься до тих країн, які характеризуються високим рівнем правової культури і давніми традиціями судочинства. Проте, наголосимо, що виключно юридичний підхід до визначення і доведення картелю не може бути ефективним засобом конструктивної боротьби з цим видом порушення законодавства про захист економічної конкуренції, оскільки така боротьба вимагає, щоб картелі були виявлені на самому етапі їх формування або тоді, коли вони вже тривалий час реалізують свої антиконкурентні завдання. Ефективним засобом доказування картельної змови, на нашу думку, слід вважати економічний та економетричний аналізи на етапах виявлення, доведення та призначення покарання групи змовників. Зокрема, за допомогою економічного аналізу є можливим простеження зміни політики ціноутворення декількох конкурентів в один і той же період часу [120]. Використовуючи економічні методи доказу існування цінової змови, стає можливим усунути необхідність встановлення фактичних узгоджених дій між конкурентами, оскільки змову можна встановити використовуючи результати, адже часто присутній ефект безпідставних змін на ринку. Зокрема, юридичними методами:

- неможливо реально визначити тривалість цінової змови за часом, що прямо відображається на розмірі відшкодування шкоди та фактично не усуває картель на ринку;

- не завжди вдається визначити цінову змову за наявності контакту між конкурентами, що здійснюють узгоджену поведінку, а ті конкуренти, що реалізують так свої підприємницькі права, не можуть бути звинувачені тільки за цим фактом у змові.¹²

Активне і зважене застосування передового в цій царині світового досвіду, зміна підходів щодо аналізу конкретних ситуацій, усунення апріорної презумпції наявності картелю на олігополістичному ринку та наповнення організаційно-правового механізму протидії картелям економічними інструментами слугуватиме на меті підвищення ефективності антимонопольно-конкурентної політики в цілому, адже в останні роки роль застосування антимонопольного законодавства в економічному житті нашої країни безперервно зростає у зв'язку із пошуком інструментів саме антимонопольного характеру щодо вирішення проблем економічної політики, в першу чергу, – високих цін.

3.2. Розширення повноважень контролюючих органів під час виявлення та припинення картельних угод

В світлі процесів глобалізації, за умов необхідності забезпечення високого рівня відкритості національної економіки актуальним лишається пошук нових дієвих механізмів реформування системи розвитку і захисту конкуренції в Україні, що є основоположним та конституційно закріпленим

¹² Так, приміром, виходячи із норм європейського антикартельного права, головним чином, зі змісту ст. 101 Договору про функціонування ЄС, припинення чи розірвання картельної угоди є моментом припинення порушення вказаної норми, однак припинення чи розірвання будь-якої угоди не завжди означає припинення чи розірвання правовідносин: конкуренти й далі можуть продовжувати свої антиконкурентні діяння явно або у формі мовчазного картелю. Поряд з цим, при використанні економічного методу доказу картелю (який стає популярним в доказовій базі по картельним справам в європейських судах) не має значення юридична форма співпраці конкурентів, оскільки основна увага такого методу спрямовується саме на економічний ефект діянь суб'єктів господарювання [120].

принципом забезпечення свободи підприємницької діяльності. Реалізація цього принципу здійснюється завдяки Антимонопольному комітету України, що забезпечує ефективне функціонування системи правових норм, якими встановлено основні засади законодавства про захист економічної конкуренції.

Антимонопольний комітет має особливий статус у системі органів державної влади і, реалізуючи державну антимонопольну політику, постійно взаємодіє з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, з суб'єктами господарювання. Відносини, що виникають між АМКУ та суб'єктами господарювання, мають господарсько-правовий характер, адже вони є предметом регулювання господарського законодавства, у тому числі й Господарського кодексу України, і відтак – господарськими.

Оскільки цінові збурення, нажаль, стають нормою сьогодення в Україні, постає питання підвищення ефективності антимонопольного регулювання. Подальший розвиток системи захисту конкуренції потребує від держави зосередити свої зусилля на протидії процесам картелізації національної економіки. Це зумовлено ще й тим, що Антимонопольному комітету України, незважаючи на обмежені правові механізми, вдається викривати певну кількість картельних змов, але найбільш організовані, загальнодержавні та транснаціональні картелі залишаються нерозкритими, завдаючи найбільшої шкоди суспільству, чим зумовлено чітку тенденцію до розширення кола повноважень АМКУ в різних сферах діяльності. Так, забезпечення оптимального балансу публічно-правових та приватноправових інтересів при взаємодії АМКУ із суб'єктами господарювання є ключовим завданням в реалізації його повноважень та передумовою дотримання господарсько-правового порядку. Беручи до уваги особливу роль антимонопольного регулювання в забезпеченні макроекономічної стабільності та сприянні ефективному функціонуванню ринкової економіки,

спроби розширити повноваження АМКУ стосуються, в першу чергу, законодавчого рівня.

Останні роки відзначились наступними тенденціями в антикартельній практиці: зростання кількості випадків порушення щодо суб'єктів господарювання справ про картелі та підвищенням штрафів, накладених АМКУ. Суми штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій повинні спрацьовувати на користь антимонопольній діяльності і слугувати несприятливим фактором картелізації національної економіки, проте, існує специфічний досвід ухилення суб'єктів господарювання від сплати штрафів та пені. І проблема із фактичним стягненням до державного бюджету цих штрафних коштів дуже значна. До прикладу, за період з 2003 по 2011 рік Антимонопольним комітетом України прийнято 36 рішень, якими накладено штрафи на загальну суму 485 178 801 гривень, з якої до Державного бюджету України сплачено лише 20 700 000 гривень, що становить лишень 4,3 відсотки від загальної суми.

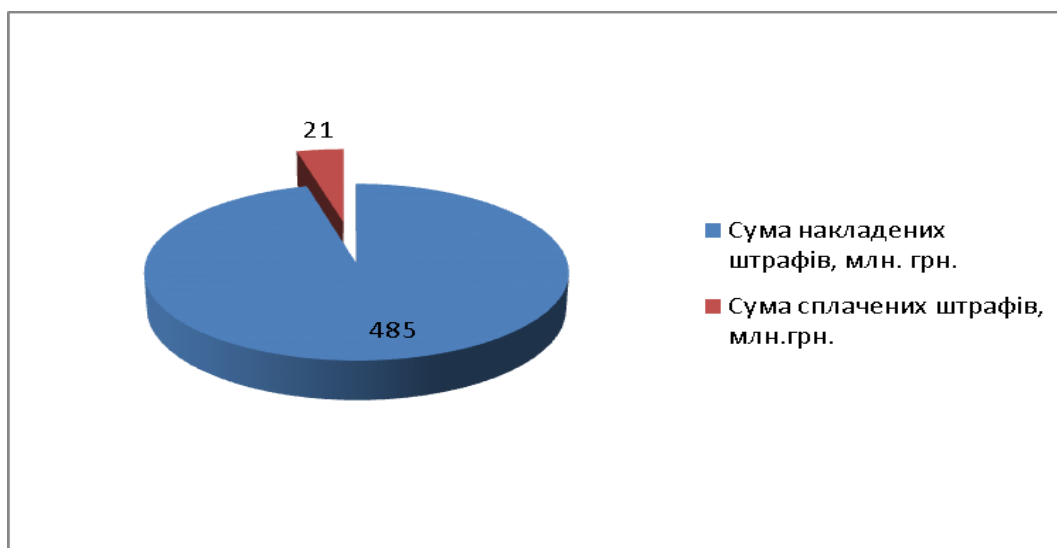


Рис.3.3. Обсяг накладених та сплачених штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій в 2003 – 2011 рр.

Джерело: складено автором за даними: [48]

Суб'єкти господарювання, щодо яких порушено провадження у справах про антимонопольні правопорушення, виводять всі свої активи на пов'язані з ними структури, зокрема кошти на банківських рахунках, ще на етапі розслідування справи Комітетом, а потім, ще й на стадії оскарження рішення АМКУ в судовому порядку. Так, порушник має можливість ще до прийняття рішення АМКУ перевести кошти, на які накладатиметься стягнення, на рахунки інших афілійованих осіб, що унеможлиблює стягнення штрафу до державного бюджету. Також популярним є «сценарій», коли вже накладені штрафи фактично не можуть бути стягнуті з порушника через нестачу коштів і брак майна в нього, за рахунок яких можна погасити штраф. Такі обставини спричинили розробку низки проектів змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції». В них пропонується розширити повноваження АМКУ щодо забезпечення сплати штрафів, накладених його рішеннями. Так, Комітету надаватиметься повноваження про накладення арешту на рахунки відповідача, з метою забезпечення виконання рішення про накладення штрафу. Таким чином, у разі прийняття вказаного законопроекту, Комітет буде уповноважений приймати рішення про накладення арешту на рахунки відповідача (суб'єкта господарювання, щодо якого проводиться розслідування про порушення законодавства про захист економічної конкуренції) ще до того, як останнього буде визнано винним у вчиненні правопорушення.

Підстави для розширення повноважень АМКУ та надання права забезпечувати виконання накладених у майбутньому штрафів достатньо обґрунтовані. Проте, варто уникати конфлікту інтересів з учасниками ринку, що опинились в колі підозрюваних в справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, адже специфіка проведення перевірок і тривалість розгляду справ та їх оскарження в судовому порядку можуть призводити до значних збитків у діяльності цих суб'єктів, у зв'язку із неможливістю користуватися своїми активами, в тому числі через неможливість виконати низку зобов'язань перед контрагентами. При цьому у

деяких випадках розмір таких збитків може перевищувати розмір мінімальної межі штрафу за відповідні порушення. Але такі збитки, зважаючи на судову практику, в реальності буде важко відшкодувати в судовому порядку та стягнути в разі доведення незаконності рішення АМКУ про накладення арешту на грошові кошти суб'єкта господарювання. Саме тому, у випадку прийняття зазначених змін, видається доцільним розробити підзаконний нормативний акт, який встановлюватиме порядок накладення арешту Комітетом, згідно з яким таке повноваження буде заходом, що застосовуватиметься як виняток і лише за умови існування об'єктивних підстав вважати, що рішення в подальшому неможливо буде виконати. Варто пам'ятати, що налагодження механізму забезпечення сплати штрафів порушниками законодавства про захист слугуватиме надійним тилом для забезпечення не тільки роботи органів комітету, а й наповнення державного бюджету. Прикладом успішного забезпечення роботи конкурентного відомства за рахунок коштів, сплачених порушниками законодавства про захист конкуренції є факт нещодавнього викриття в Мексиці тендерної змови на фармацевтичному ринку. Завдяки успішному розслідуванню та прийнятому рішенням конкурентного відомства про притягнення до відповідальності учасників цієї змови, для країни було зекономлено суму, еквівалентну бюджету його відомства за 99 років.

Механізм протидії картельним змовам на товарних ринках неможливий без правового та організаційного забезпечення цього контрольного процесу. Цим зумовлене завдання щодо відповідного нормативного закріплення та організації роботи з вдосконалення системи здійснення контролю за узгодженою поведінкою суб'єктів господарювання на ринку. З точки зору створення законодавчих актів, керівництво АМКУ активно та плідно працює над їх створенням, зокрема, в частині забезпечення доказів у справах, що, безумовно, є надзвичайно актуальним сьогодні для забезпечення ефективної протидії картельним змовам, адже на

сьогодні однією з проблем є складність забезпечення доказів у справах про картелі – у складності їх виявлення та доведення факту їх існування.

Основними моментами, які потребують удосконалення за висновками аналізу ефективності антимонопольно-конкурентної політики і на думку експертів ЮНКТАД та ОЕСР, – законодавче розширення повноважень Антимонопольного комітету України. Під час оглядів експертами цих організацій аналізувався ряд справ, коли АМКУ виявляв картельні змови, але через недостатність повноважень не зміг зібрати необхідної кількості інформації, щоб довести факт порушення конкурентного законодавства, що зменшує авторитет АМКУ.

Необхідність представлення в суді вагомих (прямих, задокументованих, правильно оформлених) доказів по справі про картель значно ускладнює процес завершення її розслідування. Для вирішення цієї проблеми конкурентне відомство має два шляхи: програму ліценсії (звільнення від відповідальності), коли учасники картелю приходять до регулятора і самі розповідають про порушення; і раптове проведення перевірок (dawn raids, або раптові рейди), тому що в іншому разі докази порушення можуть бути приховані або знищені учасниками змови. У всіх світових практиках право на проведення таких перевірок жорстко регулюється нормами Конституції та законів. Для таких дій необхідний ордер (дозвіл) судді, без нього антимонопольний орган не може проводити перевірки. Крім того, права сторін забезпечуються і регулюються законодавством, суддя може визначати, яка інформація і у зв'язку з чим вилучається у суб'єктів. Якщо подивитися на світову практику, то не існує жодної держави, де цим правом змогли би зловживати. Крім того, досить часто поліція або судді відмовляють антимонопольним органам у праві проведення такої перевірки.

Органи Антимонопольного комітету України в межах своїх повноважень здійснюють запити інформації та можуть проводити перевірки суб'єктів господарювання на предмет пошуку доказів у справах, проте,

прихований характер змов не завжди дає можливість їх виявити через прагнення порушників всіляко приховати, знищити докази змови, не допустити на об'єкт перевірки працівників Комітету. Це відбувається внаслідок неможливості для АМКУ скористатись повноваженнями щодо вилучення необхідних доказів внаслідок відсутності у законодавчих актах України про захист економічної конкуренції положень, якими б було визначено законодавчі засади реалізації згаданих повноважень органів Антимонопольного комітету України, адже комітет не є правоохоронним органом і у нього відсутній повний комплекс заходів, що їх можна застосовувати при розслідуванні справ.

Підзаконними актами Антимонопольного комітету України визначено порядок проведення перевірок, що регламентується Положенням про порядок проведення перевірок. Проте, хід таких перевірок відповідним чином не врегульовано, наприклад – право вимагати інформацію, отримувати пояснення, вилучати докази, зокрема, під час перевірок, що, безумовно завдає удару дієвості механізму контролю за картельними змовами та ефективності правозастосування. Законом України «Про Антимонопольний комітет України» за посадовими особами Комітету та його територіальних відділень закріплені права проводити перевірки суб'єктів господарювання та безперешкодно входити до підприємств під час їх проведення; проводити огляд транспортних засобів, вилучати або накладати арешт на предмети, документи. Але на практиці співробітники комітету без допомоги та відповідного втручання силових структур не в змозі цього здійснити. Ефективність такого етапу доведення картельної змови, як «рейд на світанку», – аналог вітчизняної перевірки, забезпечується в першу чергу завдяки елементам раптовості, негласності та швидкістю реакції посадових осіб органів АМКУ на інформацію про ймовірність картелю.

Це питання може бути вирішено наступним чином:

1) схвалення Верховною Радою України запропонованого конкурентним відомством проекту Закону України «Про внесення змін до

Закону України «Про захист економічної конкуренції» стосовно забезпечення доказів у справах, які розглядаються Антимонопольним комітетом України» [172];

2) внесенням змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо проведення перевірки учасників господарської діяльності, у справах картелі.

Цей проект, на нашу думку, дозволить врегулювати порядок реалізації органами та посадовими особами комітету повноваження, передбачені Законом України «Про Антимонопольний комітет України» щодо розслідування фактів порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Цим законопроектом, зокрема, передбачено:

а) врегулювання процедури отримання пояснень та іншої інформації, необхідної для проведення розслідування справи про порушення конкурентного законодавства;

б) визначення поняття письмових та речових доказів у справі про порушення та встановлення детального порядку їх вилучення;

в) законодавче закріплення та деталізація процедури проведення органами Комітету перевірки суб'єктів господарювання;

г) конкретизацію прав та обов'язків осіб, що беруть участь у справах про порушення конкурентного законодавства;

д) детальний порядок проведення експертизи, права та обов'язки експерта, порядок відшкодування витрат, пов'язаних з її проведенням;

е) порядок залучення понять, спеціалістів.

Відповідно до змін, АМКУ буде дозволено вилучати докази або арештовувати докази у випадках, якщо добровільно отримати їх немає змоги; забезпечуватимуться права осіб, стосовно яких проводиться перевірка - на підставі наказу, підписаного головою АМКУ можливим стане опечатування приміщення якщо співробітникам комітету було відмовлено в доступі до нього, здійснюватись ці дії будуть в присутності понять, що сприятиме

посиленню процесуальних гарантій суб'єктів господарювання та прозорості і передбачуваності дій контролюючих органів.

В Україні майже не використовуються можливості правоохоронних органів при розслідуванні правопорушень у сфері конкуренції, в тому числі й антиконкурентної узгодженої діяльності. Відповідні приписи законодавства не деталізовані, не містять конкретних механізмів реалізації. В цьому контексті АМКУ слід поглиблювати співпрацю з органами внутрішніх справ, заручатися їхньою підтримкою при розслідуванні справ.

Існує низка повноважень Антимонопольного комітету України, реалізація яких на даному етапі ускладнена через відсутність відповідного законодавчого забезпечення. Мова йде, передусім, про відсутність в українському конкурентному законодавстві можливості для посадових осіб Антимонопольного комітету України завершити розгляд справи про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарської діяльності шляхом *примирення сторін*, а саме заявника, в особі конкурентного відомства, та відповідача-порушника законодавства про захист економічної конкуренції (інша назва цієї процедури може звучати як *картельна мирова угода або мирове врегулювання картельної справи і т.п.*).

Необхідно відзначити, що в практичній діяльності даний інструмент впливу Антимонопольного комітету України використовувався неодноразово, незважаючи на його законодавчу неврегульованість. Проявляється такий механізм в усних домовленостях між конкурентним відомством та учасником (ми) узгоджених дій щодо співробітництва при розслідуванні справи, яке завершується юридично оформленим рішенням з відповідним мінімальним розміром штрафу для суб'єктів картельної змови в обмін на визнання факту вчинення ними антиконкурентних узгоджених дій (навіть якщо факт вчинення такого порушення належним чином не доведений).

Незважаючи на фактичне застосування такої процедури Антимонопольного комітету, країни Європейського Союзу, до

конкурентного законодавства яких досить наближене вітчизняне, реально зафіксували перший задекларований випадок використання картельного інституту примирення сторін лише у 2010 році з відповідними прогресуючими тенденціями.

З початком застосування подібних методів заохочення щодо залучення суб'єктів господарювання до співпраці з антимонопольними органами ЄС, спостерігалось поступове налагодження ефективного та частого способу отримання вагомих та достатніх доказів розкриття картельних змов від самих учасників в вітчизняній антикартельній практиці. Таким чином більшість конкурентних відомств країн ЄС стикнулись з викликом швидкого отримання незаперечних доказів картельної поведінки та відповідним намаганням знайти ресурси для прискореного завершення розслідувань та притягнення учасників картелю до відповідальності.

Такому виправданому прагненню ставали на заваді дії суб'єктів господарської діяльності, які не розраховували ні на звільнення від відповідальності, ні на її пом'якшення, спрямовані на швидке оскарження обвинувачення, висунутого проти них.

З огляду на цю тенденцію, ще в 2008 році Європейською Комісією було запроваджено процедуру мирного врегулювання картельного спору без переговорів направлену на досягнення процедурної ефективності після завершення самого розслідування для прискореного прийняття рішення. До таких варіантів врегулювань можуть вдаватися учасники картелю, черга розгляду яких іще не підійшла, або які у іншому випадку не мали б повного імунітету або не могли б розраховувати на пом'якшення. Шестирічний досвід застосування цього інструменту засвідчив його важливість у вирішенні обвинувачень проти тих, хто не встиг отримати право на пом'якшення.

Особливості від запровадженого засобу мають взаємний характер, а саме:

1) для працівників антимонопольного відомства – вивільнення необхідних ресурсів, накопичення важливого досвіду співробітництва, отримання мотивації для початку розслідування справи;

2) для учасників картелю – можливість скорочення суми штрафу на 10 відсотків, гарантія швидшого зняття обвинувачень проти них.

Таким чином, мирні врегулювання у справах про картелі, особливо у поєднанні з програмою звільнення та пом'якшення відповідальності, виступають новим ефективним засобом викриття та запобігання картельних змов. Як про це неодноразово наголошувалося в експертному середовищі, переваги від застосування таких процедур не обмежуються прискоренням розслідування стосовно фактів антиконкурентних угод, рішень. Позитивні наслідки від цих нововведень значно глибші. Вони полягають у вивільненні часових, організаційних, фінансових ресурсів суб'єктів державного контролю для розслідування інших картельних змов. Крім того, наявність можливості зізнатися у правопорушенні й у такий спосіб позбутися або пом'якшити відповідальність одного з його учасників виступає важливим психологічним запобіжником, яким посилюється превентивний ефект від застосування мирного врегулювання у справах про картелі.

З врахуванням значних переваг від запровадження інституту мирного врегулювання картельного спору в європейських країнах, вважаємо за необхідне нерідко існуючі усні домовленості між учасниками узгоджених дій та конкурентним відомством України щодо взаємного примирення легалізувати на законодавчому рівні, встановивши, таким чином, чітку та прозору процедуру вирішення конфліктної ситуації.

Офіційне запровадження вказаної процедури у конкурентне правове поле, на наш погляд, може бути реалізоване шляхом доповнення Закону України «Про захист економічної конкуренції» положеннями про можливість визнання учасниками ринку своєї участі у картельній змові з відповідною відмовою від оскарження рішення Антимонопольного комітету України та

передбачити зменшення штрафу у 10 відсотковому розмірі у вказаному випадку.

У зв'язку з цим, статтю 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» доцільно доповнити новими частинами наступного змісту:

«Юридична або фізична особа-учасник антиконкурентних узгоджених дій, що має намір отримати скорочення штрафу у розмірі 10 відсотків за вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбаченого пунктом 1 статті 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції», має право звернутися до Комітету із заявою про укладення мирової угоди протягом усього періоду розгляду справи по суті.

Рішення Антимонопольного комітету України про розгляд заяви щодо ініціювання укладення мирової угоди між Антимонопольним комітетом і учасником(ми) узгоджених дій приймається після подання з попередніми висновками у справі».

Крім того, необхідно доповнити частиною четвертою статтю 48 Закону України «Про захист економічної конкуренції» наступного змісту:

«За результатами розгляду справи про антиконкурентні узгоджені дії Антимонопольний комітет України може прийняти рішення про укладення мирової угоди між сторонами за якою відповідач (відповідачі) визнає факт порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій».

Для ефективного функціонування вказаних положень повинен існувати конкретизований механізм їх реалізації на рівні або окремого підзаконного нормативно-правового акту або відокремленого розділу в Правилах розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України. Зазначений механізм повинен, на нашу думку, включати такі складові:

3) зміст заяви про намір укладення мирової угоди в картельній справі із вказівкою щодо а) визнання учасниками ринку відповідальності за антиконкурентні узгоджені дії; б) передбачуваного максимально можливого накладення органами Антимонопольного комітету України штрафу; в) імені

контактної особи (для юридичних осіб), номеру засобу зв'язку (телефон, факс тощо), а також, якщо така є, адреси електронної пошти; г) інше;

4) обов'язок заявника не розголошувати інформацію про подання ним заяви щодо наміру укладення мирової угоди в справі про картель;

5) підтвердження учасниками картельної змови відмови подальшого судового оскарження обвинувального рішення АМКУ;

б) обов'язок філій (представництв) фірми або об'єднання суб'єктів господарювання, що є підозрюваними в справі про антиконкурентні узгоджені дії, що виявили бажання мирного врегулювання конфліктної ситуації, мають призначити спільного представника для прискореного закінчення справи;

7) неможливість застосування процедури звільнення чи пом'якшення відповідальності після початку процедури укладення мирової угоди між АМКУ і учасниками картелю;

8) зміст картельної мирової угоди;

– випадки, за яких укладення мирової угоди у картельній справі є неможливим, та можливість зміни положень мирової угоди, запропонованої Комітетом;

– порядок оскарження у справі про антиконкурентні узгоджені дії мирової угоди.

Ефект від запровадження такої процедури врегулювання картельної справи складно перебільшити. Це сприятиме скороченню адміністративних процедур, дозволить спростити механізм усунення наслідків від антиконкурентних узгоджених дій. Окрім цього, позитивним наслідком може стати скорочення ризику оскарження рішень, прийнятих АМКУ.

Розширення повноважень АМКУ матиме позитивні наслідки для розвитку конкурентного середовища, тому що зараз порядок проведення перевірок і розслідування справ не врегульовано законодавчо і, хоча, в засобах масової інформації часто лунають голосні заяви підприємців про те, що можливість перетворення комітету у правоохоронний орган викликає у

них певні побоювання, наголосимо, що, допоки рішення АМКУ не мають достатньої аргументації й доказів, залишається «резерв» для вигравів у суді по справах про картельні змови, зокрема з аргументом про узагальненість та недостатність фактичних ознак правопорушення.

Окрім цього, розширення повноважень АМКУ підніме цей орган на рівень Державної податкової служби України, Державної митої служби, Служби безпеки України і це, на нашу думку, матиме позитивні наслідки для розвитку конкурентного середовища за умови використання цих повноважень у межах правового поля і забезпечить механізм побудови прозорого партнерства із вітчизняним бізнесом, сприятиме підвищенню ефективності антимонопольної політики в цілому.

Питання підвищення ефективності антимонопольної політики та рівня інтенсивності конкуренції на товарних ринках постає особливо актуальним, враховуючи те, що цей показник в системі індексів глобальної конкурентоспроможності національної економіки зазначено такими, що мають критичні відставання. Їх конкурентоспроможність України має у двох сферах: ефективність товарного ринку (103 місце) та інституції (115 місце). Аналіз субіндексу, що характеризує конкурентоспроможність національної економіки за показником ефективності товарного ринку (Україна посіла 103 місце (3,9 балів)), свідчить про постійну втрату позицій порівняно з попередніми рейтингами. Найбільш проблемними сферами, що впливають на загальну оцінку за субіндексом, є неефективність антимонопольної політики. Потенційно загрозливими для України є захист від монопольних та антиконкурентних дій.



Рис. 3.4. Рейтинг України з 148 країн світу за окремими складовими індексу конкурентоспроможності у 2013 – 2014 рр.

Джерело: складено за матеріалами [38]

Незважаючи на падіння інтенсивності конкурентних відносин в Україні на внутрішньому ринку та 137 позицію зі 148, оцінка ефективності антимонопольної політики за останні три роки покращилася на 2 сходинки порівняно з попереднім рейтингом. Зазначимо, що покращення продиктовано зростання кількості здійснення перевірок щодо дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції, розпочатих справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та наданих рекомендацій щодо припинення дій (бездіяльності), що містили ознаки таких правопорушень. Найкращим варіантом підвищення рейтингу глобальної конкурентоспроможності стало б підвищення позицій стосовно рівня

конкуренції в економіці, за яким Україна посідає 134 місце. Показник поступово покращується відносно попереднього рейтингу, що свідчить про більш ефективну реалізацію заходів з антимонопольної політики з описаними вище результатами, проте, структурні передумови розвитку конкуренції переконливо ілюструють необхідність підвищення ефективності антимонопольного регулювання у зв'язку з переважанням в структурі національної економіки товарних ринків з ознаками колективного домінування.

Остання світова тенденція в сфері антикартельного регулювання – уніфікація конкурентними відомствами своєї практики. Це зумовлено простим фактом – бізнес стає міжнародним, і, відповідно, конкурентні відомства мають грати за аналогічними правилами і в таких умовах ефективна боротьба з картелями можлива лише за умови дотримання двох складових. По-перше, створення в органах влади, бізнесі та суспільстві обстановки неприйняття протиправної та за своєю природою антисоціальної поведінки такими «утвореннями». По-друге, повсякденного, добре організованого обміну інформацією та співробітництва між АМКУ і правоохоронними органами як у центрі, так і в регіонах країни.

Тому подальша плідна співпраця українського Антимонопольного комітету з конкурентними відомствами інших країн, міжнародними організаціями, такими, як ЮНКТАД, ОЕСР, Міжнародною мережею з питань конкуренції, Фондом розвитку конкуренції дозволить в рамках такого співробітництва вдосконалювати механізм антикартельної протидії, адже картелі, поза сумнівом, продовжують завдавати величезних збитків національній економіці і така зважена, на основі потужного світового досвіду, політика не зарегулює ринок, а лише сприятиме боротьбі з найтяжчими конкурентними правопорушеннями і попереджатиме їх, тому що приклад колег по бізнесу, які одержали штрафні санкції, стримуватиме інших учасників ринку від протиправних дій.

3.3. Посилення моніторингу картельних угод у контексті євроінтеграції національної економіки

Проблема розробки концептуальних засад системи макроекономічної стабільності як елементу програми соціально-економічного розвитку найважливіших макроекономічних і фінансових процесів є складною та багатогранною. Сьогодні її розробка відбувається, по-перше, за умови невизначеності, по-друге, цей процес не є достатньо методологічно та методично забезпеченим. Саме тому сьогодні перед наукою стоїть проблема розробки нового курсу, важливим елементом якого є стратегія макроекономічної стабільності. Це потребує послідовної цільової практичної роботи, спрямованої на оздоровлення економіки та відтворення її зростання.

Створення концепції макроекономічної стабільності передбачає не тільки ефективне функціонування фінансової системи, але і забезпечення безпечного функціонування усіх елементів економічного механізму країни, в тому числі і антимонопольно-конкурентної політики.

Основою цієї політики повинна бути ідеологія розвитку (система наукових поглядів, яка включає не тільки економіку, але і філософію, соціологію, інформатику, право, політологію, геополітику тощо), яка враховує стратегічні пріоритети, національні інтереси, внаслідок чого загрози макроекономічній стабільності зводяться до мінімуму. Якщо ринкові сили протягом декількох років не можуть самостійно вивести країну на шлях розвитку, то необхідно на базі глибокого аналізу ринкової ситуації закласти основи підйому виробництва шляхом вдосконалення механізму державного регулювання економічної конкуренції. Без ідеології розвитку конкурентного середовища, культивування чесних звичаїв конкуренції неможливо вирішити такі задачі економічної макроекономічної стабільності, як збільшення доходів бюджету, забезпечення необхідного рівня зайнятості населення, підвищення якості життя і соціальної захищеності населення.

Основними напрямками вдосконалення антимонопольно-конкурентної політики в частині протидії картельним угодам в контексті забезпечення макроекономічної стабільності є:

- гармонізація норм законодавства про захист економічної конкуренції та Цивільного Кодексу України в частині регулювання договірних відносин;
- впровадження системи моніторингу динаміки, структури та достовірності споживчих цін на товарних ринках;
- активізація діяльності щодо адвокатування конкуренції;
- вдосконалення методики нарахування штрафів за цінові змови;
- вдосконалення програми звільнення від відповідальності за вчинені цінові змови;
- мінімізація зовнішніх і внутрішніх загроз економічній стабільності національної економіки у сфері антимонопольного регулювання;
- визначення у Загальнодержавній програмі розвитку конкуренції частини щодо вдосконалення механізму контролю картельних угод;
- створення механізмів поліпшення та формалізації відносин з галузевими регуляторами;
- посилення механізму контролю виконання накладених АМКУ зобов'язань.

Для забезпечення макроекономічної стабільності, підтримки сталого економічного зростання та забезпечення населення товарами першої необхідності вкрай необхідною є поступова відмова від неактуальних адміністративних методів протидії картельним змовам на товарних ринках та поступова активізація аналітичної складової на етапі моніторингу стану конкурентного середовища на товарних ринках, особливо з огляду на кризовий стан економіки України та випадки цінових збурень в економіці.

Сьогодні постає потреба створення таких механізмів втручання держави у ринковий механізм, що могли б рівною мірою враховувати інтереси держави, споживачів та виробників, забезпечити ефективність

антимонопольно-конкурентної політики та забезпечення макроекономічної стабільності і таким могли би стати:

- моделювання та прогнозування комплексного механізму оцінки наслідків картелізації національної економіки в контексті забезпечення макроекономічної стабільності;

- впровадження механізму моніторингу динаміки, структури та достовірності споживчих цін.

- регулювання торговельних націнок на соціально-значущі товари;

- вдосконалення нормативно-методичних засад формування цін на товари та калькуляції дійсних витрат виробництва;

- посилення регулювання картельних угод на ринках соціально важливих товарів.

На етапі моделювання та прогнозування комплексного механізму оцінки наслідків картелізації національної економіки необхідно перш за все виявити перелік факторів, які спричиняють найбільший вплив на інтегральний показник макроекономічної стабільності.

При визначенні залежності результативного показника – інтегрального показника макроекономічної стабільності від індексів картелізації, необхідно здійснити факторний аналіз статистичних даних, які характеризують різні сторони розвитку національної економіки. Метою проведення цієї роботи є встановлення кількісної залежності інтегрального показника макроекономічної стабільності від показників картелізації національної економіки.

Нами формалізовано тенденції картелізації національної економіки за період 2002-2015 рр. (залежність таких показників макроекономічної стабільності як індекс фізичного обсягу ВВП, індекс фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу, індекс промислової продукції, індекс цін виробників промислової продукції у 2000-2015 рр., індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції від структури товарних ринків тощо від

показників картелізації) що склало базу для розрахунку матриці парних кореляцій.

Матриця парних кореляцій як елемент економічного інструментарію дає можливість дослідити взаємозв'язок між кількісними індикаторами картелізації національної економіки та показниками макроекономічної стабільності.

Аналіз кореляційних матриць, як важливий підготовчий етап моделювання, спрямований на таке:

- виявлення показників із найбільшими кореляційними залежностями в межах власного блоку показників (макроекономічного). Це дає змогу виділити найкращі (серед аналогічних) показники для побудови моделі;
- виявлення показників із найбільшими кореляційними залежностями із показниками інших блоків з метою подальшого моделювання ефективності державного регулювання картелізації національної економіки.

Матриця кореляцій блоку макроекономічних показників (додаток В) відображає парні кореляції між 33 показниками за період з 2000 по 2014 роки.

У складі показників із значимими зв'язками у матриці кореляцій ми виділили групи певною мірою аналогічних показників із високими кореляціями всередині групи, а саме. Щільний зв'язок спостерігається між показниками частки підприємств, що діяли на ринках з конкурентною структурою, у загальному обсязі реалізованої продукції (за винятком перепродажу без додаткової обробки) та індексом споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої; частки підприємств, що діяли на ринках з ознаками домінування та індексів оцінки обсягу ВВП та промислового виробництва, зокрема індексу фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу (відсотків до попереднього року); частки підприємств, що діяли на ринках з ознаками домінування та індекси оцінки

обсягу ВВП та промислового виробництва, а саме – індекс промислової продукції.

Таблиця 3.2

Структурні передумови конкуренції в економіці України на початок 2014 року, %

	Ринки з конкурентною структурою	Олігопольні ринки	Ринки з ознаками домінування	Монополізовані ринки
	М1	М2	М3	М4
2001	53,9	11,6	22,7	11,8
2002	59,7	11,9	20,6	7,7
2003	58,6	12,3	21,3	7,7
2004	54,3	15,3	19,9	10,5
2005	55,4	13,6	22,1	8,9
2006	59,5	9,6	23,6	7,3
2007	53,1	14,4	25,8	6,7
2008	56,7	12,0	25,6	5,7
2009	54,3	16,6	22,6	6,5
2010	48,3	12,5	30,7	8,5
2011	49,8	15,4	27,6	7,2
2012	49,2	17,7	25,9	7,2
2013	45,7	16,9	29,9	7,5
2014	47,5	15,4	25,3	11,8

Джерело: складено автором за даними: [48]

Серед кількісних індикаторів картелізації ринків в національній економіці структурні передумови конкуренції можна визначити, як базові, адже, в силу специфіки типу (моделі) ринку з'являються, власне, передумови виникнення картелів. Як описано в попередніх розділах роботи, олігопольний ринок є найсприятливішим для утворення картелю внаслідок стратегічної взаємодії основних його учасників та особливостей цінового паралелізму. В табл.3.2 наведено частку підприємств, що діяли на ринках певних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції (за винятком перепродажу без додаткової обробки), динаміка кількісного індикатора картелізації ринків, що характеризується зростанням частки підприємств на ринку з ознаками домінування (М3) на протязі 2000-2014 рр., тоді як частка підприємств на ринках з конкурентною структурою скорочується у вказаний

період. Це викликає занепокоєння відносно можливостей щодо покращення параметрів макроекономічної стабільності, адже монополізовані товарні ринки не забезпечуватимуть високий рівень макроекономічної стабільності, на відміну від ринків, в достатній мірі конкурентних.

Матриця парних кореляцій макроекономічних індикаторів та індикаторів картелізації ринків дозволяє в даному випадку виявити зв'язок між таким кількісним індикатором картелізації ринків, як частки підприємств на ринку з ознаками домінування (M3) та одним з базових кількісних макроекономічних індикаторів – загальної зміни цін та виробництва – індексом споживчих цін (CPI), динаміка якого характеризується загрозливими темпами зростання і має стрибкоподібний характер (табл.3.3). Взаємозв'язок цих індикаторів характеризується високим кореляційним значенням 0,50, що означає наступне – зростання частки підприємств, які функціонують в умовах ринку з ознаками домінування зменшує значення індексу цін, у випадку з наступним індикатором картелізації – частка підприємств, що діють в умовах олігопольного ринку (M2), взаємозв'язок із індексом цін ще щільніший і відповідає значенню 0,69. Значення індексу частки підприємств, що діяли на ринках з конкурентною структурою (M1) має найвищу кореляцію із значенням індексу цін, яка дорівнює 0,84.

Це засвідчує значний взаємозв'язок між аналізованими індикаторами та підтверджує висновок щодо наслідків колективної монополізації для макроекономічної стабільності, адже що в підсумку, процес кумулятивного зростання цін глибоко вражає економіку країни.

Визначений характер взаємозв'язку індексів картелізації та макроекономічної стабільності національної економіки дає змогу підтвердити гіпотезу щодо значного руйнівного впливу картельних змов на економічний розвиток та пояснити причини стрибкоподібного фронтального зростання цін, чітко відокремлюючи вказані фактори розвитку та розкручування інфляційної спіралі від монетарних, якими традиційно пояснюється зростання цін в економіці.

Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2002-2015рр. (до попереднього року; %)

Роки	ІСЦ	Продукти харчування та безалкогольні напої	Алкольні напої, тютюнові вироби	Одяг і взуття	Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	Охорона здоров'я	Транспорт	Зв'язок	Відпочинок і культура	Освіта
умовні позначення	CPI	CPI_1	CPI_2	CPI_3	CPI_4	CPI_5	CPI_6	CPI_7	CPI_8	CPI_9	CPI_10
2000	128,2	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
2001	112,0	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
2002	100,8	99,9	101,1	101,0	102,3	100,6	103,6	101,7	104,4	102,2	107,2
2003	105,2	106,3	102,2	100,6	104,3	101,6	103,9	103,7	104,8	102,1	106,6
2004	109,0	111,4	104,7	101,0	107,1	103,0	105,3	110,9	100,0	102,8	108,1
2005	113,5	116,2	106,5	101,9	109,0	104,7	109,7	120,0	100,7	103,9	113,1
2006	109,1	105,3	106,2	102,3	134,1	102,0	106,3	114,3	108,5	103,1	117,0
2007	112,8	109,7	107,8	102,0	142,5	102,3	110,2	109,5	110,4	104,4	115,5
2008	125,2	135,7	114,9	102,8	114,2	107,6	119,0	124,5	100,4	108,4	122,1
2009	115,9	111,9	136,0	108,0	125,5	122,1	131,5	120,7	107,1	119,7	122,3
2010	109,4	110,9	125,6	103,7	109,4	103,2	107,9	109,6	93,6	104,0	113,1
2011	108,0	106,4	116,0	101,6	117,1	102,9	106,7	117,6	100,6	103,7	108,9
2012	100,6	97,9	107,5	98,9	102,6	101,9	103,7	108,2	102,0	101,5	105,1
2013	99,7	97,8	108,4	97,0	100,3	99,7	102,3	102,0	101,2	99,7	103,4
2014	112,1	112,2	116,7	102,0	116,2	111,7	116,5	124,5	100,9	110,7	103,2
2015	148,7	145,9	133,2	133,1	215,8	145,9	137,6	136,8	105,9	142,7	117,9

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики

Наступним етапом кореляційного аналізу в даному випадку є визначення взаємозв'язку індикатора картелізації – частки підприємств на ринку з ознаками домінування на протязі 2000-2014 рр. (МЗ) та узагальнюючого показника економічного розвитку держави, який відображає кінцеві результати діяльності резидентів країни, що виробляють товари та послуги – індексу фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу (позначеного в табл. 3.3 як GDP_C). В даному випадку ми бачимо таке значення цього показника (-0,44), що говорить про високу щільність взаємозв'язку між цими показниками, відповідно, від'ємне значення свідчить про те, що зростання значення кількості підприємств, що функціонують на

ринках з ознаками домінування спричиняє зменшення показника ВВП на душу населення. Для порівняння варто вказати, що значення показника, який характеризує взаємозв'язок такого індикатора картелізації, як М1 – частка підприємств, що діяли на ринках з конкурентною структурою та індексу фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу характеризується набагато меншим кореляційним значенням, що свідчить про здатність конкурентного механізму сприяти збереженню достатнього рівня макроекономічної стабільності.

Таблиця 3.4

Індекс цін виробників промислової продукції у 2000-2015 рр. (за рік, грудень до грудня попереднього року)

Роки	Індекс фізичного обсягу ВВП (відсотків до попереднього року)	Індекси фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу (відсотків до попереднього року)	Індекс промислової продукції (відсотків до попереднього року)	Індекс цін виробників промислової продукції у 2000-2015 рр. (за рік, грудень до грудня попереднього року)	Електроенергія, млрд. кВт×год	Індекс постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (відсотків до попереднього року)	Індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції, % до попереднього року	У тому числі	
								Індекс цін реалізації продукції рослинництва	Індекс цін реалізації продукції тваринництва
умовні позначення	GDP	GDP_C	PROM	PPI	ELCTR	ELCTR_I	AGR	AGR_R	AGR_T
2000	105,9	106,7	113,2	120,8	171	98,2	155,8	168,2	138,5
2001	108,8	110,0	114,2	100,9	173	102,6	105,0	92,4	136,8
2002	105,3	106,3	107	105,7	174	101,1	87,4	87,8	86,6
2003	109,5	110,5	115,8	111,1	180	104,7	120,6	133,7	104,8
2004	111,8	112,6	112,5	124,1	182	98,9	105,7	93,3	134,2
2005	103,1	103,8	103,1	109,5	186	102,9	108,1	95,5	129,5
2006	107,6	108,3	106,2	114,1	193	106,7	102,4	114,1	88,8
2007	108,2	108,9	107,1	123,3	196	101,3	138,0	157,7	115,8
2008	102,2	102,8	95	123	193	97,3	110,3	95,2	147,4
2009	84,9	85,2	79,4	114,3	174	87,9	106,4	109,1	101,4
2010	104,1	104,5	112	118,7	189	109,7	130,0	139,8	114,3
2011	105,4	105,8	108	114,2	194,9	103,6	113,6	115,7	109,2
2012	100,2	100,4	99,5	100,3	198,9	102,0	106,8	105,6	108,0
2013	100,0	100,3	95,7	101,7	194,4	98,9	97,1	91,8	102,4
2014	93,4	93,7	89,9	131,8	182,8	93,4	124,3	129,2	119,1
2015	н/д	н/д	87	125,4	н/д	88,0	154,5	167,2	141,3

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики

Індекс промислової продукції – відносний показник, що характеризує зміну маси вироблених матеріальних благ у поточному періоді порівняно з базисним, він показує, у скільки разів збільшилась вартість всієї продукції в результаті зміни тільки її фізичного обсягу при виключенні впливу динаміки цін (табл. 3.4). В матриці парних кореляцій визначено значення взаємозв'язку цього індикатора макроекономічної стабільності із індикатором картелізації частки підприємств на ринку з ознаками домінування (МЗ) і встановлено, що цей показник негативно впливає на індекс промислової продукції, зменшуючи його значення, про що свідчить значення показника, що дорівнює (-0,40).

Аналіз кореляційної матриці показує, що показник кількості заяв, розглянутих Антимонопольним комітетом України в процесі контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання демонструють значущі кореляційних зв'язки з макроекономічними показниками індексу фізичного обсягу ВВП (GDP), індексу фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу (GDP_C), індексу промислової продукції (PROM), електроенергії (ELECTR):

умовні позначення	GDP	GDP_C	PROM	ELECTR
ZAYV_	0,87	0,87	0,89	0,72

Одиничний зв'язок спостерігається між показником, який характеризує кількість надання дозволів на такий вид економічної концентрації, як набуття контролю (DOZ_3) та індексом цін реалізації сільськогосподарської продукції (AGR).

Однозначно можемо сказати, що показники групи DOZ є причиною для зміни значень показників групи індексів обсягу сільськогосподарського виробництва (AGRO) та індекси промислової продукції (PROM). Окрім цього, на ці групи впливають показники P50 та P100 (показники сукупного рівня концентрації виробництва у промисловості України).

Для зв'язку індексів обсягу сільськогосподарського виробництва (AGRO) та таким індикатором картелізації, як показник частки підприємств на ринку з ознаками домінування (M3) не можна однозначно зробити висновок про причини. Ймовірніше є додатковий фактор, що впливає на обидва ці показники.

Логічний ланцюжок впливу наведений на рис. 3.5.

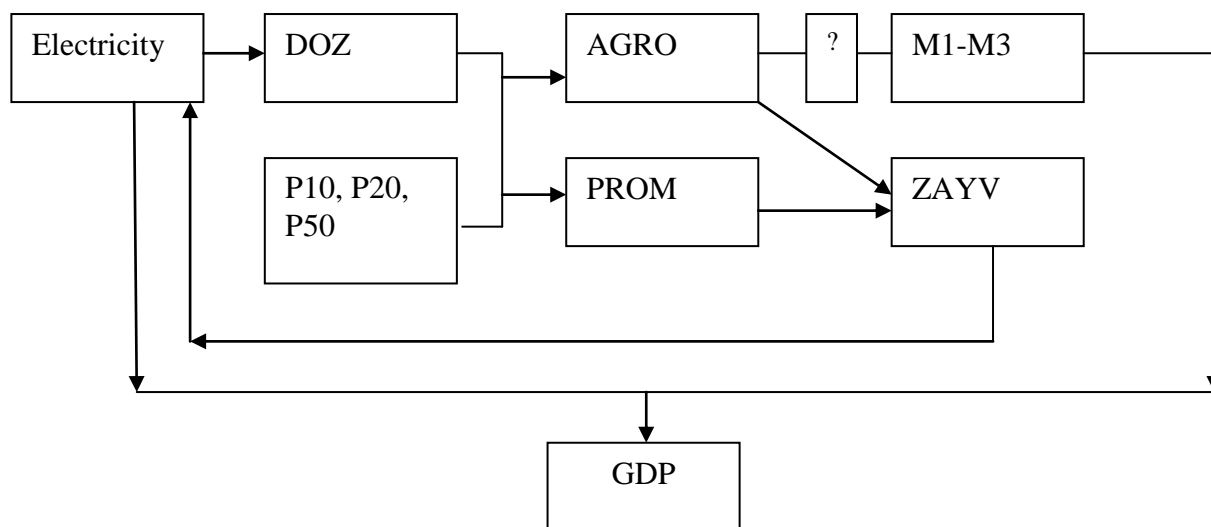


Рис.3.5. Логічний ланцюжок впливу

Джерело: складено автором самостійно

За результатами аналізу показники концентрації є незалежними факторами, що додатньо впливають на значення індексів обсягу сільськогосподарського виробництва (AGRO) та індексів промислової продукції (PROM). Рівень кореляції означає, що цей вплив є більш суттєвим на показник AGRO.

Природно, що між проаналізованими показниками буде спостерігатись висока кореляція, яка не несе змістовного навантаження. Тому, з цієї групи має бути відібраний один найбільш репрезентативний показник і це рівень концентрації виробництва у промисловості, адже кореляційні залежності між ним та базовими індикаторами макроекономічної стабільності є найбільшими в межах аналізованого блоку показників.

Враховуючи зазначені особливості, в процесі застосування економетричного інструментарію для моделювання ефективності державного регулювання картелізації національної економіки доцільно здійснити відбір найбільш значущих показників картелізації за критерієм наявності кореляційних зв'язків з іншими макроекономічними показниками.

В матриці парних кореляційних зв'язків за критерієм найбільшої кількості статистично значущих зв'язків було відібрано такі показники. Так, значну кількість зв'язків демонструють показники сукупного рівня концентрації виробництва у промисловості України (P10, P20, P50, P100) корелюють з індексами цін реалізації продукції рослинництва та тваринництва:

умовні позначення	AGR_P1	AGR_P2	CPI
P10	0,74	0,73	0,75
P20	0,78	0,77	0,73
P50	0,78	0,77	0,71
P100	0,78	0,77	0,68

Передмодельний аналіз і підготовка часових рядів індикаторів картелізації та макроекономічних показників вказує на наявність значної кількості причинно-наслідкових зв'язків. Існує певна складність у визначенні того, що є причиною, а що є наслідком: картелізація національної економіки погіршує показники макроекономічної стабільності чи макроекономічна нестабільність спричиняє зміни у структурних передумовах конкуренції та стимулює антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, усунути яку дозволяє проведення тесту Грейнджера.

Тест Грейнджера (англ. Granger causality test) – процедура перевірки причинно-наслідкового зв'язку («причинність по Грейнджеру») між часовими рядами. Показовим для тесту Грейнджера є сполучення значень F-статистики та ймовірності. За умови достовірної F-статистики:

Якщо ймовірність 0-0,9% можемо відкинути НО на 1% рівні значимості: А є причиною Б.

Якщо ймовірність 1,1>1% не можемо відкинути НО на 1% рівні значимості: А не є причиною Б.

Якщо ймовірність 5,1>5% не можемо відкинути НО на 5% рівні значимості: А не є причиною Б.

Якщо ймовірність 10,1>10% не можемо відкинути НО на 10% рівні значимості: А не є причиною Б. В додатку Е наведено розгорнуті результати тесту Грейнджера.

Для вибірки з 12 елементів й одного регресора критичне значення F-статистики складає 4,75.

Таблиця 3.5

Результати тесту Грейнджера для аналізу достовірності отриманих значень

Показник	F-статистика	Ймовірність
AGR_R does not Granger Cause P100	3,23192	0,09
M2 does not Granger Cause AGR_T	3,25996	0,10
GDP_C does not Granger Cause M3	3,349	0,10
AGRO_FR does not Granger Cause P50	3,35273	0,09
M1 does not Granger Cause AGRO_FR	3,41374	0,09
M2 does not Granger Cause AGR_P7	3,47571	0,09
CPI does not Granger Cause M3	3,75414	0,08
P100 does not Granger Cause AGR_P5	3,76999	0,08
M3 does not Granger Cause AGRR	4,21304	0,06
M3 does not Granger Cause GDP_C	4,28549	0,06
M1 does not Granger Cause AGR_P6	4,30175	0,06
M1 does not Granger Cause AGR_T	4,60046	0,05
M4 does not Granger Cause AGR_P9	4,60388	0,05
PPI does not Granger Cause M4	4,65918	0,05
AGRO_FR does not Granger Cause P100	4,67903	0,05
AGRR does not Granger Cause M2	4,72855	0,05

Джерело: складено автором самостійно

Попадання наведених показників в дану вибірку свідчить, що неможливо їх однозначно включати до моделі.

Виходячи з матриці парних кореляцій макроекономічних індикаторів та індикаторів картелізації ринків робимо висновок про те, що вони є безумовно корельованими та такими, що їх не можна абсолютно всі

включати до моделі, і, водночас, вони можуть бути факторами, або результатом. Це показники частки підприємств, що діяли на ринках певних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції (за винятком перепродажу без додаткової обробки), частки підприємств на ринку з ознаками домінування, у відсотках, кількості заяв, розглянутих Антимонопольним комітетом України в процесі контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання, індекс оцінки обсягу ВВП та промислового виробництва, виробництво електроенергії, індекс споживчих цін на товари та послуги, індекс цін реалізації продукції рослинництва, індекс цін реалізації продукції тваринництва.

Тенденції щодо зростання є характерними для такого індикатора картелізації, як сукупний рівень концентрації виробництва у промисловості України у 2000-2013 роках відповідно для 10, 20, 50 та 100 підприємств галузі (позначені в матриці парних кореляцій як P10, P20, P50, P100), за останні тринадцять років цей показник ілюструє позитивну динаміку.

Таблиця 3.6

**Сукупний рівень концентрації виробництва у промисловості
України у 2000-2013 роках.]**

Частка найбільших підприємств в обсязі виробленої продукції, %	Роки	Найбільші підприємства			
		10	20	50	100
	2000	22.3	30	42.3	51.1
	2002	18.8	26.5	38.4	47.8
	2003	19.3	26.6	40	50.4
	2004	20.9	29.5	41.9	52.7
	2005	20.3	29.2	41.3	51.9
	2006	23.5	31.8	43.2	51.9
	2007	19.7	27.8	40.9	51.8
	2008	19.2	28.6	42.9	54.5
	2009	17.7	26.2	40.2	51.6
	2010	20.3	30	44	55.4
	2011	23.1	33	46.8	57.7
	2012	22	32.7	47.5	58.5
	2013	24.4	36.5	51.9	62.3

Джерело: складено автором за даними: [48]

Але процес концентрації в економіці має зворотній бік, який можна висвітлити, визначивши кореляцію між цим індикатором картелізації та такими макроекономічними кількісним індикаторами загальної зміни цін та виробництва, як індекси цін реалізації продукції рослинництва та тваринництва (позначені в матриці парних кореляцій як AGR_P1 ТА AGR_P2). В табл. 3.6 наведена динаміка сукупного рівня концентрації виробництва у промисловості України у 2000-2013 рр.

Аналіз даних в табл. 3.6 показує, що частка найбільших підприємств в обсязі виробленої продукції має тенденцію до зростання. Синтез цієї тенденції та зростання рівня кореляції з цінами реалізації продукції рослинництва та тваринництва дає змогу зробити висновок, що така динаміка є негативною й обумовлює загальне зростання цін, що не залежить від макроекономічної ситуації.

В табл. 3.7 наведені статистичні характеристики рівнів концентрації виробництва.

Таблиця 3.7

Статистичні характеристики рівнів концентрації виробництва у промисловості України у 2000-2013 роках

Показники	Найбільші підприємства			
	10	20	50	100
Середнє значення	20.8	29.8	42.9	53.4
Медіана	20.3	29.4	42.1	51.9
Стандартне відхилення	1.96	2.90	3.64	3.94

Джерело: складено автором за даними: [48]

За даними таблиці 3.7 можемо зробити логарифмічну залежність середнього значення рівня концентрації виробництва від кількості підприємств (рис. 3.6).

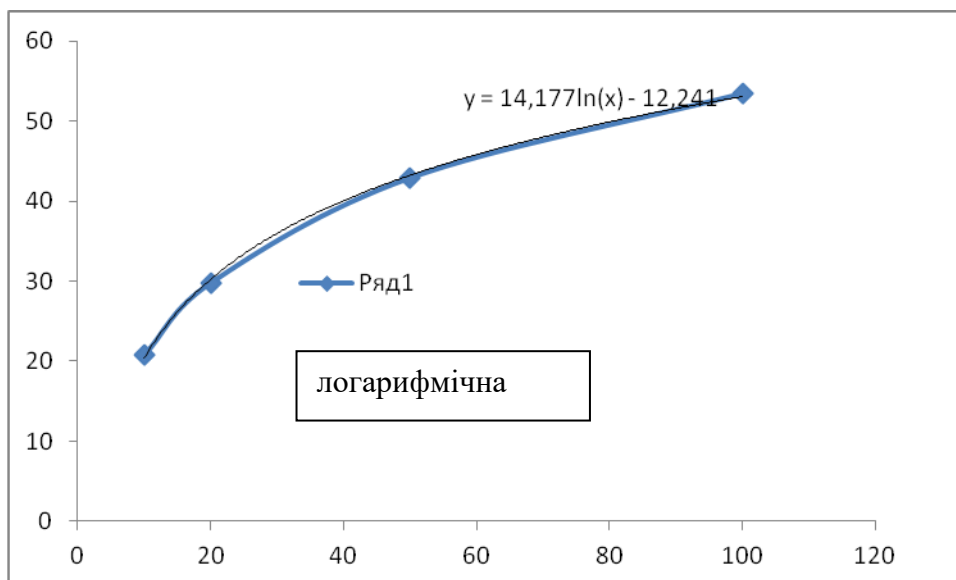


Рис. 3.6. Логарифмічна залежність середнього значення рівня концентрації виробництва від кількості підприємств за емпіричними даними

Джерело: складено автором самостійно

За такими даними можливо оцінити кількість підприємств, що відповідає отриманій залежності, якщо прийняти $Y=100$. Оціночне значення, таким чином, дорівнює:

$$x = \exp\left(\frac{100 + 12,241}{14,177}\right) = 2744 \text{ (підприємств)}, \quad (3.1)$$

Оскільки фактична кількість промислових підприємств більше, ніж в 20 разів, то можна говорити про високу залежність економіки саме від крупних підприємств.

Показовим є незначне відхилення медіани від середнього значення, оскільки медіана характеризує неекономічні тенденції й «ненормальні» виброси в динаміці. В цілому можна зробити висновок, що рівень концентрації залежить лише від економічної ситуації, а також взаємно впливає на неї. Цей висновок підтверджує стабільність рівня стандартного відхилення у межах близько 9%.

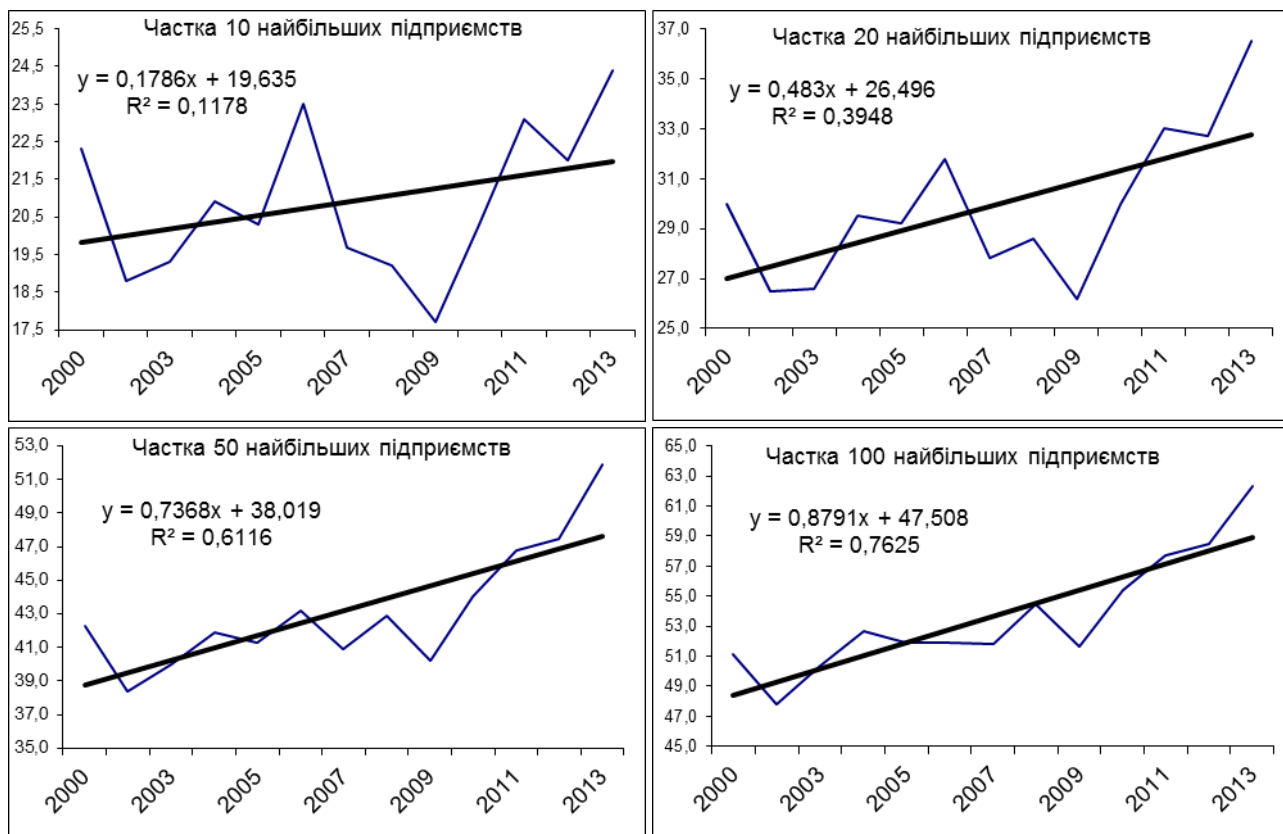


Рис. 3.7. Частки найбільших підприємств в загальному обсязі виробленої продукції в період 2000-2013 рр.

Джерело: складено автором самостійно.

Графіки на рис. 3.7 ілюструють наступне: частка 10 найкрупніших підприємств у виробництві продукції коливається навколо значення 21% і не виявляє якоїсь чіткої тенденції до змін у часі.

Частка 20 найкрупніших підприємств у виробництві продукції виявляє поступове зростання: якщо оцінювати динаміку показника за лінійним трендом, то зростання відбувається на пів відсотка на рік. Проте низький рівень статистичної якості як лінійної, так і експоненційної залежності обмежує використання отриманого рівняння у подальшому аналізі. Частка 50 найкрупніших підприємств у виробництві продукції виявляє поступове зростання: якщо оцінювати динаміку показника за лінійним трендом, то зростання відбувається на 0,7% на рік із показником якості рівняння $R^2=0,61$, що дає змогу говорити про прийнятний рівень статистичної якості рівняння.

Частка 100 найкрупніших підприємств у виробництві продукції виявляє поступове зростання: якщо оцінювати динаміку показника за лінійним трендом, то зростання відбувається на 0,9% на рік із показником якості рівняння $R^2 = 0,76$, що дає змогу говорити про прийнятний рівень статистичної якості рівняння.

За допомогою економетричного інструментарію було побудовано рівняння (1-4) часового тренду часток найбільших підприємств в обсязі виробленої продукції – P10, P20, P50 і P100.

$$P10 = 19.68 + 0.1532 * T \quad (1)$$

$$R^2 = 0,11, \quad DW = 1,31, \quad Pr\ ob(t_{stat}) = 0,2527$$

$$P20 = 26.66 + 0.4167 * T \quad (2)$$

$$R^2 = 0,36, \quad DW = 1,13, \quad Pr\ ob(t_{stat}) = 0,0228$$

$$P50 = 37.87 + 0.675 * T \quad (3)$$

$$R^2 = 0,6, \quad DW = 1,02, \quad Pr\ ob(t_{stat}) = 0,0011$$

$$P100 = 47.51 + 0.8791 * T \quad (4)$$

$$R^2 = 0,76, \quad DW = 1,2, \quad Pr\ ob(t_{stat}) = 0,0001$$

Рівняння (1-4) показують, як змінювалась частка 10-20-50-100 найбільших підприємств в загальному обсязі виробленої продукції в період 2000-2013 рр.

Так, з рівняння (1) випливає, що в середньому частка 10-ти найбільших підприємств в загальному обсязі виробленої продукції в період 2000-2013 рр. (показник P10) зростала на 0,15 в. п.¹³ на рік.

Реалізований аналіз загальної тенденції концентрації бізнесу на основі регресійних рівнянь (1-4) має такі переваги:

¹³ Оскільки частки або питомо вагу підприємств подано у відсотках, то зміна цього показника буде вимірюватись у відсоткових пунктах (в.п.).

– результати аналізу ґрунтуються на кількісних даних АМКУ оцінених за загальновідомою економетричною методикою на відміну від переважаючих у цій сфері методів експертних оцінок та результатів опитувань

– із отриманням нових даних кількісні оцінки можуть бути повторені за незмінною методикою. Це забезпечує можливість у майбутньому отримувати співставні оцінки і здійснювати моніторинг стану концентрації промисловості.

Оцінка регресійних рівнянь (1-4) дала можливість визначити загальну тенденцію до концентрації бізнесу у 2000-2013 рр. Виявлено тенденцію до зростання часток найбільших 100 підприємств, що виявляється у зростанні їхньої кількості на 0,9% на рік. Зростання в українській економіці кількості ринків з високим рівнем концентрації пояснюється прагненням основних гравців ринків до узгоджених дій з метою фіксації цін. На тлі галопуючої інфляції, значної девальвації гривні картелізація і надалі обмежуватиме обсяги виробництва.

Проаналізувавши практику розслідувань справ про картелі Антимонопольного комітету України, зазначимо, що основні зусилля АМКУ у досліджуваному періоді були спрямовані у першу чергу на категорію 10-20-ти найбільших підприємств і в меншій мірі на менш значні за критерієм концентрації виробництва підприємства.

В цілому проведений аналіз індикаторів свідчить про наявність серйозних проблем, які спричиняє картелізація товарних ринків для макроекономічної стабільності економіки України. По-перше, досягнутий рівень макроекономічної стабільності поки що досить хиткий і без відповідних зусиль з боку владних структур може бути легко порушений. Економічні проблеми в економіці досить давні, болючі та суттєві. Позитивні тенденції вказують на їх певне пом'якшення, але не свідчать про ліквідацію чи зниження до невідчутного рівня. По-друге, методи, якими забезпечувалось поліпшення окремих макроекономічних індикаторів, незважаючи на

отримані позитивні результати, переважно були обмежувальними та поки не мають стабільного підґрунтя. Все це свідчить про необхідність вироблення чіткої стратегії протидії картелізації в контексті забезпечення макроекономічної стабільності та економічного зростання, яка враховувала б усі існуючі проблеми та реальні можливості української економіки.

Загальноекономічна тенденція останніх років щодо падіння обсягів виробництва у вказаний період разом із зростанням кількості ринків з високим рівнем концентрації пояснюється прагненням основних гравців ринку до узгоджених дій з метою скорочення пропозиції та фіксації цін, що на тлі стрімкої інфляції, глибокої девальвації гривні, підриває доходи населення, викликає скорочення попиту, посилене до того ж зниженням загального рівня купівельної спроможності населення і прямо відбивається на макроекономічних показниках, зокрема на триваючому зменшенні обсягів виробництва.

Внутрішньою особливістю механізму ринкової економіки є наявність властивості до встановлення макроекономічної стабільності, певної рівноваги сукупного попиту і пропозиції. Ця закономірність знаходить свій прояв у відповідних макроекономічних параметрах, які мають корелюватись між собою, вони відображають взаємодію та взаємозалежність розвитку реальних економічних процесів. Проте, в умовах, коли з одного боку, цей механізм підривається картельними змовами, спотворюючи конкурентну дію ринкових чинників саморегуляції, з іншого – антимонопольне регулювання не завжди дозволяє забезпечити протидію картелізації, макроекономічна стабільність досягається значно важче, переважно, за допомогою системи державного регулювання.

Маючи потужний конкурентний потенціал національної економіки, що підтверджується показниками місткості внутрішнього ринку, варто зважено регулювати параметри розвитку конкурентного середовища, не допускаючи нераціонального використання адміністративного ресурсу. Неврахування значимості індексів картелізації національної економіки та їх зв'язку із

показниками макроекономічної стабільності багато в чому пояснюють таку низьку ефективність антимонопольного регулювання – як можна регулювати прояви монополізму, не враховуючи при цьому потенційні загрози картелізації як форми колективної монополізації соціально важливих ринків зокрема.

Макрофінансові індикатори, які відображають ефективність функціонування економічної системи, оцінити досить складно. По-перше, ці індикатори поки що широко не використовуються і тому немає бази для порівнянь. По-друге, відсутні відповідні їх нормативні значення. Отже, на даний час оцінка можлива за динамікою вказаних індикаторів.

Не всі із запропонованих індикаторів використовуються у світовій та українській антимонопольній практиці на етапі аналізу товарних ринків та стану розвитку конкурентного середовища. Найбільш поширеними на даний час є індекс інфляції, рівень бюджетного дефіциту і державного боргу, сальдо платіжного балансу, біржові індекси. Тому, на нашу думку, характеризуючи параметри загальної макроекономічної стабільності, слід оцінювати індикатори картелізації зокрема. Важливим в процесі формування ефективного механізму регулювання картелізації національної економіки є розрахунок і впровадження індикаторів картелізації в практиці антимонопольних органів. Водночас це один з основних внутрішніх резервів поліпшення аналітичної складової механізму протидії картелізації національної економіки.

Наступним необхідним напрямком вдосконалення механізму протидії картелізації національної економіки є впровадження механізму моніторингу динаміки, структури та достовірності цін на товарних ринках як безпосередньої індикатора картелізації та основою для державного втручання в процес конкурентного змагання. Аналіз динаміки цін належить до компетенції центральних статистичних управлінь. Основною метою спостереження за рухом цін є визначення рівня збільшення вартості життя, на основі якого щороку здійснюється розрахунок індексу номінального

підвищення заробітних плат та пенсій, з'ясовується вплив росту цін на витрати виробництва, макроекономічну стабільність та національну конкурентоспроможність. Системний дефіцит інформації про стан товарних ринків і це значно ускладнює діяльність органів Антимонопольного комітету щодо об'єктивної оцінки стану конкурентного середовища на товарних ринках та захисту економічної конкуренції в цілому.

На практиці впровадження механізму протидії картелізації стикається із серйозною проблемою – відсутність достовірної інформації щодо цінової динаміки на товарних ринках неможливо усунути через суттєве відставання стану інформаційного забезпечення органів державної влади. Єдиним можливим напрямком вирішення даної проблеми є залучення сучасних інформаційних технологій та використання для аналізу інформаційних ресурсів мережі Інтернет. Не варто забувати, що Україною підписано низку угод про її включення до всесвітнього інформаційного простору в рамках державного курсу на євроінтеграцію і це, як все інше вимагає необхідності інтенсивного впровадження інформаційно-аналітичних систем в роботу органів конкурентних відомств.

Дуже небезпечним є недооцінювання цінових індикаторів процесі ґрунтовного аналізу стану конкурентного середовища на товарному ринку, адже це один з основних показників, що дозволяє створити сигнальну систему реагування на прояви антиконкурентних дій суб'єктів господарювання у вигляді картельних змов, вирішувати завдання прогнозування цінової ситуації на певних товарних ринках та вживати превентивних заходів з метою стабілізації цінових коливань та припинення антиконкурентних зловживань. Аналіз практики попередніх років показав необхідність застосування комплексного підходу до вирішення проблеми відображення руху цін на товарних ринках країни, що повинен будуватись на системі показників статистики цін, що характеризують рівень, динаміку цін, організацію моніторингу руху цін варто будувати на єдиних методологічних принципах, що відповідають світовій практиці, а саме:

- формування переліку підприємств для спостереження за цінами;
- визначення основних видів продукції, ціни на які підлягають спостереженню;
- визначення єдиних параметрів реєстрації цін на товари та послуги;
- побудова системи цінових індикаторів;
- використання прийому аналізу стану товарного ринку на основі теорії планування експерименту, при якому існує можливість вибрати із сукупної кількості для спостереження перелік суб'єктів, що найбільш точно представляють загальні ринкові процеси.

Розробка моделі контролю за процесами ціноутворення на товарному ринку на основі комплексу цінових індикаторів потребує виконання наступних завдань:

- використання принципу єдності для всіх регіонів країни при формуванні груп товарів, спостереження за цінами на які буде проводитись;
- період реєстрації повинен дозволяти отримувати цінові індикатори в реальному часі, що вкрай актуальне з погляду на кризові явища та стрімке зростання цін на товарних ринках України;
- розробка критеріїв якості інформації про рух цін на товарних ринках з метою забезпечення достовірності отриманої інформації;
- розробка методів регулюючого характеру, що застосовуватимуться за підсумком здійснення моніторингу руху цін на товарних ринках.(рис. 3.8.)

Актуальність побудови моделі моніторингу руху товарних цін саме на основі цінових індикаторів в період кризових явищ пояснюється тим, що цінові стрибки в такий період не є результатом порушення балансу попиту та пропозиції або впливу зовнішніх факторів, вони взагалі можуть відбуватись без видимих об'єктивних причин і пояснюються виключно антиконкурентною поведінкою провідних операторів ринку та їх картельними змовами «у всіх на очах», аргументуючи свої дії щодо

встановлення однакових цін та тривалого їх утримання на високому рівні коливаннями курсів валют, нестабільністю економічних умов та стандартним «подорожчанням сировини та матеріалів», а наслідки для макроекономічної стабільності при цьому катастрофічні.

Перевагою запропонованої моделі моніторингу руху цін на товарних ринках є те, що вона забезпечуватиме підвищення ефективності заходів регулювання через використання накопичення інформації в реальному часі, що дозволить також зробити практику контролю цін прозорою та об'єктивною.

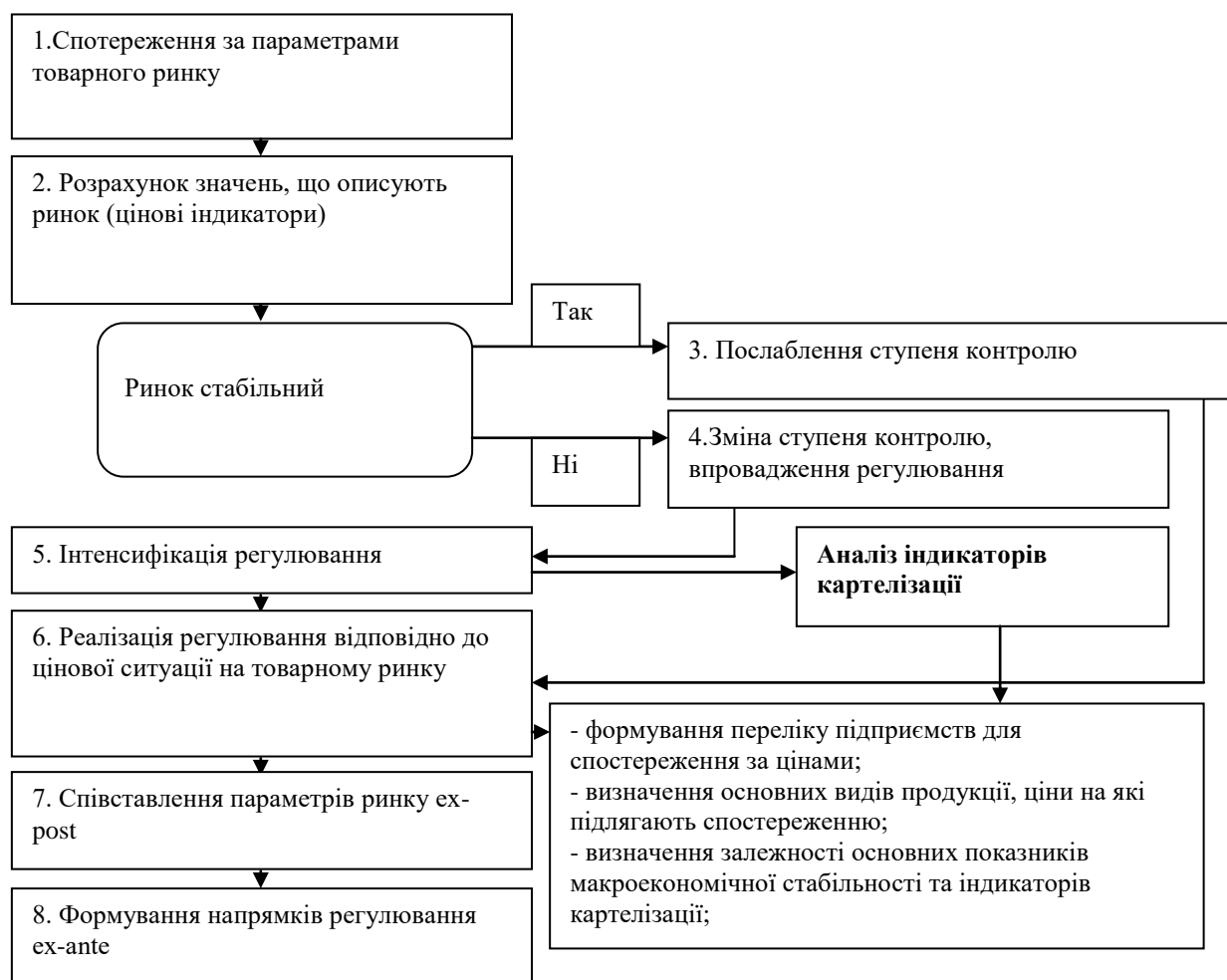


Рис. 3.8. Методика контролю за процесами картелізації на основі комплексу цінових індикаторів

Джерело: складено автором самостійно

Реалізація на практиці запропонованого алгоритму моніторингу картелізації на окремих ринках посилює процесуальний підхід

антикартельного регулювання. Однак, його реалізація ускладнюється тим, що окремі об'єкти моніторингу поки що не мають узгоджених та усталених способів оцінювання і можуть бути оцінені лише якісно. Крім того, складність застосування такого алгоритму полягає в тому, що динаміка змін цін може бути подібною і у випадку, коли ринок є висококонкурентним, а товари однорідними. Тому, ціновий критерій оцінювання має застосовуватись у системі з іншими критеріями.

Враховуючи те, що політика макроекономічної стабільності визначається на основі певних принципів, які створюють політичну і правову базу для оцінки зовнішніх і внутрішніх загроз, формування національних економічних інтересів і стратегії макроекономічної стабільності, такі принципи, як своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів та пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру, дотримання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави з точки зору забезпечення ефективності антимонопольної політики виходять на перший план.

Якщо способи досягнення макроекономічної стабільності класифікувати як активний та пасивний, то прагнення забезпечити ефективність антимонопольної політики повинне забезпечуватись поєднанням цих двох підходів, що буде полягати у створенні системи захисту від загроз, їх мінімізації та моніторингу можливостей, створення передумов і механізмів для їх реалізації.

Загрози для макроекономічної стабільності України у сфері антимонопольного регулювання, які виникають при впровадженні цих методів, можна підрозділити на внутрішні і зовнішні. Внутрішні загрози породжуються в основному високим ступенем монополізації економіки України, зловживаннями суб'єктів господарювання монопольним становищем на певних товарних ринках тощо. За сучасних умов особливу роль відіграють зовнішні загрози. Серед основних причин виникнення

зовнішніх загроз макроекономічній стабільності України в сфері антимонопольного регулювання, на нашу думку, варто виділити такі:

- стрімкий розвиток процесу транснаціоналізації економічних зв'язків, інтернаціоналізації світового господарства (процесу глобалізації), що характеризується нестабільними умовами економічного розвитку;
- зростаюча роль та вагомий вплив на народногосподарські комплекси певних країн транснаціональних корпорацій, фінансово-промислових груп тощо, які мають значну фінансову владу і можливості щодо утворення і тривалого періоду підтримки картелю за рахунок значних фінансових можливостей;
- безпрецедентне взаємопроникнення внутрішньої і зовнішньої політики держав та формування глобальних ринків, які переносять наслідки внутрішньої політики будь-якої країни також на економіки інших країн;
- посилення конкуренції між державами в економічній і інших сферах, використання потужними економічними суб'єктами стратегій завоювання світового економічного простору, що вносить суттєві корективи в умови конкурентного змагання та не завжди позитивно відбивається на процесі вибору конкурентної стратегії.

Вищезазначені моменти також можна представити як певні завдання (їхній повний перелік досить широкий), що повинні вирішуватися антимонопольними органами з метою досягнення безпечного й ефективного функціонування економічної системи держави. Тому за сучасних умов особливу актуальність має завдання розробки державної антимонопольної політики у контексті забезпечення макроекономічної стабільності суспільства, яка повинна включати як мінімум:

- визначення критеріїв і параметрів (кількісних і якісних граничних показників структури ринку, ринкової влади тощо) антимонопольного регулювання України, що відповідають вимогам макроекономічної стабільності;

- розробку механізмів і заходів ідентифікації загроз макроекономічній стабільності України і їхніх носіїв у сфері антимонопольного регулювання;
- характеристику сфер їхнього прояву (сфер локалізації загроз);
- встановлення основних суб'єктів загроз, механізмів їхнього функціонування, критеріїв впливу на національну економічну і соціально-політичну систему;
- розробку методології прогнозування, виявлення і запобігання появи чинників, що загрожують макроекономічній стабільності у сфері антимонопольного регулювання, проведення досліджень з виявлення тенденцій і можливостей розвитку таких загроз;
- визначення об'єктів, предметів, параметрів контролю за забезпеченням макроекономічної стабільності України у сфері антимонопольного регулювання, а також механізму реагування на загрози.

В той же час виникає необхідність розробки системи заходів для регулювання антимонопольними органами в Україні дій світових суб'єктів господарювання з метою дотримання національних інтересів. Вплив глобалізації економіки на конкуренцію є неоднозначним. Внаслідок того, що відносини конкуренції інтернаціоналізуються, розширюються просторові межі ринків, відбувається приплив іноземних інвестицій у вітчизняне виробництво. На сьогодні позитивний ефект від такого розширення, з огляду на конкуренцію, стає сильнішим, ніж негативний ефект підвищення економічної концентрації. Але така позитивна оцінка навряд чи залишиться справедливою для майбутнього розвитку конкуренції.

Це викликає, на нашу думку, необхідність встановлення правових і фінансових методів боротьби з несумлінною поведінкою контрагентів при укладанні зовнішньоекономічних угод для захисту національної економічної системи, механізми захисту від негативного впливу на вітчизняні ринки, від інвестицій, що не узгоджуються зі стратегією державного розвитку тощо.

За сучасних умов при здійсненні антимонопольного регулювання варто взяти до уваги такі шляхи удосконалення його елементів в системі забезпечення макроекономічної стабільності національної економіки:

- встановлення меж іноземної участі в капіталі вітчизняних організацій;
- галузеві обмеження (заборона доступу іноземних компаній у галузі, що визнані особо важливими для економічного і соціокультурного розвитку держави);
- заходи щодо іноземних компаній – учасників ринку, які здійснюють обмежувальну ділову політику, що спотворює умови конкуренції.

Слід зазначити, що особливо відчутними негативні наслідки процесу глобалізації є у тих країнах, де контроль за злиттями відсутній або недосконалий. Це спонукає до вдосконалення вітчизняного конкурентного законодавства, оскільки на сучасному етапі основою для захисту конкуренції від негативного впливу новітніх глобальних економічних перетворень залишається саме воно. Це зумовлене, в першу чергу глибокими науковими дослідженнями в частині вивчення світового досвіду щодо протидії картельним змовам, в яких зазначається, що картелі за участі ТНК, або інших крупних компаній найскладніше довести та припинити їхню діяльність, адже, в процесі розвитку антимонопольного законодавства, розвивається і методологія утримання на плаву і внутрішньої економіки картелю. Отже, на сучасному етапі одностороннє застосування національного конкурентного законодавства вже не відповідає вимогам, які висуваються процесами зростаючої інтернаціоналізації економіки і зумовлюються екстериторіальними обмеженнями конкуренції і мега-злиттями. Це пояснюється замкненим характером та обмеженою юрисдикцією практично всіх національних або регіональних правил конкуренції, відсутністю прийнятних інструментів їх застосування до антиконкурентної транснаціональної практики. За таких умов постає проблема розвитку дієвих

механізмів міжнародного співробітництва в галузі конкурентної політики, що є цілком логічним в рамках останніх світових тенденцій щодо уніфікації роботи конкурентних відомств.

Особливої важливості набуває питання отримання достовірної інформації стосовно потенційного власника стратегічно важливих підприємств (як іноземного, так і вітчизняного), який має бути відомий не тільки окремим державним органам. Необхідно створити систему, яка б базувалася на прозорому публічному переході права власності на контрольні пакети акцій стратегічно важливих підприємств, та була б доступна широкому загалу.

Зокрема, відсутні спільні критерії щодо перевірки, зближення процедур контролю, зокрема, між Україною та ЄС. Тому найближчим часом доцільно розвивати двостороннє та багатостороннє співробітництво з найважливішими індустріальними країнами, яке має бути спрямоване на контроль за транснаціональними злиттями, та запозичувати досвід у прийнятті рішень з економічної концентрації конкурентних відомств інших країн.

На нашу думку, обов'язок антимонопольних інститутів створювати механізми захисту національних економічних інтересів і протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз економічному розвитку нашої держави повинен бути закріплений законодавчо. Серед таких механізмів в частині боротьби з картельними змовами слід виділити на етапі виявлення та доведення картелю:

- незаконність змови між конкурентами повинна визнаватись не тільки на юридичних, а ще й на економічних підставах, що має бути закріплено законодавчо;

- спостереження за процесами узгодженою поведінкою суб'єктів господарювання та моніторинг споживчих цін на товарних ринках з використанням розширеного інструментарію в частині виявлення картельної змови між конкурентами.

Свої мети учасники ринку досягають, як правило, об'єднуючи свої зусилля. І тут криється небезпека для конкуренції, оскільки лідерство на ринку виявляється дуже близьким за змістом до домінування на ньому. Крім того, інтернаціоналізація підприємницької діяльності, зростання кількості і розміру фірм транснаціонального характеру збільшує ймовірність того, що антиконкурентна практика окремих підприємств може перетинати національні кордони нашої держави, тому поява юрисдикційної підстави в контексті інтеграції України у світове співтовариство вимагає подальшої адаптації вітчизняного антимонопольного законодавства а частині протидії картелям до світових норм.

Вже зараз стають очевидними негайні кроки в цій царині. Негативні наслідки процесу інтернаціоналізації економічного розвитку спостерігаються в виникненні сприятливих умов для функціонування олігополістичної моделі товарних ринків в національній економіці, почастишанню випадків зловживань суб'єктів господарювання набутою ринковою владою в стратегічно важливих галузях вітчизняної економіки та на ринках соціально важливих товарів. Окрім цього, послаблюється потенційна конкуренція, адже результати процесів злиття та поглинання в економіці України призвели до значної трансформації структури товарних ринків і утворились потужні олігопольні ринки, проте, динаміка проникнення нових суб'єктів (резидентів інших країн або представників інших регіонів нашої держави) на ці ринки залишалась позитивною.

У зв'язку із широким спектром питань антимонопольного регулювання, що стосуються антикартельної боротьби, актуальним сьогодні є розширення співпраці органів Антимонопольного Комітету України з іншими правоохоронними органами. Причиною тому неможливість оперативного та ефективного вирішення зазначеного кола проблем однією службою. Комітетом 2003 року було прийнято розпорядження про затвердження Положення про Комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання

(рис.3.9). Метою утворення Комісії є підготовка висновків щодо наслідків надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання та прийняття вмотивованого рішення про надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання чи відмову в його наданні [165].

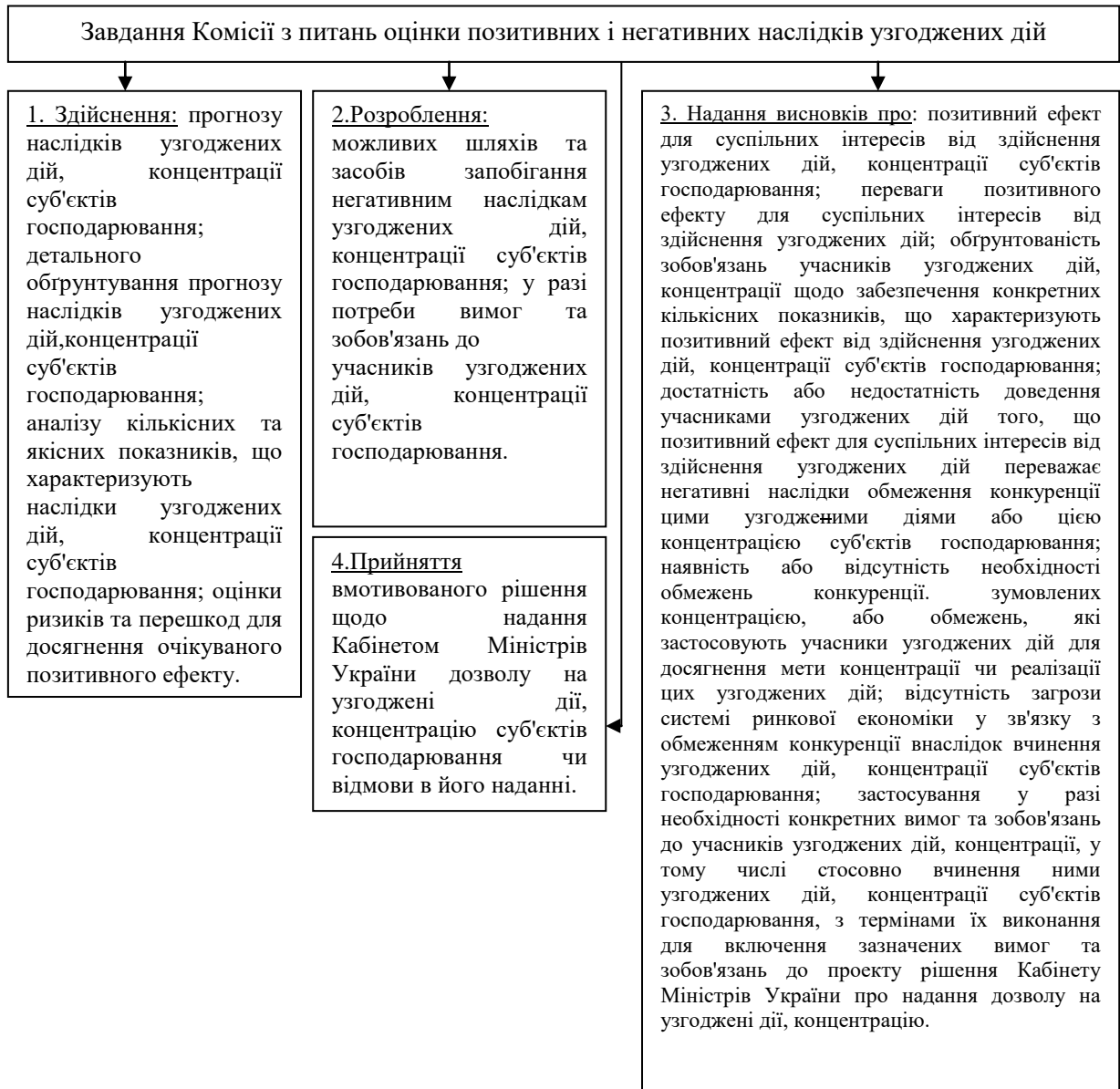


Рис. 3.9. Основні завдання, покладені на Комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій [175, с. 7]

Метою та завданнями Комісії не передбачені вплив чи регулювання антиконкурентних узгоджених дій на товарних ринках, які можуть призвести до необґрунтованого зростання цін. Проте, зазначимо, що ефективність

контролю антимонопольних органів з картелями на товарних ринках значно зросла з моменту початку дії даного органу, що підтверджено статистикою розглянутих справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Лібералізація торгівлі не може стимулювати конкурентну поведінку і функціонування на економічних ринках, які сконцентровані на національному та міжнародному рівнях; не забезпечує вона належним чином і конкурентну поведінку, як це робить антимонопольна політика. Найкращим, на нашу думку, є варіант аналізу антимонопольно-конкурентної політики та процесу лібералізації торгівлі як взаємодоповнюючих засобів, як інструментів досягнення економічної ефективності. Проте, державним регуляторним органам необхідно враховувати й соціальний аспект формування ефективної конкурентної політики, що передбачає швидке реагування та втручання при узгодженому необґрунтованому підвищенні цін на соціально важливих товарних ринках.

Зважаючи на важливість окресленої проблеми, на нашу думку, очевидною є необхідність дослідження й обґрунтування доцільності доповнення напрямів діяльності Комітету методами формалізації типових завдань АМКУ: розвиток кількісних, статистичних, експертних тощо методів постановки вирішення типових завдань, моніторингу, оцінки результатів діяльності суб'єктів господарювання як загрозливих щодо стану конкурентного середовища на товарних ринках, що забезпечило б макроекономічну стабільність України в процесі протидії ціновим змовам.

Вищезазначене зумовлює необхідність розробки нормативно-правової бази задля визначення внутрішніх та зовнішніх загроз макроекономічній стабільності від картелізації національної економіки та критеріїв, які визначали б дії суб'єктів господарювання такими, що негативно впливають на суспільство (дотримання чи недотримання суб'єктами господарювання вимог антикартельних норм законодавства). АМКУ здійснюватиме оцінку

дотримання встановлених критеріїв та, в рамках протидії картелізації готуватиме звіти для уряду, оприлюднюючи відповідну інформацію.

Необхідно розробити шляхи отримання достовірної інформації про діяльність суб'єктів господарювання на товарному ринку, виходячи з потреб забезпечення макроекономічної стабільності України. Антимонопольним комітетом при цьому має бути висловлена аргументована позиція з приводу достовірності звітності, що подається до розгляду АМКУ в контексті забезпечення макроекономічної стабільності.

Крім цього повинна бути створена інформаційна система всебічного й об'єктивного моніторингу процесу картелізації національної економіки, що повинна включати можливості виявлення та прогнозування загроз макроекономічної стабільності національної економіки України.

Отримана інформація має стати основою для розробки комплексу оперативних та довгострокових заходів протидії картелізації, попередження та подолання негативних наслідків антиконкурентних узгоджених дій у формі картелів для макроекономічної стабільності вітчизняної економіки. Слід зазначити, що питання змісту запропонованого шляху вдосконалення діяльності АМКУ та його організаційно-методичного забезпечення вимагають обґрунтованого аналізу, для належної розробки та здійснення запропонованих контрольних в частині протидії картелізації антимонопольних заходів необхідним є залучення до апарату АМКУ висококваліфікованих працівників, адже до їх обов'язків має належати наступне:

- оцінка обґрунтованості ймовірного антиконкурентного змісту та наслідків узгоджених дій;
- дослідження змісту укладених угод між суб'єктами господарювання з позиції забезпечення державних інтересів та макроекономічної стабільності;
- аналіз угод на предмет законності та обґрунтованості (стосовно впливу на цінову ситуацію та інші параметри ринку соціально важливих

товарів) прийнятих державними органами рішень, які можуть призвести до спотворення конкуренції і негативного впливу на економічний розвиток;

- перевірка якості інформації, отриманої від учасників ринку та органів державної влади, що є необхідною для прийняття обґрунтованих та законних рішень.

Для кваліфікованого якісного виконання всіх цих завдань потрібне вдосконалення мотивації праці, зокрема: істотне підвищення оплати праці.

Доцільним, на нашу думку, вбачається також використання в діяльності Комітету незалежного аудиту, оскільки аудитори мають кваліфікацію, необхідну для ревізії складних фінансових систем. Такі компанії, що мають досвід перевірок та аналізу фінансової звітності, економічної ефективності діяльності організацій мають змогу оперативно визначати тенденції та закономірності в діяльності учасників ринку, що є актуальним та надважливим з огляду на мету протидії картелізації – упередження негативних наслідків картельних угод для макроекономічної стабільності національної економіки. Вважаємо, що за таких умов антимонопольний орган міг би брати активну участь у розробці стратегії і тактики досягнення та гарантування макроекономічної стабільності економіки України.

При визначенні конкретних інструментів і механізмів забезпечення мінімізації макроекономічних наслідків картелізації національної економіки необхідно враховувати сформульовані вище загрози макроекономічній стабільності, а також брати до уваги короткостроковий або довгостроковий характер дії цих загроз і можливості їх запобігання.

Першочерговим в процесі вдосконалення механізму державного регулювання картелізації національної економіки є завдання щодо зміцнення державної влади, підвищення довіри до її інститутів. Необхідно всіляко раціоналізувати механізми впровадження економічної політики в цілому, адже, за умови невиконання цих вимог, намагання підтримати виробничий та ресурсний потенціал вітчизняної економіки та подолати макроекономічну

нестабільність, нашоувхнеться на неефективне використання коштів державного бюджету.

З метою усунення причин неефективності антимонопольної політики повинно передбачати визначення у Загальнодержавній програмі розвитку конкуренції бачення основних структурних бар'єрів для конкуренції, усунення яких дозволить ефективніше перерозподілити ресурси АМКУ, що зосереджені на боротьбі з завищенням цін та інших питаннях протидії картельним змовам в національній економіці.

В частині налагодження співробітництва з галузевими регуляторами для забезпечення ефективної протидії картелізації національно економіки доцільно впроваджувати створення робочих груп за участю представників відповідних організацій або підписання меморандумів про взаєморозуміння з відповідними регулюючими органами.

Для забезпечення кращого інформування про свої наміри у сфері правозастосування, АМКУ рекомендується забезпечувати додаткове інформування щодо цього у формі роз'яснень або інших документів. Таке додаткове інформування буде, зокрема, корисним для таких напрямків, як контроль горизонтальних та вертикальних обмежень конкуренції, а також кваліфікація паралельної поведінки як узгоджених дій. Окрім цього, нагальним є вирішення питання щодо проведення широкої роз'яснювальної роботи серед держслужбовців, населення щодо шкідливих для економіки наслідків картелізації (це передбачає, крім іншого, підвищення рівня економічної грамотності, введення та поглиблення в навчальних програмах шкіл, ВНЗ в структурі навчальних дисциплін тем, присвячених причинам та наслідкам монополізації економіки), тобто формування «антимонопольної» суспільної думки.

З метою посилення дії механізму контролю виконання накладених зобов'язань рекомендується:

- Антимонопольному Комітету України здійснити розробку електронної бази даних, що містила б відомості щодо всіх накладених на

порушників законодавства про захист економічної конкуренції зобов'язань, щодо стану їхнього виконання, щодо змін прав власності чи статусу сторін, щодо яких поширюються відповідні зобов'язання в рамках досягнення мети по забезпеченню виконання норм діючого антимонопольно-конкурентного законодавства;

- Антимонопольному Комітету України має в рамках практики протидії картелізації необхідно вимагати від сторін, на які накладено зобов'язання, надання періодичних звітів про стан виконання накладених зобов'язань і змін, що відбулись у правах власності.

Характерними рисами економічної політики держави в контексті забезпечення макроекономічної стабільності має бути: визначення чітких стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни, розроблення програм їх досягнення, спрямування діяльності управлінських структур на їх реалізацію; демократизація і децентралізація прийняття рішень, посилення економічної самостійності суб'єктів господарювання, розширення повноважень регіональних та місцевих органів управління, активізація впливу громадських інституцій; перехід від управління галузями і видами діяльності до регулювання ринків; органічне поєднання ринкових та державних важелів впливу тощо. Державне регулювання картелізації національної економіки має слугувати окремим напрямком, проте, бути інтегрованим до національної системи управління. Його зміст, завдання та методи визначаються цілями загальнодержавної економічної політики й потребують гармонізації з іншими її видами. Цієї мети можливо досягти за рахунок розробки загальної концепції та базових принципів побудови економічного розвитку національної економіки, забезпечення консенсусу цілей, поступового узгодження інструментів реалізації видів політики та обов'язкового врахування специфіки функціонування системи чинників внутрішнього та зовнішнього характеру вітчизняної економіки.

У цілому система антимонопольно-конкурентної політики, яка базується на прогресивних теоретико-методологічних положеннях,

домінантним мотивом якої виявляється формування рівних умов розвитку для всіх суб'єктів господарювання, надасть змогу органам державного управління розробити найбільш адекватну в сучасних економічних умовах ефективну модель протидії монополістичним тенденціям у вигляді картельних змов. Складовими цього процесу є моделювання нових правил поведінки (інститутів), аналіз ринкової взаємодії з інституційної точки зору, - як форм сучасних гібридних утворень, нарощування мотивації цивілізованого добросовісного конкурентного змагання учасників ринку за ефективніше задоволення потреб споживачів, захист чесних звичаїв та добросовісної конкуренції, підтримка позитивних процесів розвитку конкурентного середовища вітчизняної економіки.

Враховуючи той факт, що реальний розвиток конкурентного середовища вітчизняної економіки характеризується значним рівнем монополізму, антимонопольне регулювання на сучасному етапі економічного розвитку має сприяти усуненню причин кризових явищ на певних товарних ринках, упереджувати негативні наслідки діяльності монополій та олігополістичних об'єднань, сприяти усуненню деформацій конкурентного середовища тощо.

Обґрунтування шляхів подальшого удосконалення механізму антимонопольного регулювання має здійснюватись в контексті забезпечення макроекономічної стабільності національної економіки. Йдеться про визначення стратегії та тактики здійснення антимонопольного регулювання економіки України, реалізація яких повинна базуватися на програмі конкурентної політики України в контексті проєвропейського спрямування України, яке вимагає гармонізації вітчизняного законодавства з основними законодавчими актами ЄС. За підсумками формування вітчизняної антимонопольно-конкурентної політики можна стверджувати, що амбітне завдання по створенню ефективного конкурентного середовища впроваджується в життя доволі успішно, проте, в сучасних умовах його реалізація потребує врахування та сприйняття новітніх та перспективних

підходів і елементів європейської конкурентної політики і європейського конкурентного законодавства.

При цьому слід відзначити, що забезпечення конкурентної політики має відбуватися у відповідності до умов трансформаційної економіки, яка реально склалася в Україні. Очевидно, що на шляху подальшої гармонізації українського та європейського конкурентного законодавства не може бути механічного, без врахування вітчизняних економічних реалій копіювання тієї чи іншої схеми, тих чи інших процедур, методів, інструментів в рамках протидії монополізму та стимулювання конкуренції. Вкрай необхідним є підхід до побудови ефективної антимонопольно-конкурентної політики в Україні саме з урахуванням конкретних умов, що склалися в національній економіці. Аналіз практики вітчизняного антимонопольного регулювання приводить до висновку про потребу створення економічних та правових умов для подальшого розвитку здорової конкуренції, її проникнення в усі галузі економіки. Це має здійснюватися шляхом вдосконалення системи діяльності антимонопольних органів.

Функціонування саморегулюючого ринкового механізму і ступінь впливу держави на економічні процеси характеризується співвідношенням, що проявляється у певних функціях держави. Деякі з цих функцій спрямовані на підтримку і полегшення конкуренції на ринку, інші полягають у спеціальному правовому регулюванні відносин, в яких беруть участь суб'єкти господарювання, що посідають домінуюче положення на ринку. Саме ці обставини спонукають державу запроваджувати систему організаційно-правових заходів протидії спотворенню конкуренції з боку суб'єктів господарювання, які мають ринкову владу, а також здійснювати регулювання на конкретних монополізованих ринках.

Кількісні та якісні зрушення в економіці вимагають поглиблення конкурентних відносин у всіх сферах діяльності, тому теоретичні питання захисту економічної конкуренції не можуть розглядатися без прикладного вирішення завдань у практиці діяльності антимонопольних органів.

Висновки до розділу 3

Цінові змови – найнебезпечніший вид порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Враховуючи описані в попередніх розділах наслідки для розвитку конкурентного середовища та забезпечення макроекономічної стабільності, узагальнимо, що ці дії нехтують принципом чесності у конкурентному змаганні, що не припускають можливостей таємної змови з конкурентами, зокрема змову про рівень цін, спрямовану на підрив добросовісної конкуренції за рахунок масового споживача. Цей вид правопорушення найважче виявити та довести.

У вітчизняному законодавстві про захист економічної конкуренції цінові змови визначено як узгоджені дії, які стосуються встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів. В сфері припинення цих злочинів АМКУ обмежується застосуванням господарсько-правової відповідальності, проте, вкотре піднімається питання про необхідність вдосконалення організаційно-економічного механізму контролю за цим видом правопорушення, як за найбільш загрозливим для розвитку конкурентних відносин та макроекономічної стабільності національної економіки.

В значній мірі можна охарактеризувати систему методичних заходів виявлення цінової змови на товарному ринку як дієву, враховуючи звіти АМКУ та статистику припинення цих порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Із числа виявлених та припинених випадків антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання майже третина стосувалась встановлення цін, що є закономірним за умов цінових збурень на окремих товарних ринках. Найважливішим є той факт, що цінові змови спостерігаються на соціально важливих ринках, заходам з обмеження монополізму та забезпечення інтересів споживачів на яких АМКУ приділяє найбільшу увагу на загальнодержавному та регіональному рівнях.

В цілому, система методичних заходів виявлення картелів у формі цінових змов базується на аналізі ринку, в межах якого досліджується факт порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Аналіз може бути проведено, виходячи з двох моделей: юридичної та економічної.

Класична юридична модель доведення існування факту цінової змови передбачає використання схеми виявлення їх у антимонопольній практиці за допомогою прямих доказів, проте, навіть за відсутності доказів наявності письмової угоди, висновок про існування між сторонами усної домовленості щодо встановлення ціни може бути теоретично зроблений на основі аналізу їх поведінки. Бездіяльність може бути визнана як волевиявлення відносно укладання угоди в тих випадках, коли це передбачено законом або таких угод, що мали місце раніше. Тобто, виключно негативні наслідки, які виникають через активну поведінку суб'єктів господарювання і підтвержені результатами економічного аналізу можуть призводити до висновку про наявність між цими суб'єктами угоди.

Основна проблема методології виявлення цінової змови – встановлення обставин, які достовірно кваліфікують порушення як цінову змову. Мова йде про визначення тих факторів ринку, які зумовлюють негативні наслідки узгоджених дій, обґрунтування економічної виправданості таких дій з погляду їх сприяння ефективності товарно-грошового обігу та задоволення інтересів споживачів, розвитку технологій тощо.

Виключно юридичний підхід до визначення і доведення картелю не може бути ефективним засобом конструктивної боротьби з картелями, оскільки така боротьба вимагає, щоб картелі були виявлені на самому етапі їх формування або тоді, коли вони вже тривалий час реалізують свої антиконкурентні завдання. Ефективним засобом доказування картельної змови слід вважати економічний та економетричний аналізи на етапах виявлення, переслідування та покарання групи змовників. Зокрема, за допомогою економічного аналізу є можливим простеження зміни політики ціноутворення декількох конкурентів в один і той же період часу.

Використовуючи економічні методи доказу існування картельної змови, усувається необхідність встановлення фактичних узгоджених дій між конкурентами, оскільки змову можна встановити використовуючи результати, ефект безпідставних змін на ринку. Зокрема юридичними методами не можливо реально визначити тривалість картельної змови за часом, що прямо відображається на розмірі відшкодування шкоди та фактично не усуває картель на ринку, тому, зазначимо, що зміна підходів щодо аналізу конкретних картелів та наповнення організаційно-правового механізму протидії картелям економічними інструментами слугуватиме сприятиме підвищенню ефективності антимонопольно-конкурентної політики в цілому.

Основні напрямки вдосконалення антимонопольно-конкурентної політики в Україні впливають із загроз макроекономічній стабільності, що пов'язані з картелізацією економіки. Для запобігання виникненню картельних угод доцільно здійснити комплекс заходів, які обґрунтовано в різних частинах цього дослідження та охоплюють: моніторинг і завчасне виявлення ознак картелізації, статистичне оцінювання картелізації ринків, доведення фактів картельних змов, аналіз інституційної здатності антимонопольних органів запобігти картелізації та протидія тенденціям утворення картелів в економіці.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора: [46; 107; 108].

ВИСНОВКИ

В дисертації здійснено системний аналіз державного регулювання картелізації національної економіки. Отримані результати дають змогу сформулювати низку узагальнень та висновків:

1. На основі систематизації теоретичних засад функціонування конкурентних ринків виокремлено моделі некооперативних стратегій поведінки на ринку олігополії та їх окремі модифікації, що можуть бути використані для пояснення ситуації в українській економіці. Доведено, що кращі пояснювальні можливості мають такі моделі, як модель рівноваги в умовах некооперованої олігополії Курно, модель цінової конкуренції на олігополістичному ринку Бертрана, модель олігополістичного ринку при наявності інформаційної асиметрії Штакельберга, модель домінуючої фірми Форхаймера.

2. Визначено фактори виникнення картельних угод, серед яких: фактори, пов'язані із здатністю підвищувати та довгий час утримувати ціну; фактори, спричинені низькою ймовірністю санкцій за порушення антимонопольного законодавства; фактори, пов'язані з низькими витратами створення цінової змови. Наслідки картелізації класифіковано за критерієм їх впливу на споживачів (безпосереднє необґрунтоване підвищення рівня цін для кінцевого споживача, зменшення загального вигашу споживача, зростання чистих втрат добробуту), виробників товарів та послуг (скорочення обсягів угод в натуральному вигляді; недопущення на ринок нових гравців; відсутність у компаній мотивів для розвитку, інновацій, підвищення ефективності) та суспільство в цілому (несправедливий розподіл доходів внаслідок надмірних прибутків продавців; гальмування нововведень, у результаті яких могли б знижуватися витрати та/або поліпшуватися корисні властивості товарів, стагнація ринку, підрив довіри суспільства до основ ринкової економіки та політики уряду).

3. Узагальнено практику олігополістичної взаємодії та доведено, що якісні зміни в організації сучасних ринкових відносин призводять до розширення арсеналу методів узгодженої поведінки учасників ринку. Узгоджену конкурентну поведінку визначено як комплекс дискримінаційних заходів щодо встановлення певного рівня цін, досягнення контролю над ринками збуту, тиску на конкурентів і нав'язування їм нерівноправних умов обміну. Аналіз феномену картельної змови як прояву узгодженої поведінки на засадах поведінкового підходу дав змогу визначити основним мотивом вступу до картелю ризик невизначеності для фірми в умовах конкурентного ціноутворення та прагнення стратегічного зміцнення позиції на ринку.

4. На основі системного аналізу теоретичних концепцій конкурентної поведінки економічних суб'єктів, специфіки вибору моделі цінової стратегії фірми та спонукальних мотивів щодо участі у картельній змові, удосконалено категоріальний апарат теорії картелізації завдяки уточненню таких категорій, як «узгоджена конкурентна поведінка», «коректна ідентифікація картелю», «картелізація національної економіки», в системі яких остання розглядається як категорія з найширшим змістом. У запропонованому визначенні картелізації акцентовані такі моменти як: утворення явних та неявних змов між суб'єктами господарювання з метою мінімізації ризику невизначеності при конкурентному ціноутворенні; стратегічне (довготермінове) зміцнення позицій на ринку, зменшення кількості фірм у галузі та скорочення обсягів випуску й угод в натуральному вигляді.

5. Ретроспективний аналіз системи заходів регулювання картелів у вітчизняній економіці дав підстави для таких узагальнень: правові матеріальні норми в сфері протидії картельним змовам загалом відповідають принципам конкурентного права Європейського союзу, що, зокрема, підтверджується визначенням картелю через термін «узгоджені дії», наявністю переліку узгоджених дій, що є антиконкурентними і підлягають контролю з боку Антимонопольного комітету України, наявністю спеціального механізму нотифікації певних видів узгодженої поведінки

ринкових агентів та порядку їх притягнення до відповідальності за порушення законодавства, законодавчим закріпленням повноважень АМКУ в цій сфері. Однак, вітчизняна практика протидії картелізації є недосконалою, що підтверджується: зростанням за останнє десятиріччя кількості справ про картелі на ринках соціально важливих товарів, недостатністю повноважень АМКУ в межах процедури виявлення прямих доказів існування картельної змови, відсутністю обґрунтованих методик виявлення та доведення цінової змови за непрямыми доказами, повільним впровадженням в дію програми пом'якшення відповідальності за участь у картелі, законодавчою неврегульованістю можливостей завершення справи про картель шляхом примирення сторін, дією мораторію на раптові рейди – перевірки суб'єктів господарювання з метою отримання прямих доказів змови.

6. У системі заходів виявлення та припинення картелізації пріоритетним заходом є доведення цінових змов. Доведена в процесі аналізу висока частота й перманентна повторюваність таких змов на товарних ринках України свідчать про неефективність існуючого алгоритму моніторингу та контролю ринків. Причиною такої неефективності визначено: складність коректної ідентифікації цінової змови, що передбачає розмежування цінової змови та паралельного ціноутворення, необхідність встановлення всіх обставин, які дають підстави для достовірної кваліфікації порушення як цінової змови, відсутність офіційно визнаних методик виявлення цінової змови за економічними критеріями.

7. Існує система індикаторів картелізації, за якими може бути оцінено вплив цього процесу на макроекономічну стабільність. Економетричний аналіз дає підстави для твердження, що найбільш значущим для української економіки є зв'язок між часткою найбільших підприємств в обсязі виробленої продукції, з однієї сторони, та рівнем цін на продукцію сільського господарства, – з іншої. Відтак, картелізація національної економіки, в першу чергу, впливає на цінову стабільність. Встановлений економетричним шляхом тренд зростання частки найбільших підприємств у виробленій продукції в

часі (зокрема, частка 100 найбільших підприємств в середньому за період 2000-2014 рр. зростала на майже 1 в. п. щороку) підтверджує збільшення загрози макроекономічної дестабілізації під впливом картелізації.

8. Система заходів виявлення та запобігання картелізації на окремих товарних ринках має здійснюватись за алгоритмом, що передбачає певну послідовність дій (кроків) з боку регулюючих органів, яка охоплює: 1) спостереження за параметрами ринку (часткою ринку під контролем окремих суб'єктів, рівнем ринкової концентрації тощо); 2) визначення цінових індикаторів (одночасність, регулярність, односпрямованість зміни цін тощо); 3) послаблення або 4) посилення контролю за картелізацією; 5) інтенсифікацію регулювання при необхідності посилення контролю; 6) реалізацію конкретних заходів цінового регулювання; 7) співставлення параметрів ex-post; 8) формування напрямів регулювання ex-ante.

9. Пріоритетними заходами з удосконалення контролю картельних змов в контексті забезпечення макроекономічної стабільності є: доповнення організаційно-правового механізму протидії картелям економічними інструментами виявлення та доведення факту картелю; впровадження системи моніторингу динаміки, структури та достовірності споживчих цін на товарних ринках; зміна підходів щодо аналізу конкретних ситуацій ймовірної цінової змови; сприяння реалізації програми пом'якшення відповідальності за вчинені цінові змови; посилення регулювання картельних угод на ринках соціально важливих товарів; включення у Загальнодержавну програму розвитку конкуренції частини, яка стосується забезпечення контролю картельних угод з використанням кращого міжнародного досвіду антикартельного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bent I. Regulating competition in the EU / I. Bent et al. — Copenhagen, 2008. — P. 29.
2. Berg E. Gains from Cartelization in the Oil Market./ E. Berg// Statistics Norway. Research Department, 1996. — №118 — P. 45—67
3. Bernheim B. Multimarket Contact and Collusive Behavior / B. Bernheim, M. Whinston // RAND Journal of Economics, 1990. — Vol 21. — P. 1—26.
4. Buccirosi P. Competition Policy and Productivity Growth: An Empirical Assessment / P. Buccirosi, L. Ciari, T. Duso, G. Spagnolo, C. Vitale [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://bibliothek.wzb.eu/pdf/2009/ii09-12.pdf>
5. Cartel statistics. [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Європейської комісії. Антимонопольне право ЄС. Картелі. — Режим доступу : <http://ec.europa.eu/competition/cartels/statistics/statistics.pdf>
6. Caves R. Efficiency in US Manufacturing Industries / R. Caves, D. Barton. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990. — 196 p.
7. Commission Notice on Immunity from fines and reduction of fines in cartel cases (Text with EEA relevance) № 2006/C 298/11, 08.12.2006. // Official Journal of The European Union, C 298, 8.12.2006. — P. 17—22.
8. Commission Notice on Immunity from fines and reduction of fines in cartel cases (Text with EEA relevance) № 2006/C 298/11, 08.12.2006. // Official Journal of The European Union, C 298, 8.12.2006. — P. 17—22.
9. Commission Notice on the non-imposition or reduction of fines in cartel cases № 96/C 207/04, 18.07.1996. // Official Journal of The European Union, C 207, 18.7.1996. — P. 4—6;
10. Connor J. Extraterritoriality of the Sherman Act and Deterrence of Private International Cartels / Connor J. // American Antitrust Institute Working Paper, 2004. — no. 04—02.

11. Connor J. How High Do Cartel Raise Prices? Implications for Reforms of Sentencing Guidelines / J. Connor, R. Lande // American Antitrust Institute, 2005. — AAI Working Paper No. 04—01.
12. Edwards C. Conglomerate Bigness as a Source of Power / C. Edwards // Business Concentration and Price Policy. — Princeton Princeton University Press, 1955, — P. 309.
13. Garoupa N. Wrongful conviction do lower deterrence / N. Garoupa, M. Rizolli // Journal of Institutional and Theoretical Economics, 2012. — 168 (2). — P. 224—231.
14. Green E. Noncooperative Collusion Under Imperfect Price Competition / E. Green, R. Porter // Econometrica, 1984. — Vol. 52, P. 87—100.
15. Greene D. A Note on OPEC Market Power and Oil Prices / D. Greene // Energy Economics — 1991. — № 4 — P. 123-129.
16. Grout P. Predicting Cartels, Office of Fair Trading / P. Grout, P. Sonderegger // Economic discussion paper. — March 2005. — P. 15.
17. Guidelines on the method of setting fines imposed pursuant to Article 15(2) of Regulation No 17 and Article 65(5) of the ECSC Treaty // Official Journal of The European Union, C 9. — 14.01.1998.
18. Harrington J. Behavioral Screening and the Detection of Cartels / J. Harrington // European Competition Law Annual 2006: Enforcement of Prohibition of Cartels. — Portland, 2006. — P. 2—4.
19. Hyytinen A. Anatomy of Cartel Contracts // A. Hyytinen, F. Steen, O. Toivanen. — Institutt for SamfunnsØkonomi, Discussion Paper, 2013. — available at:
https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/425079/1/MSI_1313.pdf
20. Joskow P. Transaction cost economics, antitrust rules, and remedies/ P. Joskow // Journal of Law, Economics and Organization, 2002. — Vol. 18 (1). — 95–116 p.

21. Judgement of the European Court of Justice of 28 June 2005 in cases C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P, C-208/02 P and C-213/02 P, Dansk Rørindustri A/S aov Commission, P. 395—399.
22. Judgement of the European Court of Justice of 29 June 2006 in case C-301/04 P, Commission v SGL Carbon AG ao, P. 68—70.
23. Judit K. Competition law and consumer protection / K. Judit // Hague : KluwerLawInternational. — 2012. — 468 p.
24. Kaufmann R.K. A unified world oil market: Regions in physical, economic, geographic, and political space / R.K. Kaufmann, S. Banerjee // Energy Policy, 2014. — Vol. 74. — P. 235—242.
25. Levenstein M.C. What determines cartel success. / M.C. Levenstein, V.Y. Suslow // Journal of Economic Literature, 2006. — Vol. 44. — P. 80.
26. Lipczynski J. Industrial Organization, 3-d ed., / J. Lipczynski, J. Goddard, J. Wilson. — Prentice Hall 2009. — 784 p.
27. Mesnard L. Is the French mobile phone cartel really a cartel? / L. Mesnard // International Journal of Production Economics, 2009. — no. 122 (2). — 663–677 p.
28. Mill S. Principles of Political Economy with Some Applications to Social Philosophy /S. Mill. — London, 1873. — p. 291.
29. Milonas N.T. Price spread and convenience yield behaviour in the international oil market / N.T. Milonas, T. Henker // Applied Financial Economics. — 2001. — Vol. 11. Iss. 1. — P. 23—36.
30. Motta M. Cartels in the European Union: Economics, Law, Practice / M. Motta // European University Institute, Florence and Università di Bologna, 2000. — P. 21
31. Motta M. Competition policy: Theory and Practice / M. Motta — Cambridge: Cambridge University Press, 2004. — P. 138.
32. Philips L. Competition Policy: A Game-Theoretic Perspective / L. Philips. — Cambridge University Press, 1995. — 204 p.

33. Schelling T. The Strategy of Conflict / T. Schelling. — Harvard University Press, 1960. — 212 p.
34. Selten R. The Chain Store Paradox / R. Selten // Theory and Decision, 1978. — Vol 9. — P.127—159.
35. Sherman Antitrust Act (1890) [Электронный ресурс]. — Режим доступа :<http://euro.ecom.cmu.edu/program/law/08732/Antitrust/ShermanAct.pdf>
36. Skoruks D. Complex Econometric Model of Monopolization Process Evaluation / D. Skoruks // Procedia — Social and Behavioral Sciences. The 2-nd International Scientific conference «Contemporary Issues in Business, Management and Education 2013». — 2014. — Vol. 110. Iss. 24 — P. 202—214.
37. Study on Assessment Criteria for Distinguishing between Competitive and Dominant Oligopolies in Merger Control /Final Report for the European Commission Enterprise Directorate General by Europe Economics —London: Europe Economics Chancery House, May 2001. — P. 143.
38. The Global Competitiveness Reports 2008–2009, 2009-2010, 2010-2011. World Economic Forum. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.weforum.org
39. Ulmer M.J. Some Reflectionson Economic Power and Economic Theory / M.J. Ulmer // De Economist, 1959. — Vol. 107, No 1. — P.338—339.
40. Voight S. The Effects of Competition Policy on Development — Cross-Country Evidence Using Four New Indicators / S. Voight // Journal of Development Studies. 2009. — Vol. 45. No 8. — P. 1225—1248.
41. Zhang X. New wine into old wineskins: Recent developments in China’s competition policy against monopolistic/collusive agreements / X. Zhang, V. Zhang // Review of Industrial Organization, 2012. — Vol. 41 (1–2). — 53–75p.
42. Авдашева С.Б. Доминирующее положение и антиконкурентные соглашения / С.Б. Авдашева, Н.М.Розанова // Экономический вестник

Ростовского государственного Университета, 2004. — Том 2. №2. — С.112 — 127.

43. Авдашева С.Б. Теория организации отраслевых рынков / С.Б. Авдашева, Н.М. Розанова. — М.: Магистр, 1998. — 320 с.
44. Азоев Г.Л. Конкуренция: стратегия и практика / Г.Л. Азоев. — М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. — 208 с.
45. Акопов Л.В. Контроль в управлении государством (Конституционно-правовые проблемы) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.02 / Акопов Л.В. — Ростов-на-Дону, 2002. — 395 с.
46. Алімпієв Є.В. Економічні підходи протидії картельним угодам у практиці антимонопольного регулювання [Електронний ресурс] / Алімпієв Є.В., Захарова К.Ф. // Ефективна економіка. — 2015. — № 11. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4756>
47. Антиконтурентные соглашения в правоприменительной практике Европейского Союза (отдельные положения) [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.antitrustlaw.ru/publications/24-antikonturentnie-soglasheniya-ec>
48. Антимонопольний комітет України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/>
49. Антимонопольний комітет України. Річний звіт: 2002 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=67894&cat_id=67882.
50. Антимонопольний комітет України. Річний звіт: 2009 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=104930&cat_id=104929.
51. Антимонопольний комітет України. Річний звіт: 2010 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/89512>.

52. Антимонопольний комітет України. Річний звіт: 2011 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/89514>.
53. Антимонопольний комітет України. Річний звіт: 2012 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/95116>
54. Антимонопольний комітет України. Річний звіт: 2013 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/103174>.
55. Бакалінська О.О. Шляхи вдосконалення державного контролю за дотриманням конкурентного законодавства / О.О. Бакалінська // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 1. — С. 76—78.
56. Бакалінська О.О. Захист економічної конкуренції: організаційно-правові засади державного управління : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Бакалінська О.О. — К., 2003. — 210 с.
57. Бакалінська О.О. Конкурентне право : [навч. посібник] / Бакалінська О.О. — К. : КНТЕУ, 2010. — 387 с.
58. Бакалінська, О.О. Правове регулювання добросовісної конкуренції в Україні : [монографія] / Бакалінська О.О. — Київ : НДІ приват. права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. — 373 с.
59. Баран В.И. Количественные показатели уровня монополизации рынка /В.И. Баран, Е.П.Баран // Вестник Российского университета кооперации, 2014. — №2 (16). — С. 112—116.
60. Бахрах Д.Н. Административное право : учебник для студ. вузов / Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. — М. : НОРМА, 2005. — 799 с.
61. Бень Т. Методи визначення рівня монополізму на ринках промислової продукції / Т. Бень, В. Сиченко // Економіка України, 1999. — № 3. — С. 36—41.

62. Бицюра Ю. Антимонопольне регулювання в Україні / Ю. Бицюра, А. Мозгова, О. Івоненко // Географія та основи економіки в школі. — 2010. — № 11/12. — С. 2—4.
63. Біла-Тіунова Л.Р. Адміністративна відповідальність за порушення антимонопольного законодавства України : монографія / Біла-Тіунова Л.Р., Бондаренко К.В., Кравець В.Р. — Одеса : Фенікс, 2011. — 341 с.
64. Бланко Л. Процессуальные принципы разбирательства дел о нарушениях законодательства о конкуренции в США и Европейском Сообществе / Л. Бланко // Законодательство и экономика. — 2000. — № 6. — С.61—76.
65. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг; Пер. с англ., 4 е изд. — М.: Дело Лтд, 1994. — 720 с.
66. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки / В.Я. Бобров. — К.: Либідь, 1995. — 320 с.
67. Бондаренко К.В. Адміністративна відповідальність за порушення антимонопольного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Бондаренко К.В. — Одеса, 2010. — 220 с.
68. Борисенко З. Діалектика монополізму і конкуренції в умовах глобалізації / З. Борисенко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2004. — № 2. — С. 405—409.
69. Борисенко З. Система відповідальності за порушення конкурентного законодавства / З. Борисенко // Економіка України. — 2003. — № 6. — С. 19—26.
70. Борисенко З.М. Основи конкурентної політики / Борисенко З.М. — К. : Таксон, 2004. — 704 с.
71. Борисов Е.Ф. Основы экономической теории: Учебник / Е.Ф. Борисов. — М.: Высшая школа, 1999. — 240 с.
72. Будаговська С. Мікроекономіка і макроекономіка: підручник для студентів економічних спеціальностей закладів освіти / С. Будаговська, О.

- Кілієвич, І.О. Луніна та ін.; Ред. С. Будаговська. - К. : Основи, 2001. - 517 с.
73. Бутук А.И. Экономическая теория: Учебное пособие / А.И. Бутук. — К.: Вікар, 2000. — 644 с.
74. Вайтбрехт А. От Фрайбурга до Чикаго и дальше — первые 50 лет Европейского антимонопольного права. / А. Вайтбрехт, К. Фарбман // Корпоративный юрист, № 5, 2008 г. — С. 11—16.
75. Ватаманюк З. Економічна теорія і мікроекономіка. / З. Ватаманюк — К. : Видавничий дім альтернативи — 2001. — 419 с.
76. Введение уголовной ответственности за злоупотребление монопольным положением нецелесообразно. Интервью с Рафаэлем Кузьминым, 6 марта 2012 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article;jsessionid=98F4CCFAV41178401EF522F86380E7B9?art_id=212133&cat_id=60177
77. Венгер В.В. Ринкова влада та картельні змови на олігопольних ринках / В.В. Венгер. // Науковий вісник Херсонського державного університету — 2014. — Т.6. — Ч.1 — С. 165—168.
78. Верхан Петер Х. Підприємець. Його економічна функція та суспільно-політична відповідальність / П. Верхан . — Київ: Манго, 1994. — 56 с.
79. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Монографія / О.М. Вінник. — Київ: Атіка, 2003. — 352 с.
80. Віскузі В. Кіп. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В.К. Віскузі, Дж. М. Вернон, Дж. Е. Гарингтон. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 1047 с.
81. Вовк Т.В. Система конкурентного законодавства Європейського Союзу. Правове регулювання правил конкуренції в Україні. Шляхи адаптації законодавства України / Т.В. Вовк, С.В. Перемот. — Київ : Тріумф, 2006. — 416 с.

82. Войтов А.Г. Экономика. Общий курс / А.Г. Войтов. — М. : ИВЦ «Маркетинг», 2000. — 468 с.
83. Ворожейкин В.Н. Антимонопольное регулирование: федеральный и региональный аспекты / В.Н. Ворожейкин, Ф.Ф. Рыбаков. — СПб. : Гидрометеиздат, 1996. — 120 с.
84. Гелхорн Э. Антитрестовское законодательство и экономика / Э. Гелхорн, В. Ковачич. — Вашингтон: Международный институт права, 1995. — 375 с.
85. Герасименко А.Г. Еволюція ринкової влади: теоретико-економічний огляд / А.Г. Герасименко // Економічна теорія, 2012. — № 4. — С. 38–48.
86. Герасименко А.Г. Концентрація капіталу в трансформаційній економіці: Дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / А.Г. Герасименко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. — К., 2006. — 265 с.
87. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003, N 18, N 19-20, N 21-22. — ст. 144. [Електронний ресурс] — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/436-15
88. Гукасян Г.М. Экономическая теория: ключевые вопросы: Учебное пособие / Г.М. Гукасян.— М.: ИНФРА-М, 1999. — 199 с.
89. Денисюк О. Концептуальні проблеми розвитку економіки України на сучасному етапі. / О. Денисюк // Економічна реформа: теорія і практика, 2007. — С. 39.
90. Еременко В. Антимонопольное законодательство Японии / В. Еременко // Государство и право. — 1991. — № 3. — С. 115–122.
91. Ершова И.В. Предпринимательское право: Учебное пособие / И.В. Ершова, Т.М. Иванова. — М.: Юриспруденция, 1999. — 336 с.
92. Ефективність управління в процесі реформування: макро- та мікроекономічні аспекти / І.Ф. Радіонова, Є.В. Алімпієв, Т.В. Бурлай, Г.О. Андрощук, О.В. Красота; За наук. ред. І. Ф. Радіонова. — К. : Ун-т екон. та права "КРОК", 2012. — 363 с.

93. Ефимова Е.Г. Экономика для юристов: Учебник / Е.Г. Ефимова. — М.: Флинта, 1999. — 472 с., с.134
94. Задыхайло Д.В. Предпринимательское право в Украине / Д.В. Задыхайло. — Харьков: «Эспада-Синтекс», 1998. — С. 3—23.
95. Закон України "Про ціни і ціноутворення" від 3 грудня 1990 р. №507-ХІІ [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5007-17>
96. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» N 3660-ХІІ (3660-12) від 26.11.93.- ВВР), 1993, N 50, ст.472 [Електронний ресурс] — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/3659-12
97. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» № 4025-VI (4025-17) від 15.11.2011 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4025-17/>
98. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 36. — Ст. 164. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 689-VI від 18.12.2008 // ВВР. — 2009. — № 15. — Ст. 204.
99. Закон України «Про захист економічної конкуренції» / Коментар на основі порівняльного аналізу з правилами конкуренції Європейського Союзу. — К.: Альфа-Прайм, 2006. — С. 118—119.
100. Замойский И.Е. Обеспечение договорных обязательств на предприятии /И.Е. Замойский. — М.: Юрид. лит., 1982. — 112 с.
101. Запровадження програми пом'якшення відповідальності за порушення конкурентного законодавства в Україні / Проект ЄС «Гармонізація систем конкуренції та державних закупівель України зі стандартами ЄС», 2010 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amc/doccatalog/document%3fid=206773>

102. Захарова К. Взаимосвязь эффективности антимонопольного регулирования ценовых сговоров и экономической безопасности государства / К. Захарова // Международный реферируемый и рецензируемый научный журнал факультета бизнес — инжиниринга Грузинского технического Университета «Социальная экономика. Актуальные проблемы XXI». Проблемы экономической теории, Тбилиси, 2014. — №2 (32). — С.39—42.
103. Захарова К.Ф. Ефективність антимонопольного регулювання картелів у контексті забезпечення економічної безпеки держави / К.Ф. Захарова // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право. Зб. наукових праць. — 2013. — Випуск 23. — С. 83—91.
104. Захарова О.Ф. Боротьба з ціновими злочинами як один з пріоритетних напрямів конкурентної політики держави. / Захарова О.Ф. // Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2009. — №3. — С. 88—94.
105. Захарова О.Ф. Державне регулювання цін та конкурентна політика в Україні. Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2008. — № 2. — С. 161—168.
106. Захарова О.Ф. Картель як форма прояву монопольної влади / О.Ф. Захарова // Підприємництво, господарство, право. — 2009. — №9. — С. 161—164.
107. Захарова О.Ф. Картельні змови в економіці України. Матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції / О.Ф. Захарова // Ключевые проблемы современной науки, 2012. — Т 9. — «Бял ГРАД БГ» ООД: Софія. — С. 53—55.
108. Захарова О.Ф. Методологічні засади формування ціни на товарних ринках різного типу / О.Ф. Захарова // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. — Випуск 252: В 6т. — Т.V. — Дніпропетровськ: ДНУ. — 2009. — С.1360—1369.

109. Захарова О.Ф. Особливості державного регулювання цін на продовольчу продукцію в Україні. Підприємництво, господарство, право. — 2009. — №5. — С. 162—165.
110. Звіт про розробку інструментів діагностування і методичних рекомендацій для АМКУ щодо виявлення і попередження випадків змов при проведенні торгів [Електроний ресурс] — Режим доступу : <http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/01/Report-on-Bid-Rigging-Diagnostics-UKR.pdf>
111. Знаменский Г.Л. Общественный хозяйственный порядок и законодательство / Г.Л. Знаменский // Государство и право. — 1994. — № 4. — С.63—66.
112. Історія економічних учень. Підручник / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін. — К.: КНЕУ, 1999. — 564 с.
113. Картельні й антиконкурентні угоди. Попередження випадків змов у сфері державних закупівель», затверджених Радою ОЕСР 17 червня 2012 року [Електроний ресурс] — Режим доступу : www.oecd.org/comprtitition/cartels
114. Каштанов О.С. Правовий захист від антиконкурентних дій в економічній конкуренції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О.С. Каштанов Олександр. — Одеса, 2005. — 213 с.
115. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / И. Кирцнер. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 239 с.
116. Князева И.В. Антимонопольная политика в России : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. «Национальная экономика» / Князева И.В. — М. : Омега-Л, 2008. — 493 с.
117. Князева І. Ключові аспекти і тенденції антимонопольного регулювання на сучасному етапі / І. Князева // Конкуренція. — 2010. — № 4. — С. 16—20.

118. Когут О. Особливості правового статусу Антимонопольного комітету України / О. Когут // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 1. — С. 93–96.
119. Коломоєць Т.О. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права України : [монографія] / Т.О. Коломоєць, П. Д. Матвієнко. — Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2011. — 255 с.
120. Комплексне порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України законодавству ЄС щодо протидії картельним змовам [Електронний ресурс] — Режим доступу — www.minjust.gov.ua/file/24947
121. Конкурентна політика в Україні. Quo vadis? : матеріали круглого столу / Антимонопольний комітет України. — К. : Антимонопольний комітет України, 2003. — 36 с.
122. Конкурентне право та політика в Україні: огляд ОЕСР, 2008 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amc/doccatalog/document?id=158189>.
123. Конрат К.В. Семинар по методам расследования: Картельная деятельность /К.В. Конрат. — К. : Антимонопольный комитет Украины, Антитрестовое отделение Министерства юс-тиции США и Федеральная комиссия США по торговле. — 1995. — 89 с.
124. Конфликт с АМКУ: перспективы оспаривания «картельного сговора» [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://rau.com.ua/news/5065-konflikt-s-amku-perspektivy-osparivaniya-kartelnogo-sgovora/>
125. Костусев О. Захист економічної конкуренції в Україні: стан і проблеми / О. Костусев // Економіка України. — 2003. — № 7. — С. 4—11.
126. Кравченко Ю. Ринкам природних монополій— ефективне регулювання / Ю. Кравченко // Економіка України. — 2006. — № 6. — С. 12—19.
127. Кузьмин Р.И. Хозяйственное право Японии: проблемы теории и практики : Препринт доклада Института экономико-правовых

исследований АН Украины / Кузьмин Р.И. — Донецк : Ин-т економіко-правових досліджень АН України, 1993. — С. 31–39.

128. Кузьмичов В.С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика;судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.С. Кузьмичов. — К., 1996. — 36 с.
129. Кусакина О.Н. Антимонопольная политика России : монографія / О.Н. Кусакина, В.М. Мищенко. — Ставрополь : АГРУС, 2007. — 324 с.
130. Лагутін В. Антимонопольна діяльність : підручник / В. Лагутін, Л. Головка, Ю. Кругул. — К.: КНЕУ, 2005 — С. 144—145.
131. Лагутін В.Д. Рушійні сили конкуренції / В.Д. Лагутін // Конкуренція. Вісник АМКУ. — К.: 2002. — №3 — С. 17—21.
132. Лагутін В.Д. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття / В.Д. Лагутін, О.О. Бакалінська, О.І. Мінняйло та ін. За заг. ред. В.Д. Лагутіна. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. — 320 с.
133. Лагутін В.Д. Пріоритети цінового (тарифного) регулювання природних монополій в Україні / В.Д. Лагутін, Ю.І. Боровик // Економіка України. — 2013. — № 7. — С. 44—58.
134. Лагутін В.Д. Шкода від монополії і користь від конкуренції: чи все так просто? / В.Д. Лагутін // Економіка України, 2007. — № 4. — С. 55—61.
135. Лаптев В.В. Введение в предпринимательское право / В.В. Лаптев. — М.: Ин-т государства и права РАН, 1994. — 31 с.
136. Либман А. Экономическая власть и стратегии российских ТНК на постсоветском пространстве / А. Либман, Б.Хейфец // Общество и экономика, 2006. — №11—12. — С. 153—165.
137. Литвин В.З. Динамика монополевой власти в условиях глобализации / В.З. Литвин // Вестник СГСЭУ, 2008. — № 3(22). — С. 70—79.
138. Лозова Г.М. Практика Японії щодо запровадження антимонопольно-конкурентної політики в умовах економічних криз / Г.М. Лозова //

Антимонopolно-конкурентна політика: теорія та практика : зб. наук. праць. — К. : Фенікс, 2010. — Вип. 4. — С. 67–74.

139. Макконел К. Экономикс: Принципы, проблемы и политика / К. Макконел, С. Брю. — М. : Республика, 1992. — Т. 2. — 400 с.
140. Малиновская В. О совершенствовании антимонопольного законодательства / В. Малиновская // Предпринимательство, хозяйство и право, 2000. — № 8. — С. 8—10.
141. Мальский О. Як боротися з картелями? Міжнародний досвід та українські перспективи / О. Мальский, О. Бойчук [Електронний ресурс] — Дзеркало тижня : газета, 2008. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/LAW/yak_borotisy_a_z_kartelyami__mizhnarodniy_dosvid__ta_ukrayinski_perspektivi.html
142. Мамутов В.К. Господарче право зарубіжних країн / В.К. Мамутов, О.О. Чувпило. — Київ: Ділова Україна, 1996. — 352 с.
143. Маркс К. Сочинения / К.Маркс, Ф.Энгельс. — М.: Политиздат, 1968. — Институт Марксизма–Ленинизма при ЦК КПСС. — Т. 25, Ч. 1. — С. 24.
144. Маркс К. Сочинения / К.Маркс, Ф.Энгельс. — М.: Политиздат, 1968. — Институт Марксизма–Ленинизма при ЦК КПСС. — Т. 46, Ч. 1. — 391 с.
145. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл. — М. : изд-во «Прогресс». Редакция литературы по экономике, 1983. — Серия «Экономическая мысль Запада. — Ч. II. — 437 с.
146. Международная конкурентная сеть, Рабочая группа по борьбе с картелями, Подгруппа 1 — общая структура. Отчет к Седьмой Ежегодной конференции МКС Киото (Япония), апрель 2008 г. Установление штрафов за нарушение законодательства о картелях в юрисдикциях МКС. — Киото, 2008. [Електронний ресурс] — Режим доступу : fas.gov.ru/files/5526/8.%20Fines%20report-FINAL-RUS.doc
147. Мельниченко О. Антимонопольний комітет України і ОЕСР: на шляху партнерства / Олександр Мельниченко // Конкуренція. — 2009. — № 3. — С. 2—4.

148. Методи визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: розпорядження Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. № 49. [Електронний ресурс] — Режим доступу :<http://www.amc.gov.ua>
149. Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение: Пер. с англ. / Дж. Нейман, О. Моргенштерн. — М.: Наука, 1970. — 707 с.
150. Некрот О. Нове бачення перспектив захисту конкуренції / О. Некрот // Економіст. — 2013. — № 2. — С. 1—4.
151. Нижник Н.Р. Системний підхід в організації державного управління : навч. посібник / Н.Р. Нижник, О.А. Машков. — К. : Вид-во УАДУ, 1998. — 159 с.
152. Німецький картельний закон (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (Act Against Restraints of Competition) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.antitrust.de/legislation/>
153. Нуреев Р. Россия: неизбежна ли деприватизация? (феномен власти — собственности в исторической перспективе) / Р. Нуреев, А. Рунов // Вопросы экономики, 2002 — № 6. — С. 10—31.
154. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. Монография / Ойкен В. — М. : Прогресс, 1995. — 496 с.
155. Ойкен В. Основы национальной экономики / Ойкен В. — М. : Прогресс, 1996. — 364 с.
156. Основи економічної теорії / За ред. С.В. Мочерного: Посібник. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. — 472 с.
157. Основи економічної теорії: Підручник / За ред. А.А. Чухна. — К.: Вища школа, 2001. — 606 с.
158. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. — 2-е вид. — К.: Вища школа, Знання, 1997. — 743 с.

159. Панчишин С.М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва. Монографія / С.М. Панчишин. — Львів.: Видавничий центр Львівського національного університету ім.І.Франка, 2004. — 314 с.
160. Петруня Ю. Чинники змін конкурентних умов у підприємницькій діяльності / Ю. Петруня, С. Крук // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2000. — № 6. — С. 68—71.
161. Пискун М. В. Монополізм в економіці як гальмо на шляху реалізації потенціалу суспільного розвитку України / М. В. Пискун // Проблеми науки. — 2012. — № 9. — С. 22—27.
162. Плетньова О. Нормативно—правове визначення статусу Антимонопольного комітету України / О. Плетньова // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 8. — С. 50—52.
163. Плетньова О. Сутність спеціальних процесуальних засад діяльності антимонопольного комітету України й особливості їх правового регулювання / О. Плетньова // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 11. — С. 127—130.
164. Плетньова О. Особливості адаптації конкурентного законодавства України до законодавства ЄС / О. Плетньова // Право України. — 2007. — № 10. — С. 69—72.
165. Положення про Комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/zb366-03>
166. Положення про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання : розпорядження АМКУ [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0238-02>
167. Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції : Розпорядження Антимонопольного комітету України від 25 грудня 2001 р. № 182-р

(zareestrovaniy v Ministerstvi yustitsii Ukraini 13 lyotogo 2002 p. za № 139/6427 [Elektronniy resurs] — Rezhim dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0139-02>

168. Пороховский А.А. Экономические отношения в монополистических объединениях (на примере промышленных концернов) /А.А. Пороховский. — М.: МГУ, 1997. — 160 с.
169. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов/ М. Портер; Пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. — 454 с.
170. Правила розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції. — розпорядження АМКУ від 19.04.94 №5, в редакції розпорядження АМКУ від 29.06.98 №169-р. [Elektronniy resurs] — Rezhim dostupu : zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94
171. Прес-реліз до прес-конференції в.о. голови Антимонопольного комітету України Миколи Бараша на тему: "Картельна змова. деталі розслідування". 13.05.2015. [Elektronniy resurs] — Rezhim dostupu : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/111934>
172. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
173. Про основні напрями конкурентної політики на 2002-2004 рр. та заходи по їх реалізації: Указ Президента України від 19 листопада 2001 року № 1097/2001 [Elektronniy resurs] — Rezhim dostupu : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1097/2001
174. Проект Порядку звільнення від відповідальності за вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбаченого пунктом 1 статті 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (порядок звільнення від відповідальності). [Elektronniy resurs]: Веб-сайт газети «Аптека.ua». — Rezhim dostupu : <http://www.apteka.ua/article/98326>

175. Птащенко Л.О. Державне регулювання антиконкурентних узгоджених дій на соціально важливих товарних ринках / Л.О. Птащенко // Економіка та держава. — № 4 — 2012. — С. 4-7.
176. Радіонова І. Ф. Макроекономіка-2 : навч. посіб. / І.Ф. Радіонова, Т.В. Бурлай, Є.В. Алімпієв. — К. : КНЕУ, 2009. — 423 с.
177. Решение суда первой инстанции Европейского сообщества от 15 марта 2006 года по делу T-15/02 BASF AG против Комиссии, параграф 19.
178. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения. Антология экономической классики. Соч.: В 5 т. /Д. Рикардо. — М.: Госполитиздат, 1995. — Т. 1. — 360 с.
179. Розанова Н. Конкурентная политика в Канаде / Н. Розанова // Мировая экономика и международные отношения. — 2003. — № 11. — С. 70 — 79.
180. Ротбард М. Власть и рынок: Государство и экономика. Власть и рынок: Государство и экономика / М. Ротбард. — Челябинск: Социум, 2003. — 415 с.
181. Рудич О. Вплив антимонопольної політики держави на розвиток національної економіки / О. Рудич // Галицький економічний вісник — Тернопіль: ТНТУ, 2014. — Том 46. — № 3. — С. 40-46.
182. Савчук В. Діяльність Антимонопольного комітету України щодо забезпечення державної політики захисту від недобросовісної конкуренції / В. Савчук // Вісник академії державного управління при Президентіві України. — 2005. — № 4. — С. 227—233.
183. Савчук С. И. Основы теории конкурентоспособности : [монография] / С. И. Савчук — Мариуполь : Рената, 2007. — 520 с.
184. Сарган І.М. Здійснення контролю за узгодженими діями в конкурентному законодавстві Європейського Союзу та України [Електронний ресурс] / І.М. Сарган // Часопис Академії Адвокатури України. — 2011. — № 4 (13). — Режим доступу :<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-4/11simstu.pdf>

185. Словарь иностранных слов / [под ред. А. Я. Абрамович и др]. — [18-е изд., стереотип.]. — М. : Русский язык, 1989. — 624 с.
186. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (1776). Книга IV. / А. Смит. — М.: ЭКСМО, 2007. — 960 с.
187. Справи С-189/02 Р, С-202/02 Р, С-205/02 Р по С-208/02 Р та С-213/02 Р, Dansk Rørindustri A/S and others v Commission [2005] E.C.R., C. I-5425. — P. 172.
188. Стиглер Дж. Теория олигополии / Дж. Стиглер // Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Т.2. Под ред. В.М. Гальперина — СПб.: Экономическая школа, 2000. — С. 371—401.
189. Столярчук Я.М. Суперечності глобальної монополізації капіталу / Я.М. Столярчук // Регіональна економіка. — 2008. — № 4. — С. 15—23.
190. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхи європейської інтеграції [Електронний ресурс] — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/493/2004
191. Сухацький А.П. Становлення та розвиток нормативно—правового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій / А.П. Сухацький // Вісник господарського судочинства. — 2013. — № 5. — С. 166—174.
192. США: государственно-монополистическое регулирование / [под общ. ред. А. М. Тюльпанова]. — М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1987. — 175 с.
193. Танахара О. Пояснення антимонопольного закону Японії / О. Танахара. — Токіо : Ітібасі, 1991. — 143 с.
194. Тарануха Ю.В. Конкуренция и конкурентные стратегии (в структурно — логических схемах) / Ю.В. Тарануха. — М.: Издательство «Дело и сервис», 2008. — 272 с.
195. Теория государства и права: Учебник для вузов под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 640 с.

196. Тимчасові методичні рекомендації щодо визначення основних типів ринків. — Розпорядження Антимонопольного комітету України від 27.01.04 № 24-р [Електронний ресурс] — Режим доступу : www.info-library.com.ua/books-text-3104.html
197. Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії суб'єктів господарювання : Розпорядження АМКУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0239-02>
198. Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання про спеціалізацію виробництва, дотримання яких дозволяє здійснювати ці узгоджені дії без дозволу органів Антимонопольного комітету України : Розпорядження АМКУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0074-09>
199. Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання стосовно спільних науково-дослідних та/або дослідно-конструкторських робіт, дотримання яких дозволяє здійснювати ці узгоджені дії без дозволу органів Антимонопольного комітету України : Розпорядження АМКУ [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1537-12>
200. Тотьев К.Ю. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции) : учебник / К.Ю. Тотьев. — М.: Издательство РДЛ, 2000. — 352 с.
201. Трегубець Н.О. Механізм здійснення державного контролю антимонопольними органами в сфері захисту економічної конкуренції : дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.02 / Н.О. Трегубець Наталя. — Донецьк, 2009. — 210 с.
202. Уманців Ю.М. Механізм економічної політики: Навчальний посібник / Ю.М. Уманців, О.І. Мінняло, В.І. Косик. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. — 436 с.

203. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. — [2-е изд., стереотип.]. — М. : Прогресс. — Т. 2. — 1986. — 671 с.
204. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. — М. : Политиздат, 1991. — 560 с.
205. Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації / Филюк Г.М. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 403 с.
206. Финкельштейн Е. Картель четырех / Е. Финкельштейн. — Л.: Искусство, 1974. — 352 стр.
207. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Ф.А. Хайек. — СПб. : Пневма, 1999. — 288 с.
208. Херрман-Пиллат К. Социальная рыночная экономика как форма цивилизации / К. Херрман-Пиллат // Вопросы экономики, 1999. — №12. — С. 48—53.
209. Хохлов Е.С. Правовые проблемы определения наличия согласованных действий / Е.С. Хохлов [Электронный ресурс] — Режим доступа : http://fas.gov.ru/netcat_files/Analitical%20materials/6_Hohlov.do
210. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции / Э. Чемберлин — М.: Экономика, 1996. — 351 с.
211. Чиркин В.Е. Контрольная власть / В.Е. Чиркин // Государство и право, 1997. — № 4. — С. 10–17.
212. Чистяков П.М. Контроль органів державної податкової служби України за підприємницькою діяльністю, яка підлягає ліцензуванню: теорія та практика реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / П.М. Чистяков. — Ірпінь, 2004. — 21 с.
213. Шаститко А.Е. Анализ рынка в делах о нарушении антимонопольного законодательства: попытка эмпирической оценки / А.Е. Шаститко, С.Б. Авдашева // XII Международная научная конференция по проблемам

развития экономики и общества. — Москва: ИД ВШЭ, 2012. — Книга 4. — С. 187—197.

214. Шаститко А.Е. Картель: организация, стимулы, политика противодействия / А.Е. Шаститко // Российский журнал менеджмента, 2013. — Том 11, № 4. — С. 31–56.
215. Шаститко А.Е. Коллективное доминирование на рынке: экономика и право / А.Е. Шаститко. — МАКС Пресс Москва, 2011. — 76 с.
216. Шаститко А.Е. Макроэкономические эффекты ограничений конкуренции / А.Е. Шаститко, С.В. Голованова, А.А. Курдин, В.В. Новиков, Н.С. Павлова [Электронный ресурс] — 2014. — Режим доступа : <http://ssrn.com/abstract=2663920>
217. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології) : монографія / Шевчук В.О. — К. : КДТЕУ, 1998. — 371 с.
218. Шерер Ф. Структура отраслевых рынков / Ф. Шерер, Д. Росс. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 698 с.
219. Шкляр С. Система «Leniency» в действии» — новеллы антимонопольного регулирования в Украине / С. Шкляр, О. Дякулич [Электронный ресурс]: Веб-сайт «Юридичний портал PRAVOTODAY». Режим доступа : <http://pravotoday.in.ua/ru/press-centre/publications/pub-664/>
220. Шкляр С. Особливості практики в антимонопольному праві / С. Шкляр, О. Дякулич // LEX. Право і Закон, 2011 [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://legal-help.com.ua/?p=629>
221. Шнирков О.І. Конкурентна політика Європейського Союзу : монографія / О.І. Шнирков. — К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. — 217 с.
222. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Пер. с англ. /Й. Шумпетер. — Под ред.В.С. Автономова — М.: Экономика, 1995. — 540 с.

223. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. — М.: Прогресс, 1982. — 160 с.
224. Экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. — 2-е изд. — М. : Изд-во БЕК, 1997. — 816 с.
225. Экономика: Учебник для юристов / Под ред. проф. Д.В.Валового. — М.: Изд-во «Шит-М», 1999. — 360 с.
226. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика /А.Ю. Юданов. — М.: Ассоциация авторов и издателей “Тандем”, Издательство “ГНОМ-ПРЕСС”, 1998. — 384 с.
227. Юридический энциклопедический словарь / [редкол. : А. Сухарев, М. Богуславский, М. Козырь, Г. Миньковський и др.]. — М. : Советская энциклопедия, 1984. — 415 с.
228. Юхимович О. Урок на тему "Право на вибір. Монополізм" / О. Юхимович // Географія та основи економіки в школі. — 2006. — № 6. — С. 21—23.

ДОДАТКИ
Додаток А

Макроекономічні показники цінової динаміки та виробництва для оцінки наслідків картелізації

Таблиця А1

Індекси оцінки обсягу ВВП та промислового виробництва у 2002-2015 рр.

Роки	Індекс фізичного обсягу ВВП (відсотків до попереднього року)	Індекси фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу (відсотків до попереднього року)	Індекс промислової продукції (відсотків до попереднього року)	Індекс цін виробників промислової продукції у 2000-2015 рр. (за рік, грудень до грудня попереднього року)	Електроенергія, млрд.кВт*год	Індекс постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (відсотків до попереднього року)	Індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції, % до попереднього року	У тому числі	
								Індекс цін реалізації продукції рослинництва	Індекс цін реалізації продукції тваринництва
умовні позначення	gdp	gdp_c	prom	ppi	elctr	elctr_i	agr	agr_r	agr_t
2000	105,9	106,7	113,2	120,8	171	98,2	155,8	168,2	138,5
2001	108,8	110,0	114,2	100,9	173	102,6	105,0	92,4	136,8
2002	105,3	106,3	107	105,7	174	101,1	87,4	87,8	86,6
2003	109,5	110,5	115,8	111,1	180	104,7	120,6	133,7	104,8
2004	111,8	112,6	112,5	124,1	182	98,9	105,7	93,3	134,2
2005	103,1	103,8	103,1	109,5	186	102,9	108,1	95,5	129,5
2006	107,6	108,3	106,2	114,1	193	106,7	102,4	114,1	88,8
2007	108,2	108,9	107,1	123,3	196	101,3	138,0	157,7	115,8
2008	102,2	102,8	95	123	193	97,3	110,3	95,2	147,4
2009	84,9	85,2	79,4	114,3	174	87,9	106,4	109,1	101,4
2010	104,1	104,5	112	118,7	189	109,7	130,0	139,8	114,3
2011	105,4	105,8	108	114,2	194,9	103,6	113,6	115,7	109,2
2012	100,2	100,4	99,5	100,3	198,9	102,0	106,8	105,6	108,0
2013	100,0	100,3	95,7	101,7	194,4	98,9	97,1	91,8	102,4
2014	93,4	93,7	89,9	131,8	182,8	93,4	124,3	129,2	119,1
2015	н/д	н/д	87	125,4	н/д	88,0	154,5	167,2	141,3

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики

Додаток Б

Таблиця Б 1

Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва (у % до попереднього року)

Роки	усі категорії господарств			у тому числі					
	продукція сільського господарства	з неї		сільськогосподарські підприємства			господарства населення		
		продукція рослинництва	продукція тваринництва	продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї	
					продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
умовні позначення	agro	agro_r	agro_t		agro_fr	agro_ft		agro_nr	agro_nt
2000	109,8	121,3	95,3	98,1	105,4	77,9	118,6	142,2	101,3
2001	110,2	112,3	106,8	120,0	122,4	110,7	104,1	102,5	105,8
2002	101,2	98,5	105,7	97,6	94,1	112,0	103,8	103,7	103,9
2003	89,0	85,9	93,9	74,4	70,3	88,9	98,8	102,3	95,4
2004	119,7	133,1	100,5	142,5	155,5	106,6	108,1	116,9	98,8
2005	100,1	97,5	105,1	101,1	96,6	119,1	99,4	98,3	100,9
2006	102,5	101,8	103,6	108,3	106,1	115,4	98,6	97,8	99,5
2007	93,5	90,9	98,0	94,5	89,9	108,3	92,8	92,0	93,8
2008	117,1	128,6	98,7	136,3	148,8	105,2	102,5	108,3	95,6
2009	98,2	95,3	104,2	94,9	90,2	111,3	101,5	102,4	100,5
2010	98,5	95,9	103,4	97,7	93,7	109,1	99,1	98,5	100,1
2011	119,9	130,4	101,3	128,7	137,9	106,0	111,8	121,7	98,3
2012	95,5	91,9	103,9	93,4	89,1	107,0	97,8	95,5	101,7
2013	113,3	117,9	104,0	120,8	125,6	108,1	105,5	108,4	101,0
2014	102,2	103,2	99,7	104,0	104,2	103,5	100,0	101,9	96,7

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики

Додаток В

Таблиця В1

Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах
(відсотків)

Роки	продукція сільського господарства	у тому числі												
		продукція рослинництва	з неї					продукція тваринництва	з неї					
			зерно	насіння соняшнику	цукрові буряки (фабричні)	картопля	овочі відкритого ґрунту		м'ясо великої рогатої худоби	м'ясо свиней	м'ясо овець та кіз	м'ясо птиці	молоко	яйця
умовні позначення	agrr	agrr_r	agrr_r1	agrr_r2	agrr_r3	agrr_r4	agrr_r5	agrr_t	agrr_t1	agrr_t2	agrr_t3	agrr_t4	agrr_t5	agrr_t6
2000	-1,0	30,8	64,8	52,2	6,1	14,0	-1,7	-33,8	-42,3	-44,3	-46,4	-33,2	-6,0	10,6
2001	18,3	35,8	43,3	68,7	1,5	11,4	-0,8	-6,6	-21,4	-7,2	-24,9	-1,7	-0,8	25,1
2002	4,9	22,3	19,3	77,9	-8,6	24,2	8,9	-19,8	-40,5	-16,9	-26,7	-1,1	-13,8	14,6
2003	12,6	41,7	45,8	64,3	6,2	33,5	30,9	-18,8	-44,3	-33,0	-37,8	11,0	9,9	18,5
2004	8,1	20,3	20,1	45,2	-0,8	-0,7	-5,0	-11,3	-33,8	-14,4	-44,3	3,8	-0,4	15,2
2005	6,8	7,9	3,1	24,3	4,8	17,8	16,1	5,0	-25,0	14,9	-32,1	24,9	12,2	23,5
2006	2,8	11,3	7,4	20,7	11,1	56,2	14,8	-11,0	-38,4	-9,2	-34,3	12,1	-3,7	-6,8
2007	15,6	32,7	28,7	75,9	-11,1	24,7	14,1	-13,4	-41,0	-27,6	-46,4	-19,0	13,8	9,1
2008	13,4	19,6	16,4	18,4	7,1	7,9	11,1	0,1	-24,1	0,3	-38,6	-11,3	4,1	13,0
2009	13,8	16,9	7,3	41,4	37,0	12,9	19,1	5,5	-32,9	12,1	-31,8	-22,5	1,4	13,1
2010	21,1	26,7	13,9	64,7	16,7	62,1	23,5	7,8	-35,9	-7,8	-29,5	-4,4	17,9	18,6
2011	27,0	32,3	26,1	57,0	36,5	17,7	9,9	13,0	-24,8	-3,7	-39,6	-16,8	18,5	38,8
2012	20,5	22,3	15,2	45,8	15,7	-21,5	-6,8	14,3	-29,5	2,0	-40,0	-7,2	2,3	52,6
2013	11,2	11,1	1,5	28,5	2,7	23,0	7,0	11,3	-43,3	0,2	-42,8	-10,0	13,6	47,6
2014	25,8	29,2	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7	13,4	-35,9	5,6	-52,2	-15,4	11,0	58,8

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики

Додаток Г

Таблиця Г 1

Структурні передумови конкуренції в економіці України на початок 2014 року, у відсотках

	Ринки з конкурентною структурою	Олігопольні ринки	Ринки з ознаками домінування	Монополізовані ринки
	m1	m2	m3	m4
2001	53,9	11,6	22,7	11,8
2002	59,7	11,9	20,6	7,7
2003	58,6	12,3	21,3	7,7
2004	54,3	15,3	19,9	10,5
2005	55,4	13,6	22,1	8,9
2006	59,5	9,6	23,6	7,3
2007	53,1	14,4	25,8	6,7
2008	56,7	12,0	25,6	5,7
2009	54,3	16,6	22,6	6,5
2010	48,3	12,5	30,7	8,5
2011	49,8	15,4	27,6	7,2
2012	49,2	17,7	25,9	7,2
2013	45,7	16,9	29,9	7,5
2014	47,5	15,4	25,3	11,8

Примітка: наведено частку підприємств, що діяли на ринках певних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції (за винятком перепродажу без додаткової обробки).

Джерело: складено автором за даними [48]

Додаток Д

Таблиця Д 1

Матриця парних кореляцій макроекономічних індикаторів та індикаторів картелізації ринків

Показники		кількісні індикатори загальної зміни цін та виробництва																								
		GDP	GDP_C	PROM	PPI	ELECTR_I	AGR_R	AGR_T	CPI	AGRO_FR	AGRO_FT	AGRO_NR	AGRO_NT	AGR_P1	AGR_P2	AGR_P3	AGR_P4	AGR_P5	AGR_P6	AGR_P7	AGR_P8	AGR_P9	AGR_R	AGR_R_R	AGR_R_I1	AGR_R_I2
кількісні індикатори картелізації ринків	M1	-0,08	-0,06	-0,25	0,33	-0,35	-0,02	0,56	0,84	0,16	0,15	-0,06	-0,49	-0,06	0,13	0,51	-0,35	-0,27	0,19	0,55	-0,01	0,58	-0,37	0,03	0,16	-0,09
	M2	-0,43	-0,44	-0,40	-0,64	-0,35	-0,32	-0,77	0,69	-0,33	0,18	-0,02	0,57	-0,27	-0,24	-0,14	-0,35	-0,50	-0,60	-0,55	-0,68	-0,56	0,01	-0,30	-0,29	-0,08
	M3	0,60	0,59	0,70	-0,27	0,80	0,05	-0,11	0,50	0,21	-0,02	0,18	0,26	0,02	-0,12	-0,55	0,62	0,63	0,53	-0,27	0,56	-0,22	0,09	-0,02	-0,20	0,18
	M4	-0,22	-0,22	-0,06	0,42	-0,04	0,31	-0,13	0,22	-0,25	-0,47	-0,11	0,00	0,39	0,17	-0,09	0,22	0,20	-0,47	-0,12	-0,04	-0,23	0,61	0,31	0,27	0,02
	P10	0,32	0,30	0,30	-0,41	0,34	-0,26	-0,31	0,75	0,31	-0,44	0,41	0,29	-0,16	-0,38	-0,66	0,13	0,00	-0,02	-0,25	-0,11	-0,41	0,32	-0,03	-0,04	-0,12
	P20	0,18	0,17	0,17	-0,41	0,25	-0,36	-0,28	0,73	0,30	-0,45	0,37	0,37	-0,27	-0,48	-0,58	0,19	0,00	-0,11	-0,19	-0,17	-0,46	0,27	-0,17	-0,16	-0,27
	P50	0,09	0,08	0,08	-0,42	0,18	-0,43	-0,26	0,71	0,29	-0,45	0,34	0,42	-0,34	-0,54	-0,51	0,20	-0,02	-0,17	-0,15	-0,22	-0,49	0,22	-0,26	-0,23	-0,36
	P100	0,08	0,06	0,06	-0,41	0,18	-0,45	-0,22	0,68	0,31	-0,47	0,35	0,43	-0,36	-0,57	-0,48	0,21	-0,03	-0,16	-0,10	-0,23	-0,49	0,23	-0,27	-0,24	-0,40
	ZAYV_	0,87	0,87	0,89	-0,05	0,82	0,60	0,05	0,21	-0,21	0,07	-0,33	-0,28	0,61	0,58	-0,71	-0,19	0,49	0,31	-0,19	0,61	0,52	0,15	0,57	0,45	0,76
	DOZ_1	0,44	0,43	0,46	-0,05	0,59	-0,03	0,35	0,27	0,09	-0,58	-0,14	0,10	0,09	-0,18	-0,57	-0,02	0,29	-0,09	0,34	0,13	0,19	0,37	0,14	0,13	-0,11
	DOZ_2	-0,12	-0,13	0,00	0,27	0,15	0,00	0,44	0,19	-0,14	-0,38	-0,29	0,12	0,09	-0,11	0,11	-0,03	0,11	-0,24	0,50	-0,08	0,14	0,35	0,08	0,06	-0,22
	DOZ_3	0,09	0,08	0,30	-0,42	0,37	-0,25	-0,39	0,44	0,22	-0,04	0,64	0,54	-0,15	-0,37	-0,09	-0,14	-0,46	0,34	-0,21	-0,43	-0,61	0,60	0,16	0,00	0,13
	DOZ_4	-0,05	-0,03	-0,36	0,32	-0,49	0,10	0,35	0,40	0,00	-0,06	-0,39	-0,62	0,03	0,25	0,02	-0,05	0,19	-0,32	0,22	0,26	0,59	-0,62	-0,16	0,08	-0,20
	DOZ_5	-0,29	-0,28	0,03	0,13	0,13	0,38	-0,28	0,06	-0,56	0,65	-0,36	0,32	0,25	0,33	0,42	0,52	0,46	0,16	-0,40	0,32	-0,28	-0,03	-0,04	-0,30	0,36

Джерело: складено автором самостійно

Додаток Е

Таблиця Е 1

Результати тесту Грейнджера щодо напрямку причинно-наслідкового зв'язку між макроекономічними індикаторами цін та виробництва і індикаторами картелізації

Вихідна гіпотеза ("нуль-гіпотеза"):	Кількість спостережень після виключення лагів	F-статистика	Ймовірність
M3 does not Granger Cause GDP_C	12	4,28549	0,06
GDP_C does not Granger Cause M3	12	3,349	0,10
M3 does not Granger Cause PROM	12	5,47344	0,04
DOZ_2 does not Granger Cause PROM	7	32,2285	0,03
PPI does not Granger Cause M4	12	4,65918	0,05
DOZ_3 does not Granger Cause PPI	7	10,0461	0,09
DOZ_2 does not Granger Cause ELECTR_I	7	13,6832	0,07
ELECTR_I does not Granger Cause DOZ_3	7	18,2174	0,05
ELECTR_I does not Granger Cause DOZ_5	7	21,4151	0,04
AGR_R does not Granger Cause P100	13	3,23192	0,09
DOZ_3 does not Granger Cause AGR_R	7	17,752	0,05
M1 does not Granger Cause AGR_T	12	4,60046	0,05
M2 does not Granger Cause AGR_T	12	3,25996	0,10
AGR_T does not Granger Cause DOZ_4	7	9,1454	0,10
AGR_T does not Granger Cause DOZ_5	7	20,3351	0,05
CPI does not Granger Cause M3	12	3,75414	0,08
M1 does not Granger Cause AGRO_FR	12	3,41374	0,09
AGRO_FR does not Granger Cause P50	13	3,35273	0,09
AGRO_FR does not Granger Cause P100	13	4,67903	0,05
P100 does not Granger Cause AGRO_NR	13	5,97706	0,03
ZAYV_ does not Granger Cause AGRO_NR	6	288,73	0,04
DOZ_3 does not Granger Cause AGRO_NT	7	133,845	0,01
DOZ_4 does not Granger Cause AGRO_NT	7	11,9337	0,08
DOZ_5 does not Granger Cause AGRO_NT	7	10,5081	0,09
DOZ_3 does not Granger Cause AGR_P2	7	35,9762	0,03
AGR_P3 does not Granger Cause DOZ_1	7	29,7962	0,03
AGR_P3 does not Granger Cause DOZ_2	7	14,1239	0,07
DOZ_4 does not Granger Cause AGR_P3	7	1357,41	0,00
AGR_P3 does not Granger Cause DOZ_5	7	211,448	0,00
P50 does not Granger Cause AGR_P4	12	8,79959	0,01
P100 does not Granger Cause AGR_P4	12	7,39006	0,02
DOZ_5 does not Granger Cause AGR_P4	7	33,9131	0,03
M1 does not Granger Cause AGR_P5	12	4,88906	0,05
AGR_P5 does not Granger Cause M1	12	6,81383	0,02
M3 does not Granger Cause AGR_P5	12	10,0268	0,01
AGR_P5 does not Granger Cause M3	12	5,07389	0,04
P100 does not Granger Cause AGR_P5	12	3,76999	0,08
ZAYV_ does not Granger Cause AGR_P5	6	86,985	0,08
DOZ_1 does not Granger Cause AGR_P5	7	15,6383	0,06

Продовження табл. 1

AGR_P5 does not Granger Cause DOZ_5	7	9,51328	0,10
M1 does not Granger Cause AGR_P6	12	4,30175	0,06
AGR_P6 does not Granger Cause M4	12	5,07205	0,04
DOZ_5 does not Granger Cause AGR_P6	7	10,4191	0,09
M1 does not Granger Cause AGR_P7	12	4,96125	0,05
M2 does not Granger Cause AGR_P7	12	3,47571	0,09
AGR_P7 does not Granger Cause DOZ_4	7	9,4623	0,10
AGR_P7 does not Granger Cause DOZ_5	7	11,2763	0,08
M1 does not Granger Cause AGR_P8	12	9,57156	0,01
M4 does not Granger Cause AGR_P9	12	4,60388	0,05
AGR_P9 does not Granger Cause DOZ_1	7	9,04914	0,10
DOZ_2 does not Granger Cause AGR_P9	7	25,483	0,04
AGR_R does not Granger Cause M2	12	4,72855	0,05
M3 does not Granger Cause AGR_R	12	4,21304	0,06
AGR_R does not Granger Cause ZAYV_	6	346334	0,00
DOZ_5 does not Granger Cause AGR_R_R	7	461,575	0,00
AGR_R_R2 does not Granger Cause M3	12	5,62185	0,03
ZAYV_ does not Granger Cause AGR_R_R2	6	187,306	0,05
DOZ_4 does not Granger Cause AGR_R_R2	7	15,8621	0,06

Джерело: складено автором самостійно

Додаток Є

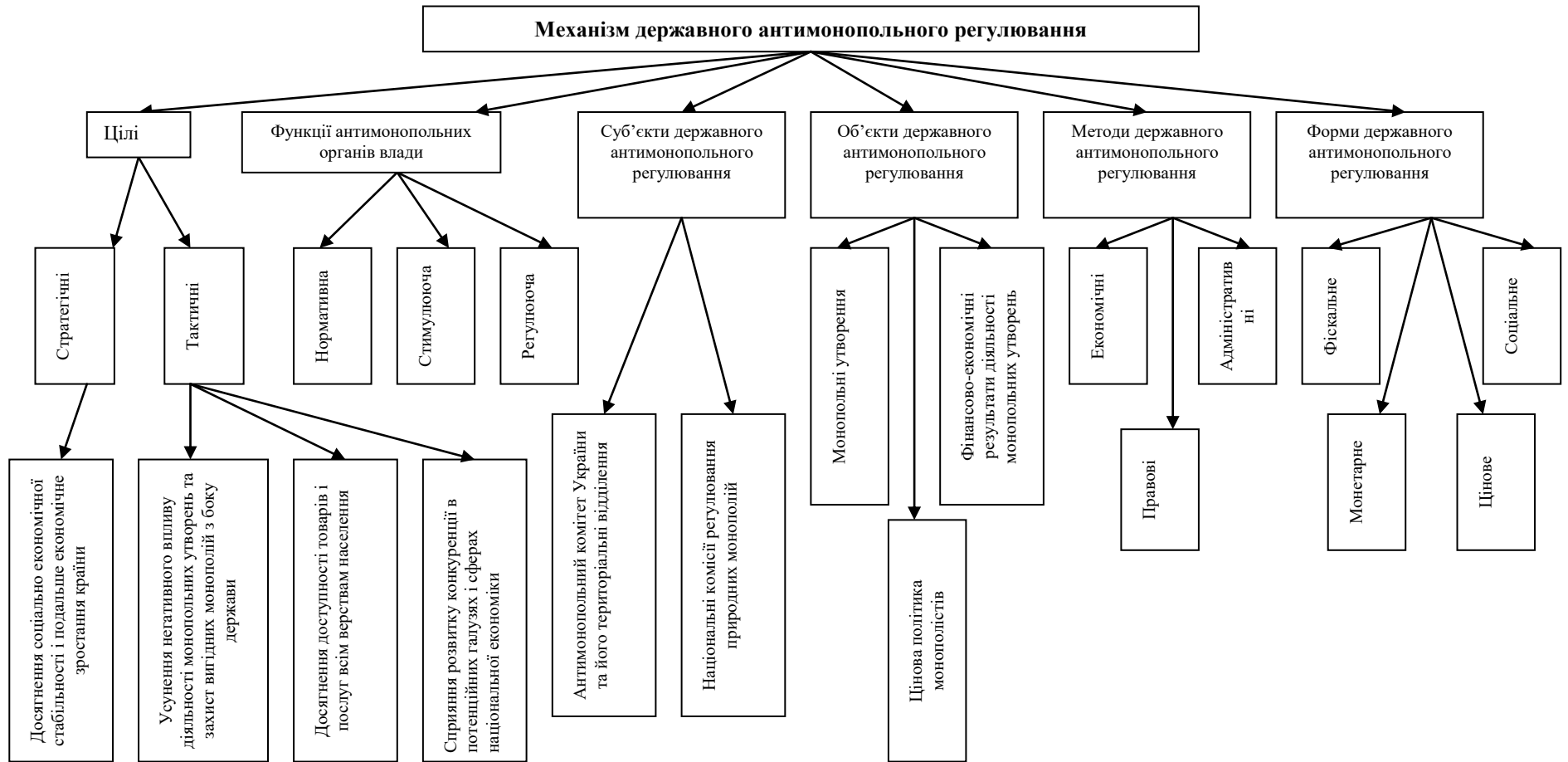


Рис. Є 1. Механізм державного антимонопольного регулювання
Джерело: розроблено автором самостійно



АНТИМОНОПОЛЬНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ
ЦЕНТР КОМПЛЕКСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ
АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

вул. Митрополита Василя Липківського, 45
Київ, 03035, МСП – 680

Тел: 251-60-20
Тел./факс: 249-55-98

СДРПОУ – 23732935

E-mail: ckd@centre-amp.kiev.ua

від 26.02 2016 р. № 50-28/16

ДОВІДКА

Видана Захаровій Ксенії Федорівні, здобувачу навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК», про те, що матеріали її дисертаційного дослідження на тему «Державне регулювання картелізації національної економіки» використані під час розробки науково-дослідної роботи «Тенденції змін стану конкурентного середовища в економіці України у 2014 році» (номер державної реєстрації НДР 0115U002192). Особистий внесок Захарової Ксенії Федорівни полягає у:

- обґрунтовано авторський підхід до виявлення загроз макроекономічній стабільності від картелізації національної економіки;
- запропоновано комплекс заходів регуляторного впливу, що дозволяють попередити антиконкурентну діяльність учасників ринків.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради.

Директор Центру,
кандидат економічних наук



Handwritten signature

Н.БУГАЄНКО



ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА “КРОК”

Україна, м. Київ, 03113,
вул. Лагерна, 30-32, а/с 65
Тел.: (044) 455-58-88, 455-56-66
Тел./факс: (044) 456-84-28
krok@krok.edu.ua

від 28.07. 2016 р. № 2/1

Довідка

про використання результатів дисертаційного дослідження на тему «Державне регулювання картелізації національної економіки», отриманих здобувачем наукового ступеня кандидата економічних наук Захаровою Ксенією Федорівною

Цією довідкою стверджуємо, що результати дисертаційного дослідження Захарової Ксенії Федорівни на тему «Державне регулювання картелізації національної економіки» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством використано при підготовці фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напрямів підготовки «Економіка підприємства», «Маркетинг», «Облік і аудит», «Фінанси і кредит».

Теоретичні положення, що стосуються державного регулювання в частині формування конкурентної політики та антимонопольної діяльності, елементи запропонованої методики аналізу стану конкурентного середовища на товарних ринках використано у таких навчальних дисциплінах, як «Макроекономіка» (розділ «Держава в системі макроекономічного регулювання»), «Національна економіка» (розділ «Роль держави в національній економіці»), «Регіональна економіка» (розділ «Механізм реалізації регіональної економічної політики»), «Економічна теорія» (розділ «Специфіка ринкової організації господарських зв'язків суспільства»).

Довідку видано для подання у спеціалізовану вчену раду.

Ректор



С.М.Лаптев



МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ
(Мінекономрозвитку України)

вул. М. Грушевського, 12/2, м. Київ, 01008, тел. 253-93-94, факс 226-31-81
Web: <http://www.me.gov.ua>, e-mail: meconomy@me.gov.ua, код ЄДРПОУ 37508596

№ 3622-05
На № 2237-07 від 28.01.2016 ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за темою "Державне регулювання картелізації національної економіки", отриманих здобувачем Вищого навчального закладу "Університет економіки та права "КРОК" Захаровою Ксенією Федорівною

Результати дисертаційного дослідження за темою "Державне регулювання картелізації національної економіки" пройшли апробацію та прийняті до впровадження у практичну діяльність департаменту розвитку підприємництва та регуляторної політики Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Зокрема, у діяльності департаменту буде використано розроблений Захаровою К.Ф. комплекс методичних прийомів аналізу товарних ринків при виявленні та доведенні антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання та пропозиції щодо підвищення ефективності системи контролю картельних змов у національній економіці.

Заступник директора департаменту розвитку підприємництва та регуляторної політики, кандидат наук з державного управління **Леонід БУРАВЛЬОВ**

